DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

GÜNÜMÜZ CAMİ MİMARİSİNİN İŞLEV-BİÇİM VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Çağrı UZUN

Haziran, 2010
İZMİR

GÜNÜMÜZ CAMİ MİMARİSİNİN İŞLEV-BİÇİM VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Anabilim Dalı

Çağrı UZUN

Haziran, 2010
İZMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

ÇAĞRI UZUN, tarafından **YRD. DOÇ. DR. HASAN BEGEÇ** yönetiminde hazırlanan **"GÜNÜMÜZ CAMİ MİMARİSİNİN İŞLEV – BİÇİM VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ"** başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

YRD. DOÇ. DR. Hasan BEGEÇ

Danışman

YRD. DOÇ. DR. Özlem ARITAN

Jüri Üyesi

YRD. DOÇ.DR. Ahu DALGAKIRAN

Jüri Üyesi

PROF.DR. Mustafa SABUNCU

Müdür

Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Çalışmalarımda bana sağladıkları her türlü destek için aileme, çalışmamın başlangıcından sonuçlanma aşamasına kadar beni yönlendiren ve yardımcı olan tez danışmanım sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan BEGEÇ'e, bu süreç içinde bana sağladıkları imkanlar için Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı sayın Prof. Dr. Rıza Savaş'a ve değerli büyüğüm sayın Yaşar GÜNEŞ'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Mimar Çağrı UZUN

GÜNÜMÜZ CAMİ MİMARİSİNİN İŞLEV - BİÇİM VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

ÖZ

İslam dininin ibadet yapısı olan camiler, İslamiyet ilk geldiğinde din tarafından tanımlanmış olmayıp daha sonra zamanla işlev ve ihtiyaç doğrultusunda oluşmuş yapılardır. Başlangıç dönemlerinde camiler işlev neticesinde ortaya çıktıkları ve ortak İslam kültürünü paylaştıkları için farklı coğrafyalarda farklı zaman dilimlerinde yapılmış olsalar da büyük farklar göstermemiştir. Ancak ilerleyen zaman içinde hem inşa edildikleri zaman diliminin teknolojik imkânlarının elverdiğince kullanılması hem de dönemlerinin devlet ideolojisine paralel olarak camiler, sanayi devrimi öncesi İslam coğrafyasındaki toplumların en önemli kamusal yapı tipi olmuştur.

Sanayi devrimi sonrası modernizm hareketleri ile değişen devlet yapısı ve resmi ideoloji ile camiler Türkiye'de devlet desteğini kaybetmiştir. Gerek dinin devlet işlerinden ayrılması gerekse modernist yaklaşımın kendinden öncekini yok sayması, geçmiş'in sembollerinden biri olan cami yapısının bu dönemde önemini kaybetmesine yol açmıştır. Bu dönemden itibaren gelişen dinin toplum üzerindeki etkilerinin ve buna bağlı olarak dinsel mimarlığın yok sayılmasına bir tepki olarak geçmişi savunan kesim, geçmişteki cami biçimlenme özelliklerini birebir alma eğiliminde olmuştur. Bunun neticesinde camiler, işlevin formu yönlendirdiği biçimlenme özelliklerinden tersine bir şekilde formun işlevi yönlendirdiği biçimlenme özelliğine dönüşüm göstermiştir. Sanayi devriminin getirdiği yeni inşaat malzemeleri ve metotlarının cami yapısına getirisi bu gibi sebeplerden ötürü kısıtlı seviyededir.

Anahtar Sözcükler: Cami, Cami mimarisi, Günümüz cami mimarisi, Dini mimari Dini yapılar, Türkiye'de günümüz cami mimarisi

THE EXAMINATION OF TODAY'S MOSQUE ARCHITECTURE IN THE CONTEXT OF FORM FUNCTION AND TECHNOLOGY

ABSTRACT

The religious building for praying is called the mosque in Islam. Islam as a religion, has not defined any specialised building type for praying. But as a result of need for mass praying places, mosques appear by time. Early design principles of mosque come from the need and function so it can be said that form follows function fort he first mosques. Because of this even though Islam had been practiced in various locations, the mosque desgin does not differ much. Mosques were the most important buildings for the religion based pre modern Islamic society.

After the industrial revolution and modernism movement, society changes in many ways. The ideology of the new Turkish republic becomes secular, thus does not support the mosques as they were used to be. In the context of mosque architecture two way of approach emerges in this era. Secular side does not support the building of new mosques, denying the symbols of the past and the traditionalist side try to hold on to the shapes of the past era. As a result, in this period of time, mosque architecture imitates the shapes and forms of pre modernist era. Opposing to the early design principles of the mosque, now they are planned as function following the form. As a result, usage of the industrial revolution inventions in the construction of the mosque such as new construction materials and structrual systems are very limited.

Keywords: Mosque, Mosque architecture, Contemporary mosque architecture, Religious architecture, Contemporary mosque architecture in Turkiye

İÇİNDEKİLER

sayfa

TEZ SINAV SONUÇ FORMU……..…… ii
TEŞEKKÜR…….…….……...iii
ÖZ…….……..……..... iv
ABSTRACT…….……...v

BÖLÜM BİR - GİRİŞ……1

1.1 Problemin Tanımı……...……..…..….…….1
1.2 Çalışmanın Amacı ve Kapsamı……..……...……... 2
1.3 Çalışmanın Yöntemi……..…….....……..3

BÖLÜM İKİ - CAMİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE CAMİ MİMARİSİNİN PLAN ELEMANLARI…...…….....4

2.1 Cami ve Mescit Kavramı…...…...……..……...……... 4
2.2 Cami Mimarisini Oluşturan Elemanlar…….....…….…… 7
2.2.1 Cami Dış Mekân Elemanları……..……..... 7
2.2.1.1 Minare……8
2.2.1.2 Avlu……... 9
2.2.1.3 Revaklar…….....11
2.2.1.4 Son Cemaat Mahalli……...…..……. 12
2.2.1.5 Mükebbire……...……...13
2.2.1.6 Abdesthane - Şadırvan ……...……...13
2.2.1.7 Musalla Taşları……..…… 14
2.2.1.8 Helâlar……15
2.2.2 Cami İç Mekân Elemanları…...…….. 15
2.2.2.1 Harim……... 16
2.2.2.2 Mihrap……..……..16
2.2.2.3 Minber……..……..……18

2.2.2.4 Kürsü……..……..……...19
2.2.2.5 Müezzin Mahfili……..……. 19
2.2.2.6 Hünkar Mahfili (Maksure)……..……..…….20
2.2.2.7 İmam ve Müezzin Odaları……...…….……... 21
2.3 Bölüm Değerlendirmesi……...…..……... 21

BÖLÜM ÜÇ - CAMİ MİMARİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ…..23

3.1 Başlangıç ve İlk İslamiyet Dönemi Cami Mimarisi……..……..……..23
3.2 İlk Türk İslam Devletleri Döneminde Cami Mimarisi……..…….....32
3.2.1 Gazneliler Dönemi…… 33
3.2.2 Karahanlılar Dönemi……..…….. 33
3.2.3 Büyük Selçuklular Dönemi……... 34
3.2.4 Anadolu Selçukluları Dönemi……..……. 36
3.2.5 Anadolu Beylikler Dönemi……...……..... 38
3.3 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Cami Mimarisi……...……..... 42
3.3.1 Erken Dönem Osmanlı Cami Mimarisi……43
3.3.2 Klasik Dönem Osmanlı Cami Mimarisi…….....45
3.3.3 Klasik Dönem Sonrası Osmanlı Cami Mimarisi ……... 53
3.3.4 Son Dönemlerinde Osmanlı Cami Mimarisi…….…… 56
3.4 Cumhuriyet Döneminde Cami Mimarisi……..……..…....59
3.5 Bölüm değerlendirmesi…….……..….. 64

BÖLÜM DÖRT – GÜNÜMÜZ CAMİ MİMARİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ…… 69

4.1 Günümüz Türkiye'sinde Cami İhtiyacının Karşılanma Biçimleri…… 71
4.1.1 Cami Yaptırma Dernekleri ……... 79
4.1.2 Hayırseverler ve Kurum veya Kuruluşlar…….....80
4.2 Günümüz Türkiye'sinde Cami Mimarisini Etkileyen Faktörler……..... 80
4.2.1 Din…… 80
4.2.2 İdeoloji……..81

4.2.3 Sosyoekonomik Nedenler…….……...82
4.3 Günümüz Cami Örneklerinin İşlev Biçim ve Teknoloji Açısından İncelenmesi……..……..….83
4.3.1 Klasik Yaklaşım…….……..86
4.3.1.1 Ankara Kocatepe Camii…….……..86
4.3.1.2 Adana Merkez Sabancı Camii……..88
4.3.1.3 İzmir Fatih Camii…….……...……..……..91
4.3.1.4 Ankara Başyazıcıoğlu Camii……...…….92
4.3.1.5 Mersin Muğdat Camii……...……93
4.3.2 Çağdaş Yaklaşım…….…….94
4.3.2.1 Antalya Gebizli Camii……..……95
4.3.2.2 Ankara TBMM Camii Kompleksi…….....…97
4.3.2.3 Düzce Akçakoca Camii……99
4.3.2.4 Ankara Mogan Camii…….....102
4.3.2.5 İstanbul Şakirin Camii……...…….....104
4.3.2.6 Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Camii…..…….....106
4.3.2.7 İstanbul Esenler Otogar Cumhuriyet Camii…….....107
4.3.2.8 İstanbul Kozyatağı Modern Mehmet Çavuş Camii……....109
4.4 Bölüm Değerlendirmesi…….…111

BÖLÜM BEŞ – SONUÇ…….....113

KAYNAKLAR…….....118

EKLER……...….122

BÖLÜM BİR
GİRİŞ

1.1 Problemin Tanımı

Mimarlık en sade tanımıyla mekân oluşturma sanatıdır. Gelenek, kültür, coğrafi şartlar, teknolojik unsurlar gibi etkenler; mimari faaliyetlerde bulunan insan topluluklarının yüzlerce yılı kapsayan uzun bir süreç sonucu kendilerine has bir mimari üslubu oluşturmalarına yol açmıştır. Bu süreçte, toplumlara özgü olarak çeşitli yapı tipleri ortaya çıkmıştır. Bu yapılardan dikkat çekici ve ayırt edici özellikleri ile mimari yapı tiplerinden biri olan dini yapılar dikkat çekmektedir. Dini yapılar barındırdıkları simgesel anlam açısından gerek toplumsal bir kimlik işlevi görmekte, gerekse kendilerini diğer yapı tiplerinden ayırt edici olarak insanlara belli bir olguyu iletmektedirler.

İslam dininin dini mimarisini oluşturan yapı tipi camilerdir. Hz. Muhammed, yeryüzünün bütün Müslümanlar için bir mescit olduğunu ve Allah nazarında her yerin bir olduğunu belirtmiştir (Buhârî, Salât/56). Bu hadisten İslam dininde cami yapımına dair herhangi bir kural, şart ve özel bir tanım bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen cami yapıları, ilk ortaya çıktığında basit birer mekândan ibaret iken zamanla gerek simgesel ve politik gereksinimlerden, gerekse ait olduğu zaman diliminin teknolojik koşullarının inşaat sürecine katılımıyla birlikte değişim ve ilerleme göstermiştir.

Ülkemizde, günümüze yaklaştıkça cami mimarisi çağın hızla değişen ve ilerleyen bilim, sanat, teknoloji gibi pek çok unsuruna paralel olarak değişmeyip özellikle biçim ve teknoloji ilişkisi açısından duraksayarak 16. yy cami mimarisine sıkışıp kalmıştır. Günümüz malzemeleri ile geçmişin inşaat metotlarından çıkmış biçimlerin zorlama ile birleştirilerek mimari kalite açısından düşük, oran ve estetik problemi bulunduran camilerin gün geçtikçe artmaya başladığından bahsedilebilir.

Bu konu hakkında yapılmış fazla çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalar, Murat Oral tarafından 1993 yılında hazırlanan *"Gelişim Süreci İçinde Cumhuriyet Dönemi Cami Mimarisinin İrdelenmesi – Konya Örneği"* adlı yüksek lisans ve yine Murat Oral'ın 2006 yılında hazırladığı *"Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve*

Nitelik Sorunu" adlı doktora tezi ile 2000 yılında Tolga Işıkyıldız'ın hazırladığı "*Türkiye'de Çağdaş Cami Mimarisi"* isimli yüksek lisans tezi ve 2006 yılında Sezin Haseki tarafından hazırlanan *"20. yüzyıl Çağdaş Cami Mimarisi'ne Ankara Örnekleri Üzerinden Bir Yaklaşım"* isimli yüksek lisans çalışması olmak üzere toplam dört adettir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre camilerin ülkemizde inşaatı en çok yapılan kamusal yapı tipi olması ve kentsel bir mimari öğe olmalarının getirisi olarak toplumsal yaşamın içinde olmaları nedeniyle bu konu toplumun her kesimini ilgilendirmektedir. Hem konu hakkında yapılmış çalışmaların sınırlı sayıda olması, hem de tüm toplumu ilgilendiren bir mimarlık konusu olduğu için bu konu üzerine çalışma yapılması ihtiyacı doğmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen sebepler neticesinde bu çalışma belirlenen iki hipotez üzerinde kurgulanmıştır.

Hipotez 1 *"Günümüzde yapılan cami yapıları geçmişin kopyaları olarak, özellikle Klasik Osmanlı dönemi camilerinin kopyaları biçiminde yapılmaktadır."*

Hipotez 2 *"Günümüzde yapılan cami yapıları mimarinin temel kavramları açısından günümüz koşullarına uygun değildir."*

1.2 Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Mimari bir yapı türü olan camiler kırsal alandan kentsele, yerleşim bölgelerinin hepsinde bulunmakta ve Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan alınan verilere göre de her yıl yaklaşık bin adet yeni cami yapılmaktadır. Diğer yapı tiplerinde inşaat konusunda yasal bir düzenleme bulunmasına rağmen cami yapılması hakkında yasal bir düzenlemenin olmaması ve bunun bir getirisi olarak hayırseverler ve cami yaptırma derneklerinin inşaatı istediği gibi yaptırabilmesi gibi nedenlerle camiler düzensiz, başıboş inşa edilen bir yapı türü halini almıştır. Yapıldıkları dönem için üst seviye denebilecek geçmişin biçimleri ve inşa teknikleri; günümüzün teknolojileri ve malzemeleri ile taklit edilerek cami mimarisi konusunda kısırdöngü içine girilmiştir. Camilerin mevcut durumları göz önüne alındığında işlev, biçim ve teknoloji açısından günümüz koşullarıyla birlikte değerlendirmesi gerektirmektedir.

Cami mimarisinin başlangıcından günümüze kadar olan gelişim süreci ele alınarak günümüz cami mimarisindeki eksikliklerin; bu eksikliklerin oluşmasına

neden olan etkenlerin neler olduğunun işlevsel, biçimsel ve teknolojik açıdan değerlendirmesini yaparak belirlenmesi amaçlanmaktadır.

1.3 Çalışmanın Yöntemi

Literatür taranması, konuyla ilgili şahıslar ve kurumlarla yapılan görüşmeler sonucunda gerekli bilgi birikimi oluşturularak yapılmış çalışmalar incelenmiş ve elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Tezin 2. ve 3. bölümü ile konu hakkında kuramsal altyapı oluşturulması ve bilgilendirme hedeflenmekte, her bölümün sonundaki değerlendirmelerinde elde edilen verilerin bir sonraki bölüm için veri oluşturması amaçlanmaktadır. 4. Bölümde mevcut durumun Türkiye'de saptanması ve değerlendirmesi amaçlanmaktadır. 5. Bölüm ile konu ile ilgili sonuca varılması hedeflenmektedir.

BÖLÜM İKİ
CAMİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE CAMİ MİMARİSİNİN PLAN ELEMANLARI

2.1 Cami ve Mescit Kavramı

Allah tarafından peygamberler aracılığı ile insanlığa gönderildiği kabul edilen dinlere ilâhî dinler adı verilir. Musevilik, Hristiyanlık gibi ilâhî din olarak görülen dinlerden birisi de İslam dinidir. İslam dininin kutsal kitabı Kuran'ı Kerim olup peygamberi Hazreti Muhammed'tir. İslam inancına göre İslamiyet dini, ilahi dinler içinde en son gelmiş olandır ve daha sonra yeni bir ilahi din gelmeyecektir.

Tüm dinlerde olduğu gibi İslam dininin de kendine özelleşmiş bir ibadet mekânı bulunmaktadır ve bu ibadet yapısına cami adı verilmektedir. Camiler İslam dininin dini yapılarıdır. İslamiyet'te ibadetlerden başlıcası ve dinin şartlarından birisi olarak namaz kılmak getirilmiştir. Namaz Farsça bir kelime olup Arapça karşılığı "*Salât*" tır ve Türkçede kelime olarak "*dua, rahmet*" anlamına gelmektedir. Namaz, tekbir ile başlayıp selam ile son bulan, belli fiil ve sözleri içine alan bir ibadettir. Allah'a karşı tespih, ta'zîm ve şükrün ifadesidir (Şamil İslam Ansiklopedisi). Namaz kılmak için gerekli şartlardan birisi kıble yönüne yönlenmektir. İslamiyet'in başlangıç dönemlerinde Kudüs'te bulunan Mescidi Aksa kıble iken Hz Muhammed'in miraca çıkışı ile kıble değişmiş ve bundan sonra Mekke kentinde bulunan Kâbe Müslümanların kıblesi olmuştur.

İslamiyet'in başlangıç zamanlarında ibadet edilen her mekâna mescid denmiştir. Mescitlerin ortaya çıkmasına sebep olan ana etken namaz ibadetidir. Mescid kelimesi Arapçada "*secede*" fiilinden türetilmiş olup Türkçede "*secde edilen yer*" anlamına gelir. Cami kelimesi de Arapça "*cemea*" topladı fiilinden türetilmiş olup "*toplayan*" anlamına gelmektedir. Cuma, cem ve cemaat kelimeleri de aynı sözcükten türemiştir.

Cami sözcüğü önceleri Cuma namazı kılınan mescitleri diğerlerinden ayırmak için kullanılırken zamanla minberli mescitlere cami, namazın bireysel veya küçük gruplar halinde kılındığı ancak toplu halde Cuma namazı kılınmayan dolayısıyla minberi olmayan ibadethanelere ise sadece mescit denmeye başlanmıştır (Nefes, 1996).

Camiler, içinde toplu olarak Cuma namazları kılındığı için mekânsal olarak mescitlerden çok daha büyüktür. Batı dillerinde kullanılmakta olan "*mosquee*" ve benzeri terimler "*mescid*" in değişik telaffuzundan doğmuştur. Osmanlılarda sultanlar tarafından yaptırılan câmilere "*salâtin câmi*", vezirler ve rical tarafından yaptırılanlara, yaptıranın adına izafeten *"... câmii*" küçük olanlara da "*mescid*" adı verilmiştir (Şamil İslam Ansiklopedisi). Türk Dil Kurumu Sözlüğünde mescit sözcüğü *"Genellikle minaresiz, küçük cami"* olarak tanımlanmış olup; cami sözcüğü isim olarak *"Müslümanların namaz kılmak için toplandıkları yer"*, sıfat olarak da *"Toplayan, bir araya getiren, bir arada bulunduran"* anlamına gelmektedir.

Camiler bir bina olarak ele alındığında, yapının temel tasarım etkeni Kıble'ye yönlenmeden yola çıkmaktadır. Kıble yönüne dik olarak yönlenmiş (kıbleye bakan) basit bir duvar dahi cami işlevini yerine getirmeye yeterlidir. Tavan örtüsü, minimum alan, dış duvar, süsleme elemanları vb söz edilmemektedir. Kıbleye bakan duvarın mevcudiyetinin gerekliliği bile tartışılabilir çünkü Hz. Muhammed'in hadislerinden pis yerler ve mezarlıklar hariç nerede namaz kılınırsa orasının bir mescit (cami) olduğu anlaşılmaktadır (Tırmızi, Sünen-i Tırmızi, Çeviren: A. Parlıyan). Buradan, cami'nin aslında kavram olarak bir binayı tariflenmediği sonucu çıkarılabilir. Ancak Cuma ve Bayram namazlarının toplu olarak kılınması gerekliliği sonucu Müslümanlar bu ihtiyacı karşılamak üzere özelleşmiş bir mekân arayışına gitmişler ve bunun sonucunda cami yapıları ortaya çıkmıştır.

Camilerin işlevlerini ibadet mekânı, yönetim merkezi ile bilim ve kültür merkezi olarak üç grupta incelemek mümkündür (Hillenbrand, 1994). Esas itibariyle camiler içinde ibadet edilmek üzere inşa edilmişlerdir. Bu itibarla kutsiyet kazanmışlar ve "*Allah'ın evi*" adını almışlardır. İslam dini toplu ibadeti teşvik etmektedir. Cemaatle kılınan namaz, yalnız kılınandan 25-27 kat daha üstün tutulmuştur. Bu durum Hz Muhammed'in "Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir." hadisinde belirtilmiştir (Buhârî, Ezân 30; Müslim, Mesâcid 249). Sınıf farkı olmaksızın insanların bir araya gelip omuz omuza ibadet etmeleri, sosyal dayanışmanın sağlanmasında önemli bir faktör olmuştur.

Camilerin yönetim merkezi olarak kullanılması; Hz. Muhammed'in peygamberlik görevi yanında, devlet başkanlığı, hâkimlik, komutanlık gibi görevlerinin de olmasından kaynaklanmaktadır. Bu görevler, İslâm devlet başkanının görevleri

olmuştur. Medine'deki Mescid-i Nebevî Hz. Muhammed'in bu görevlerine uygun olarak devletin idare merkezi özelliğini de taşımıştır. Elçiler orada karşılanmış, konuklar orada misafir edilmiş, ordu orada teçhiz edilip sefere gönderilmiş, davalara orada bakılmış, devletin hazinesi orada muhafaza edilmiştir. Camilerin bu görevleri vilâyetler düzeyinde de aynı olmuştur. Camiler halkın birbirleriyle ve devletle kaynaştığı bir yer durumundadır. İlk Osmanlı camileri de bir devlet merkezi olarak plânlanmış ve bu görev için kullanılmışlardır.

Camilerin bilim ve kültür merkezi olarak kullanılması İslamiyet'in bilime verdiği değer ve önemden gelmektedir. Kendisinin öğretmen olarak gönderildiğini ifade eden Hz. Muhammed, Mescid-i Nebevî'deki "*Suffe*" ile üniversitelerin ilk temelini atmıştır. Suffe yatılı bir üniversite özelliği taşımaktadır. Hz. Muhammed'le başlayan ders halkaları değişik ilim dallarını da içine alarak yüzyıllarca, mescitlerde devam etmiştir. Hz. Muhammed zamanında değişik sosyal amaçlar için de kullanılan mescit (cami) birçok müessesenin temelini oluşturur. Camilere sığamaz hale gelen bu müesseseler daha sonra külliye adı verilen yapı gurubunu meydana getirmiştir. Zamanla camiler, herkesin okuması için eserlerinin bir kopyasını buralara bırakan müellifler sayesinde, bir kütüphane hizmeti de vermişlerdir. Satın alınan kitaplarla zenginleştirilen bu kütüphaneler, "*hâfız-ı kütüp*" adı verilen memurlarca idare edilmiş ve böylece camiler, ruh ile maddenin bütünleştiği bir merkez konumunda olmuştur (Şamil İslam Ansiklopedisi).

Cami ve mescitten farklı olarak yabancı kaynaklarda idgâh adı verilen, Türkçe namazgâh olarak geçen üstü açık namaz kılma yerleri mevcuttur. Namazgâh bir mescidin temel elemanlarına indirgenmiş hali olarak düşünülebilir. Geniş ve üstü açık bir namaz kılma mahalli, kıbleye bakan duvar ve mihraptan oluşmaktadır. İslamiyet'in ilk dönemlerinde cuma ve bayram namazlarının topluca kılınabilmesi için oluşturulan açık alanlara musalla denirdi. Osmanlılar zamanında yakınında cami veya mescit bulunmayan şehir dışındaki alanlarda, namaz kılmak için oluşturulan mekânlara namazgâh denmeye başlanmıştır.

Namazgâhlar normal zeminden biraz yüksekte, birkaç basamakla çıkılan düz bir set biçiminde inşa edilir. Namazgâhta kıbleyi gösteren büyük bir taş bulunur. Bu taşın üstünde genellikle namazgâhı yaptıran kişinin ismi ve ayetler yazılır. Bazı namazgâhlarda minber de bulunmaktadır.

Şekil 2.1 Namazgah, Bangladeş

2.2 Cami Mimarisini Oluşturan Elemanlar

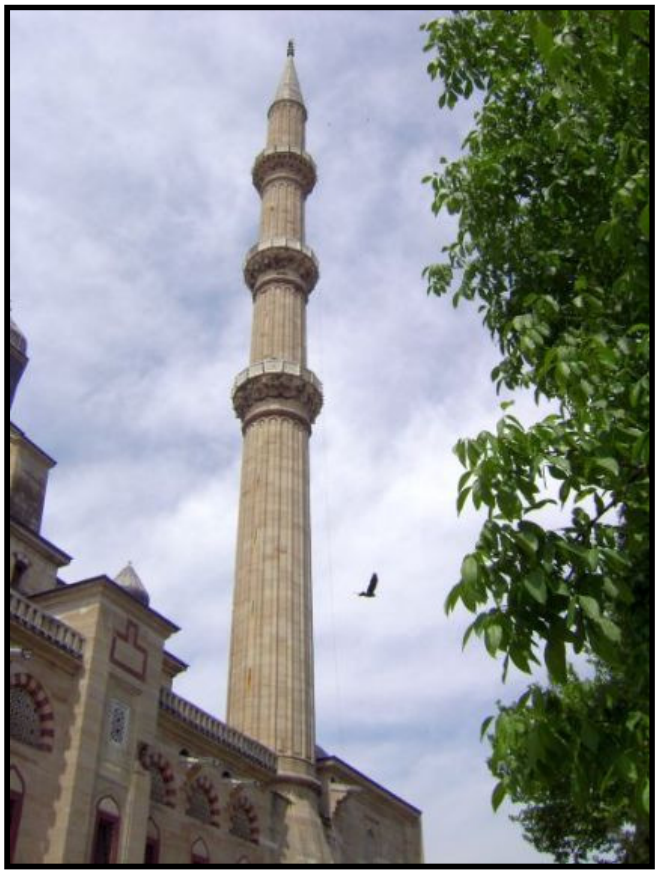
İslamiyet tarafından tanımlanmış özel bir ibadet yapısı olmadığı halde camiler yüzyıllar içerisinde gelişmiş ve cami mimarisinde standartlaşmış plan elemanları ortaya çıkmıştır. Temel işlevi ibadet eylemini gerçekleştirmekle ilgili olan camiler, alt işlevlere göre ele alındığında plan elemanı olarak çeşitli kısımlardan oluşmaktadır. Cami mimarisinin yapısal unsurlarını ayrı bir başlık olarak değil kubbe haricinde bu plan elemanları ile birlikte düşünmek mümkündür. Bu plan elemanları iç mekân ve dış mekân unsurları olarak iki ayrı başlıkta incelenebilir. Cami mimarisinin dış mekân elemanları olarak minare, avlu, revaklar, musalla taşları, helâlar, son cemaat mahalli gösterilebilir. İç mekân elemanları olarak namaz holü, mihrap, minber, kürsü, müezzin mahfili, hünkâr mahfili, harim, imam ve müezzin odaları olarak sayılabilir.

2.2.1 Cami Dış Mekân Elemanları

Cami mimarisinin dış mekân elemanları çoğunlukla temel işlev olan ibadet dışında alt işlev unsurlarını da barındırdığı için başlangıcından günümüze farklı dönemlerde farklı ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Başlıca cami dış mekân elemanları; minare, avlu, revak, abdesthane, musalla taşı, helâlar, son cemaat mahalli ve külliye olarak sekiz başlıkta incelenebilir.

2.2.1.1 Minare

Namaz vaktinin geldiğini insanlara bildirme fikri, İslam'ın hemen başlangıcında Hz Muhammed ile sahabelerin istişare ve ortak kararıyla gerçekleşmiştir ve insan sesiyle ezan okunarak bildirilmesine karar verilmiştir. Ezan Arapça bir kelime olup bildirmek, ilan etmek anlamına gelmektedir. İlk ezan sahabelerden sesi gür olan Bilâli Habeşi tarafından yüksekçe bir yere çıkarak okunmuştur.

Şekil 2.2 Selimiye Camii minaresi (http://wowturkey.com)

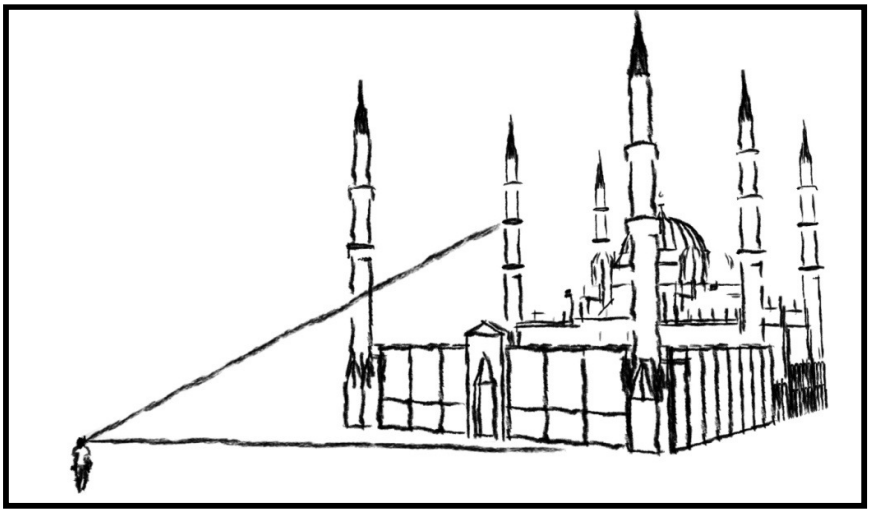
Minare, camilerin bitişiğinde ve dışarıda ezan okumak ve bunu çevreye duyurmak için, kule şeklinde yüksek olarak yapılan, ezan okumaya mahsus, bir veya birkaç şerefesi bulunan yapıdır. Minareler genellikle taştan imal edilmiştir ve içinde şerefeye çıkmaya yarayan merdiven mevcuttur. Önceleri "*mi'zene*" yani ezan okunan yer, denilmekteyken daha sonraları zamanla minare denilmeye başlanmıştır. Hz. Muhammed devrinde ve ondan sonra bir süre ezan camilerin yüksekçe bir yerinde,

çatılarda veya damlarda okunmuştur. Minarenin İslam cami mimarisine katılışı Emeviler dönemine rastlamaktadır (Nefes, 1996). Emevi hanedanının kurucusu Muaviye devrinde ezanın uzaklara duyurulabilmesi amacıyla camiye ilk minare örneği, Mısır valisi Mesleme bin Muhalled tarafından eklenmiştir. Bundan sonra yapılan camilere en az bir minare ilave etmek adet haline dönüşmüştür. Minare zaman içersinde İslam mimarisinde önem kazanmış; her İslam ülkesi kendi mimari üslûbuna uygun çeşitli şekillerde minareler inşa etmiştir.

2.2.1.2 Avlu

Avlu bir yapının veya yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan olarak tanımlanmıştır (TDK Sözlük). Camilerde avlu, cami yapılarını dıştan saran üstü açık, duvarla çevrili alanı tanımlamaktadır. Ölçek olarak büyük yer tutan avlular camilerin en dikkate çarpan elemanlarından biridir. Belirli standartta bir inşa biçimi olmamakla birlikte genellikle dikdörtgen olarak külliyeyi oluşturan mahallerin ortasında bulunan avlular için büyük ölçeklerinden dolayı günlük hayatın geride bırakıldığı, ayrı bir dünyaya girildiği hissi uyandırdığından bahsedilmektedir (Hillanbrand, 1994).

Avluyu çevreleyen duvarların olduğu yerlerde arkatlar ya da düz çatılı gölgelikler bulunur. Bazı camilerde avlu ortasında süs havuz görülebilmektedir. Cemaatin camiye sığmadığı durumlarda sonradan gelenler namazı kılmak için kendilerine avluda yer bulmaktadırlar. Avlular camilerde mimari vurguyu gösterebilmek için imkân sağlamış ve bu imkânı Osmanlılar, Safaviler ve Babürlüler istekle değerlendirmişlerdir (Michell, 2002).

Şekil 2.3 Avlu ve oluşturduğu mimari vurgu

Osmanlı cami sisteminde avlular dış avlu ve iç avlu olmak üzere ikiye ayrılır. Dış avlu iç avlu ile camiyi çevreler. Etrafı pencereler açılmış taş duvarlarla çevrilmiş ve pencerelerine demir parmaklıklar takılmıştır. Bu avluya girişi sağlamak için çeşitli yerlerine kapılar açılmıştır. Bu dış avlular Selatin Camilerinde, yani padişahların yaptırdığı camilerde çok büyük olup, zemini topraktır ve üzerinde kaldırım döşeli ince yollar vardır. Hem gölge yapmak hem de binaya güzellik kazandırmak için bazı yerlerine ağaçlar dikilmiştir. Dış avluda türbelerin, mezarların bulunduğu yer vardır ki, buraya "hazire" adı verilmektedir.

İç avlu cami binasına bitişik ve kıblenin ters yönüne gelen tabanı mermer döşeli ve etrafı pencereli yüksek duvarlarla çevrili kısımdır. İç avlunun ekseni ile cami içinin ekseni aynı istikamette olur. Mihraptan geçen bu eksenin iç avlu duvarında bir kapı bulunur. Bu kapıya "*cümle kapısı*" adı verilir. Bundan başka iç avlunun sağ ve sol yanlarında esas mekâna yakın kısımlarında da birer kapı vardır. Bunlara da "*koltuk kapı*" denilmektedir. İç avlunun iç tarafında sütunlu revaklar vardır. Revakların bulunduğu kısım, iç avluyu dört tarafından çepeçevre dolaşır ve yüksekçe bir seki şeklinde olup zeminden yüksektir. Cami ile birleşen taraftaki kısmına ise, son cemaat yeri denir. İç avlunun ortasında cemaatin abdest alması için yapılmış bir şadırvan bulunur. Bazı camilerde dış avlu bulunmayıp sadece iç avlu görülebilir.

Revaklarının, cami binasına bitişik olan kısmının ortasında büyük bir kapı bulunur. Bu kapıdan caminin içine girilir. Bu kapının bulunduğu cami duvarının iç avluya bakan yüzünde, kapının sağında ve solunda birer mihrap vardır ki, son cemaat

yerinde namaz kılanların kullanması için düşünülmüştür. Büyük camilerde bu duvar üzerinde dışarıya taşkın balkon şeklinde mahfiller vardır. Bunlara "*Mükebbire*" denir.

Şekil 2.4 Kayravan Camii avlusu, Kayravan Tunus

2.2.1.3 Revaklar

Arka cephesi duvara ya da binaya bitişik, ön cephesi açık, üstü örtülü ve örtüsü kolonlarla taşınan mekâna revak adı verilmektedir. Revaklar camilerde avlunun etrafında bulunur ve avluyu sarmalar. Namaza geç kalan ve yer bulamayan cemaatin dışarıda saf oluşturduklarında yağmur, güneş gibi hava etkenlerinden etkilenmemeleri amacıyla yapılmıştır. Avlulu cami yapımının yaygın olduğu dönemlerde sıkça rastlanan revaklar, günümüz camilerinde artık önceki dönemlerdeki gibi avlu yapılmadığı için seyrek olarak görülmektedir.

Şekil 2.5 Kayravan Camii avlusunun revakları, Kayravan Tunus

2.2.1.4 Son Cemaat Mahali

Namaza geç kalanlar veya caminin içinde yer bulamayanlar olduğu durumlarda caminin girişinde mihraba karşı olan duvara bitişik avludan biraz daha yüksekte bulunan revaklı bölüme son cemaat mahali adı verilir. Hava şartlarından korunmak amacıyla üstü örtücü ile kapatılmış yanları açık mekânlardır.

Şekil 2.6 Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii son cemaat mahali (O. Aslanapa)

2.2.1.5 Mükebbire

Büyük camilerde müezzinlerin, son cemaat yerlerinde namaz kılan halka, imamın tekbirlerini tekrar etmek üzere bulundukları çıkıntılı balkonlara verilen addır (Osmanlıca Türkçe sözlük).

2.2.1.6 Abdesthane - Şadırvan

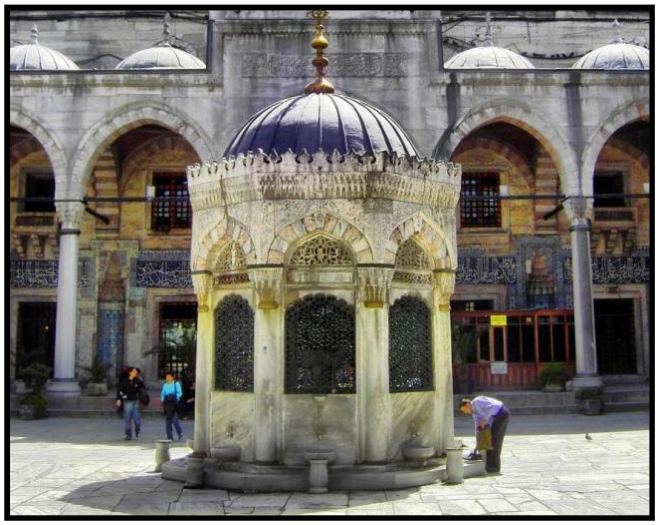
Abdest kelimesi Farsçada su anlamına gelen "*âb"* ile el anlamına gelen "*dest"* kelimelerinden oluşmuş birleşik bir isimdir. Arapça karşılığı olan "*vudû"* kelimesi hadislerde kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de ise temizlik anlamında "*tahâret"* ve "*zekâ"* kelimeleri geçmektedir. "*Vudû"* kelimesi güzellik ve temizlik anlamına gelmektedir. Abdest almak, el yüz ayak gibi belli uzuvlara belli kurallar dâhilinde suyla yapılan temizliğe verilen addır. (Şamil İslam Ansiklopedisi)

Namazın kılınabilmesi için gerekli şartlardan birisi de abdestli olmaktır. İslâm'da abdestin zorunluluğunu Kuran'daki "*Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerinizle birlikte ellerinizi yıkayın. Başınıza meshedin. Her iki topuğunuzla birlikte ayaklarınızı da (yıkayın)...*" (Kur'an el-Mâide, 5/6), ayeti göstermektedir. Namaz abdestsiz kılınamayacağı için tüm camilerde mutlaka abdesthane bulunur. Abdest için su kullanıldığından abdesthaneler suya gereksinim duyulan mahallerdir ve genel olarak camilerin avlusunda yer alır.

Şekil 2.7 Abdesthane

Cami avlularında abdest almak için yapılan, üstü çadır çatılı, kubbeli ya da kubbesiz, havuz biçimindeki su haznesinin çevresinde muslukları olan çeşmelere şadırvan adı verilmektedir (TDK Sözlüğü). Şadırvanlar kare, çokgen ya da daire şeklinde olabilirler. Osmanlının ilk döneminde şadırvanlar Bursa Ulu Camii ve Bursa Yeşil Camide görüleceği gibi cami içinde ana kubbenin altında yer alırken daha sonra cami iç avlusuna taşınmıştır.

Şekil 2.8 Eminönü Yeni Camii şadırvanı (http://wowturkey.com)

2.2.1.7 Musalla Taşları

Musalla kelimesi cemaatin cuma, bayram ve cenaze namazlarını bir arada kılmaları için hazırlanan alan anlamına gelmektedir. İslâm'ın ilk asırlarında genellikle şehirlerin kenar kısımlarında toplu namazlar için musallalar hazırlanmış ve bayram, cuma namazları gibi toplu namazlar bu günkü gibi çeşitli camilerde değil, sadece namazgâh adı verilen bu musallalarda kılınmış, böylece bütün şehir halkının haftada bir defa bir araya gelmesi sağlanmıştır.

Musalla kelimesi halk arasında daha ziyade, cami avlusunda cenaze namazının kılındığı yer için kullanılır. Cenazenin konduğu taş platforma da musalla taşı adı verilmektedir. İslam inancında cenazenin mabet içine sokulması uygun değildir, cenazeler cami avlularında kılınan cenaze namazından sonra kaldırıldığı için tüm camilerde bahçede ya da avluda musalla taşları bulunmaktadır.

Şekil 2.9 Musalla taşı

2.2.1.8 Helâlar

Abdesti bozan durumlardan birisi idrar veya feçes çıkartmaktır. Tuvalet kullanma ihtiyacı olan bu durum Kuran'da Mâide suresi 6. ayetinde "*...sizden birisi abdest bozmaktan geri dönmüşse...*" olarak belirtilmiş ve bu durum zamanla dile yerleşerek günlük hayatta ihtiyaç gidermeye abdest bozmak denmeye başlanmıştır. Zorunluluk nedeniyle tuvalete gitme ihtiyacı olabileceğinden hem ihtiyaç gidermek hem de namaz esnasında kaza ile abdesti bozacak durumlara karşı tedbirli olmak için camilerin dışında genellikle avluda uzak bir noktada helâ bulunur.

2.2.2 Cami İç Mekân Elemanları

Cami iç mekân elemanlarının birçoğu, yapının ana işlevi olan namaz kılma eylemiyle ile ilgili olduğu ve namazın kuralları İslamiyet'in gelmesinden bu yana değişmediği için başlangıçtan günümüze fazla değişiklik göstermemiştir. Cami iç mekân elemanlarından namazın kılındığı yer olan harim, mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar tüm camilerde standart olarak bulunmakla birlikte hünkâr mahfili, imam ve müezzin odaları gibi mekân elemanları bazı camilerde görülmeyebilir.

2.2.2.1 Harim (Namaz holü)

Cemaatin yan yana saflar halinde toplandığı ve namaz kıldığı alandır. Bu alanda namaz kılarken kıble yönüne yönlenilir. Harim caminin içinde en büyük alanı kaplar. Namaz kılmak için saf oluşturulurken ön safların fazileti Hz Muhammed tarafından "Ö*n saftaki olan; (hayrı) bilseydiniz veya bilselerdi. Kur'a atmak zaruri olurdu."* şeklinde belirtilmiştir (Buhâri 721). Bu nedenle ön safların geniş tutulması amacıyla camiler derinlemesine değil enlemesine büyümüştür. Osmanlı cami sisteminde tek mekân arayışı olmuş ve harimin mekân olarak bölünmeyen bütün içerisinde tek olması amaçlanmıştır.

Şekil 2.10 Selimiye Camii Harimi (http://wowturkey.com)

2.2.2.2 Mihrap

Mihrap; Arapçada oda, köşk, başköşe, yüksek yer, savaş âleti gibi anlamlara gelen "*mihrab"* kelimesinden gelmektedir. Camide mihrap, imamların namazı kıldırırken cemaatin önünde durduğu kıbleye bakan duvarın ortasındaki boşluk alana verilen isimdir. Kelime kökeninin çoğulu "*mehârîb*" tir. Bu bölüme, savaş âletine benzetilerek mihrab denilmesi, şeytan ve kötü düşünce ve arzularla savaş yeri olarak kabul edilmesindendir. Mihraplar Cami içinde kıble yönünü tariflendirir. Mihrabın kapıyı andırır görünüşünün cennete açılan kapıyı tasvir ettiği bildirmektedir

(Hillenbrand, 1994). Mihraplar büyüklük, şekil olarak yapıldıkları malzeme olarak farklılık gösterebilir.

Mihrabın camilere günümüzdeki şekliyle girmesi Emeviler devrine kadar dayanmaktadır. İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed döneminde kıble, mihrap ile değil, renkli bir çizgi veya üzerinde belirli işaretler bulunan bir taş levha gibi herhangi bir işaret ile gösterilmiştir. Emeviler devrinde camilerin ayrılmaz bir unsuru olarak dini hayata giren mihraplar, Selçuklular ve özellikle Osmanlılar zamanında yapılan taş ve çini süsleriyle farklı çeşitlerle görülmeye başlanmıştır. Osmanlılarda geceleri imamın namazda görülebilmesi için mihrabın iki tarafına büyük ve yüksek bir şamdan konulmuş ve bunlara dikilen kalın mumlar geceleri yakılmıştır. Günümüzde elektriğin aydınlatmada kullanılmasıyla bu şamdanlar bazı büyük camilerde süs ve hatıra olarak korunmaktadır.

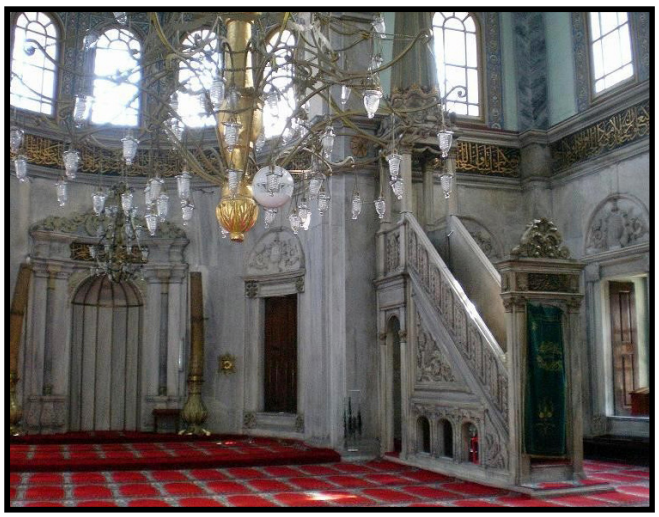
Şekil 2.11 Eyüp Sultan Camii mihrabı (http://wowturkey.com)

2.2.2.3 Minber

Arapça, yüksek olmak, anlamındaki "*nebr*" kökünden gelen minber, camide imam tarafından Cuma hutbelerinin okunduğu merdivenli bölümün adıdır. Sadece dini değil toplumsal meselelere de değinilen hutbelerde vaaz veren kişinin herkes tarafından görülebilmesi için yükseltilmiş olarak yapılır. Karşıdan bakıldığında caminin içinde mihrabın sağ tarafında bulunur. Minberler fazla geniş olmayıp bir kişinin çıkabileceği yaklaşık 1m enindedir.

Hz. Muhammed'in Medine'de inşa ettirdiği Mescid-i Nebevi'de, önceleri bir minber bulunmamaktadır. Cemaatin çoğalması nedeniyle Hz. Muhammed'in ders ve hutbelerinin daha rahat duyulabilmesi için, Hicretten yedi yıl kadar sonra ilk minber yapılmıştır. Bu ilk minberde iki basamak ve üst tarafında bir oturma yeri bulunmaktadır. İlerleyen yıllarda cemaatin artması ile arkalardaki cemaatin hutbe sırasında imamı görebilmesi için basamak sayısı arttırılmıştır.

Minberin en üst basamağı saygı unsuru olarak peygamber için ayrılmıştır, imam sondan bir önceki basamakta durarak vaazını verir ve gerektiğinde en üst basamağı oturmak için kullanır. Minberler de mihraplar gibi taş, ahşap vb değişik malzemelerden yapılmış olabilir.

Şekil 2.12 Nusretiye Camii minberi (http://wowturkey.com)

2.2.2.4 Kürsü

Kürsü, Arapça kökenli bir kelime olup Arapçada kelime olarak üst üste katlanmayı, bir araya toplanmayı belirten "*Kürsi*" den gelmektedir. Belli parçaların bir araya toplanmasından, üst üste eklenmesinden oluştukları için sandalye, koltuk, taht gibi üzerine oturulacak eşyaya kürsi adı verilmektedir. Camilerde kürsü, Cami içinde kıbleye bakan duvar üzerinde bulunan, dini ders verilen, cemaate konuşma yapılan yükseltilmiş platforma verilen addır. Toplu kılınan bayram namazı, Cuma namazı gibi namazlardan önce veya dini gün ve gecelerde konuşmacı (imam, müftü vb) kürsüye çıkarak namaz vakti öncesi toplanmış olan cemaate dini dersler verir. Kürsüler camilerde karşıdan bakıldığında caminin içinde mihrabın sol tarafındaki duvar köşesinde bulunur.

Şekil 2.13 Nusretiye Camii kürsüsü (http://wowturkey.com)

2.2.2.5 Müezzin Mahfili

Yabancı kaynaklarda Dikka olarak geçen müezzin mahfili, müezzinlerin namaz sırasında bulundukları, namaz kılınan zeminden yükseltilerek ayrılmış ve parmaklıklarla çevrilmiş alana verilen isimdir. Buradaki müezzinler imamın namaz sırasındaki sesli komutlarını arka tarafa duyurmak amacıyla sesli olarak tekrar ederler. Genellikle mihrap ile doğrultu hizası bir olmakla birlikte minber hizasında

olanlar da mevcuttur. Özellikle büyük camilerde müezzinlerin vazife görmeleri için yapılan bu mahfiller caminin en elverişli yerine yerleştirilmiştir. Büyük camilerde, son cemaat yerindeki ve hatta dış (şadırvan) avlusundaki cemaate de imamın tekbirlerini duyurmak üzere cümle (giriş) kapısının yanlarında veya "*sermahfil*" de yapılmış olan cumba şeklindeki çıkıntılara da "*mükebbire*" veya "*mükbire*" yahut "*mi'zene*" adı verilir.

Müezzin mahfili yerden yüksek olan ve fazla yüksek olmayan olarak iki şekilde görülebilir. Yerden yüksek olan müezzin mahfilleri insan boyundan yüksek olup merdivenle çıkılır, altındaki alanda cemaat namaz kılabilir. Yerden fazla yüksek olmayan müezzin mahfilleri zeminden 30 ila 50 cm yükseklikte bir sofa şeklindedir.

Şekil 2.14 Arka planda ortada mihrap, sağda minber, ön planda müezzin mahfili (http://wowturkey.com)

2.2.2.6 Hünkâr Mahfili (Maksure)

Günümüzde sık olarak rastlanmayan bu cami elemanı, minberin sağ tarafında yükseltilmiş alandır ve parmaklık veya kafesle ayrılmış bir yerdir. Bu alanda bulunan kişi cami içindeki diğer kişiler tarafından görülmez ancak kişinin kendisi hutbe ve vaazları görebilir. Maksure caminin bulunduğu bölgedeki liderin ibadette mahremiyetini ve güvenliğini sağlama amacıyla yapılmıştır. Padişahlar için yapılmış olanlarına "*Mahfel-i Hümayun*" veya "*Hünkâr Mahfili*" adı da verilmektedir.

2.2.2.7 İmam ve Müezzin Odaları

İmam ve müezzin odaları her camide görülmeyip bazı camilerde cami görevlilerinin namaz vakitlerini beklemek veya dinlenmek için kullandıkları oda veya odalardır.

2.3 Bölüm Değerlendirmesi

Cami mimarisinin plan elemanları zamanın ihtiyaçları ve işlevden dolayı ortaya çıkmışlardır. Cami dış mekân elemanlarından minare İslam mimarisi ile bütünleşmiş ve İslam devletleri kendi mimari üsluplarına göre minare inşa etmişlerdir. Bu sebeple minare camilerin değişmez bir elemanı olarak günümüze değin gelmiştir. Türk devletlerinde minare incelendiğinde Selçuklu minareleri tuğladan inşa edilmiş olup şerefe ile minarenin ucu arası kısım kaide ile şerefe arasındaki kısımdan oran olarak kısa olduğu görülür. Bu hali ile Osmanlı minarelerine göre görsel olarak daha basık izlenimi uyandırmaktadır. Osmanlı camilerinde minareler çoğunlukla camiler gibi taştan yapılmıştır. Minare sayıları bir, iki, dört veya altı adettir. Camideki minarelerin sayısı camiyi yaptıranın pozisyonu ve gücünü simgeler, isteyen istediği adette gelişigüzel sayıda minare yaptıramamıştır.

İslam'ın ilk zamanlarında cemaat toplu olarak açık alanlarda namaz kılmıştır. Namazgâh adı verilen bu açık alanlar İslam şehirlerindeki toplanma alanı olmuştur. Cami inşasından önce yaygın olan namazgâhların zamanla cami inşası arttıkça yapımı azalmıştır. Namazgâhın namaz kılma işlevi dışında açık alan toplanma mekânı olan işlevi camilerin avlularında görülmeye başlamıştır. İlk dönemlerdeki camilerden Osmanlı camilerine değin açık mekân işlevi yanı sıra şehrin meydanı olarak da görülebilen avlular günümüzde bu işlevini yitirmiş ve günümüz camilerinde avluların boyutu küçülmüştür. Avluların geçirdiği bu değişim süreci revaklarda da görülmüş, cumhuriyet dönemine kadarki camilerde görülen avlu revakları avlunun küçülmesi ile ortadan kalkmıştır. Günümüz camilerinde avlu yerine cami binasının içinde bulunduğu parseldeki cami bahçesinden söz edilebilir. Oysa sırasıyla açık mekândan yarı açık ve kapalı mekâna kademeli giriş işlevsel ve mekânsal açıdan daha sağlıklı ve zenginlik sunmaktadır.

Cami dışındaki son cemaat mahalleri günümüz camilerinde fazla rastlanmayan mekânlardır. Avluların eski özelliklerine kaybetmesi ile revakların ve avlunun bir parçası olan son cemaat mahali de cami yapısının içine dâhil olmuştur. Günümüzde bazı eski dönem camilerinin son cemaat mahalleri de mekân ihtiyacından dolayı kapatılıp cami içinde dâhil edilmektedir.

Mükebbire, ses sistemlerinin bulunmadığı dönemlerde büyük camilerde var olup günümüzde hoparlör kullanıldığı için yapılmayan bir elemandır.

Abdest ibadet ile ilgili olduğundan abdesthaneler günümüzdeki camilere değin tüm camilerde bulunan mekânlardır. Önceki dönemlerde avlunun içindeki abdesthane ve şadırvanlar günümüzde caminin bahçesinde bir köşede varlığını sürdürmektedir. Aynı durum musalla taşları ve helâlar için de geçerlidir.

Harim, mihrap, minber, gibi iç mekân elemanları ibadet ile ilgili olduklarından fazla değişikliğe uğramadan günümüze değin gelmiş plan elemanlardır. Önceki dönemlerde camiler eğitim amaçlı olarak da kullanıldığından ders verme amaçlı olarak yaygın olarak kullanılan kürsüler günümüzde Türkiye'de önceki kadar yoğun kullanılmayıp bayram ve Cuma namazı gibi özellikli namazlar öncesi vaaz vermek amacıyla kullanılmaktadır. Son zamanlarda merkezi vaaz sistemine geçilmesi ile ildeki merkezi camiden yapılan vaazlar ses sistemi ile diğer tüm camilerin hoparlörlerinden yayınlanmakta olup bu camilerde kürsü neredeyse hiç kullanılmamaya başlamıştır. Bu şekilde yerel ilişkilerin sıfırlandığı ancak ideolojik birliğin sağlandığından bahsedilebilir.

Müezzin mahfilleri ses sistemlerinin yaygınlaşması ile artık eskiden olduğu yüksek yapılmayıp sadece bulunduğu alanı sınırlandıran korkulukları ile yerden biraz yükseltilmiş şekilde varlığını sürdüren plan elemanlarındandır. Hünkâr mahfilleri ise devlet ideolojisinin değişmesi sebebiyle günümüzde yapılmayan bir plan elemanıdır.

BÖLÜM ÜÇ
CAMİ MİMARİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İslam dini başlangıcından günümüze farklı dönemlerde olmak üzere Asya kıtasında Hindistan'a ve Endonezya'ya, Afrika kıtasının kuzey kısmında Atlantik okyanusuna kadar geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Bu coğrafyadaki İslam eserleri bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte benzer nitelikler taşımaktadır. Farklı zaman ve coğrafyalarda yapılmış olmalarına rağmen bu dil birliğini sağlayan unsur İslam dininin kendisi ve getirmiş olduğu kurallardır. İslam mimarisi dini bir sanattır ve bu sanatın merkezini cami oluşturmaktadır.

Şekil 3.1 Dünya coğrafyasında İslam dininin dağılımı
(http://www.islam101.com/dawah/muslim_world_map.html)

3.1 Başlangıç ve İlk İslamiyet Dönemi Cami Mimarisi

İslam'ın farzlarından biri olan namazın kılınması için ilk başlarda bir yapı tanımlanmamış olsa da cemaatle namaz kılmanın normalden 25 ila 27 kat daha iyi olması ve toplu kılınan bayram ve Cuma namazı gibi namazları kılmak için zamanla yapı ihtiyacı duyulmuş ve ibadet yapısı olarak camiler ortaya çıkmıştır. Kuran'ın bildirdiğine göre insanların tümü için yapılan ilk ibadet yapısı Kâbe'dir. Bu durum Kuran'da *"Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev Mekke'deki Kâbe'dir. Orada apaçık nişaneler ve İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur."* (Kur'an Âli İmrân Suresi, 3/96-97) olarak geçmektedir. Kâbe'yi de içine alan geniş sahaya "*Mescid-i Haram*" adı verilir. Hz. Muhammed'in verdiği bilgilere göre, Kâbe'den sonra ikinci ibadet yapısı olarak

Mescid-i Aksa yapılmıştır. Bu iki ibadethane ilk kurucuları olarak bilinen Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman'dan çok öncelere dayanmaktadır (Buhârî, Enbiya, 40; İbn Mâce, Mesâcid, 7; Ahmed b. Hanbel, V, 150-157).

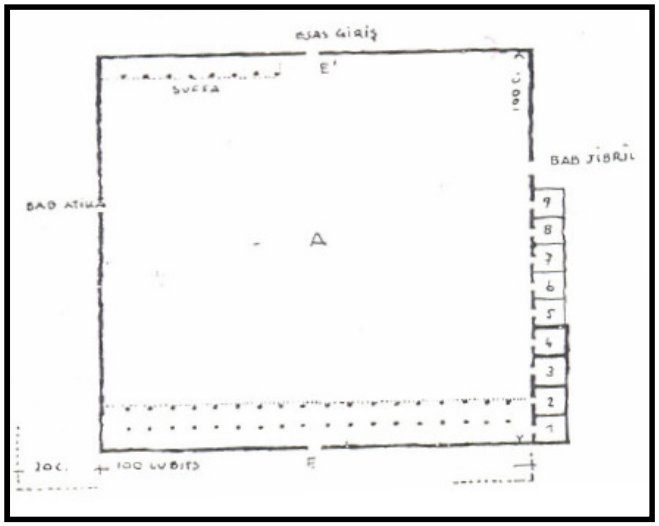
İslâm'da Hz. Muhammed'in halka açık olarak ashabı ile birlikte namaz kıldığı ilk mescid olarak 622 yılında Hicret esnasında inşa edilen Kuba Mescidi geçmektedir. Kuba Mescidi günümüze değin birçok defa tamirat görüp yenilenmiştir. 1829 yılında Sultan II. Mahmut tarafından imar edilen tek minareli ve düz tavanlı Mescid, Suudi Arabistan hükümeti tarafından yıkılıp kubbeli ve çok minareli olarak büyütülerek yenilenmiştir.

Şekil 3.2 Son hali ile Kuba Mescidi

Hicret'ten hemen sonra Medine'ye yerleşen Hz. Muhammed burada Mescid-i Nebevî'yi inşa etmiştir. Mescid-i Nebevî, Hz. Muhammed'in Medine şehrinde yaşadığı eve verilen isimdir. Miladi 622 yılında Mekke'den Medine'ye yapılan Hicret'in aynı yılında inşa edilen bu ev yalızca konut olarak değil, aynı zamanda o dönem için İslam toplumunun görüşmelerinin yapıldığı ve kararların alındığı bir mekân olmuştur.

Basit bir plan şemasına sahip olan bu ev, dört tarafı duvarla çevrili bir avlu ve bu avluya bakan doğu cephesindeki duvarda yan yana dizilmiş 9 adet küçük odadan ibarettir. İlk camiler Mescid-i Nebevî örneğinde görüldüğü gibi sütunlu revakların çevrelediği bir avludan ibarettir. Avluya ulaşım, kıbleye bakan duvarı hariç her yönden geçiş boşluklarından sağlanmıştır.

Şekil 3.4 Kıble Kâbe olduğunda Mescidi Nebevinin plan şeması (S. Haseki, 2006)

Hz Muhammed'in ölümünden sonra Mescidi Nebevi yıllar içinde genişletilmiş ve büyütülmüştür. Abbasiler, Memlükler ve Osmanlılar döneminde çeşitli tadilatlar ve eklemeler yapılan Mescidi Nebevi ilk haline göre yaklaşık 100 kat büyütülmüştür. İki katlı dikdörtgen plan şemasında olup alt katın tamamı harimdir. Binanın çatısı teras şeklinde olup çatı içinde toplam 24 adet kare tabanlı kubbe bulunmaktadır.

Şekil 3.5 Son hali ile Mescidi Nebevi

İslâm dininin yayılmasına orantılı olarak mescitler geniş bir alana yayılmıştır. Zamanla yeni milletlerin İslâm'ı kabul etmeleri ve onların mimari anlayışının etkisi,

fetihlerle ele geçirilen bölgelerin kültürel tesiri, coğrafî şartları, malzemenin sağladığı bir takım imkânlar cami mimarisinde gelişmelere yol almıştır.

İslam öncesi Arap toplumundaki sosyal ve siyasal örgütleniş kabileler düzeyindedir. İslam, başlangıcından beri bu kabile düzenine ve kabile değerlerine karşı mücadele etmiştir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ilk halife seçilen Ebu Bekir, sahte peygamberlerle mücadele ederek içeride birliği sağlamış ve Arapların eski düzene geri dönmesinin önüne geçmiştir. İslam toplumu, ikinci halife Ömer döneminde devlet halini almıştır. Üçüncü halife Osman döneminde fetihler aynı hızda devam etmiş ve ilk kez İslam dünyası denizlerde kendini göstermeye başlamıştır. Fakat Ebu Bekir ve Ömer döneminde bastırılan kabile çekişmeleri, Osman döneminde tekrar yüzeye çıkmaya başlamıştır.

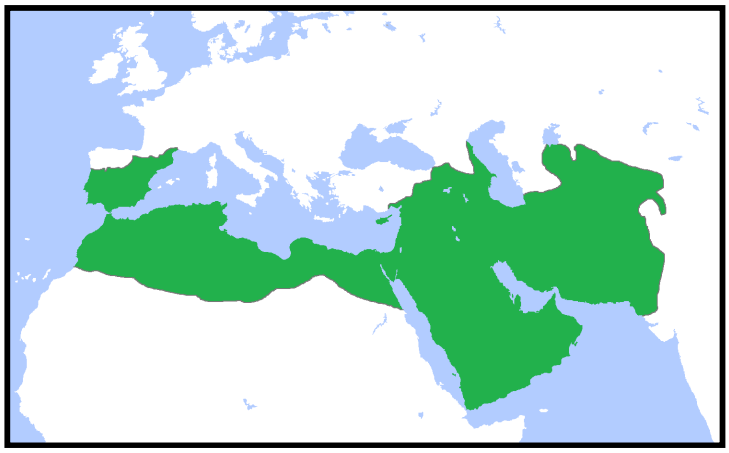
Hazreti Muhammed'in hadisinde belirttiği üzere "*cami aslında temiz olan her yerdir*" düşüncesi ile bu dönemde pek çok Roma kilisesi, Zerdüşt ateş tapınağı, Hindu tapınağı vb, fetihlerle birlikte camiye çevrilmiştir. Bu durumun gerekçeleri hem fiziki hem de politik olarak görülebilir. Hem yeni İslamlaştırılmış topraklarda fiziki ibadet mekânlarını oluşturmanın istenen hızda olamayacağı, hem de hâlihazırda var olan ibadet yapılarının kullanılarak zaman, kaynak, işgücü gibi elemanların tasarrufunu sağlanması gibi etkenlerle mevcut dini yapılar camilere dönüştürülmüştür.

Emeviler dönemi (661-750): Hz. Muhammed'in vefatından sonra bir süre boyunca Medine'de ilk halifeler seçilmiş ancak bir süre sonra ayrılıklar baş göstererek halife seçimi konusunda farklı fikirleri savunan Şii ve Hanefi olmak üzere başlıca 2 grup ortaya çıkmıştır. Bu çekişmeden Hanefilerden Emevi ailesi galip çıkarak Emevi Hükümdarlığını kurmuşlardır.

Emeviler dönemi İslam dininin ve sanatının genişleyip yayıldığı bir devirdir. Emeviler, hükümdarlığın başkentini Medine'den Şam'a taşımışlar bunun neticesinde de İslam kültürünün Roma kültürü ile doğrudan ilişkiye girmesine yol açmışlardır. Emevi sanatı ile Roma, Antik Yunan, Asya ve Arap sanatının karmasından oluşan başlı başına bir İslami sanat tarzı olmuştur (Hillanbrand, 1994).

Emevi mimarisi kuruluş devrinde olan her sanat gibi devşirmecidir ancak zamanla İslam sanatı yer yer öz ve ölçülü bir anlayışa doğru yol alacaktır İnşaat tekniği olarak çoğunlukla taş işçiliği kullanmıştır (Yetkin, 1965). Emevi camileri ilk

dönem camilerinden geliştirilmiş olmakla birlikte revaklı avlusuyla farklılaşır. Emevi camileri, ilk dönem camileri etkisinde olan camiler ve kiliselerden geliştirilen camiler olmak üzere iki tipe ayrılır

Şekil 3.6 En geniş sınırları ile Emeviler

İslam mimarisinin anıtsal özellikteki cami yapısı 691 yılında Kudüs'te inşa edilen *Kubbet'üs Sahra*'dır. İslamiyet öncesi dönem planlaması olan kubbeli rotunda plan şemasına sahiptir. *Kubbet'üs Sahra* uzun zaman diliminde görülecek olan Roma, Antik Yunan, Asya ve Arap sanatının karması melez sanatın başlangıç noktasını oluşturur (Yetkin, 1965). Cami merkez planında olduğu gibi galerileri açısından da Suriye kiliselerinin etkilerini taşımaktadır.

Şekil 3.7 Kubbetüs Sahra dış görünüş

Bu dönemde yapılan bir diğer cami olan ve 702 yılında yapılan *Mescidi Aksa,* Kudüs'te Haremü'ş-Şerif olarak adlandırılan yerde Süleyman Tapınağı kalıntısı üzerine kurulmuştur. Cami çok ayaklı plan şemasına sahiptir. Birkaç deprem ile ağır hasar görüp yıkılan cami, Abbasi halifelerinden Mansur tarafından 757 yılında tekrar yaptırılmış, Haçlıların saldırılarıyla zarar görüp Selahaddin-i Eyyübi tarafından 1187 yılında onartılmıştır.

Başlangıçta cami, kıble duvarına dik uzanan bir orta sahın ile yanlarda daha dar birer sahından oluşmaktadır. Daha sonra sağa ve sola altışar sahın ilavesiyle son şeklini almıştır.

Şekil 3.8 Mesicidi Aksa dış görünüş

Günümüze değin en yaygın cami mimarisi tipi olarak görülen açık avlulu cami plan şemasının ilk uygulandığı cami, *Şam Emevi (Ümeyye) Camisi*, 705-715 yılları arasında Roma tapınağı kalıntıları üzerine inşa ettirilmiştir. Açık avlulu plan şeması, fetih görevini gerçekleştiren İslam ordularının açık alandaki ve yanlıca kıble yönünde ağaç yapraklarından yapılmış gölgeliklerden istifade eden toplanma alışkanlığının devamı olarak ortaya çıkmıştır. Taş ve tuğladan yapılmış olan camide çatı ahşaptan yapılmıştır.

Yapı dikdörtgen biçimli olup üç tarafı revaklarla çevrili büyük bir avluya sahiptir. Cami içi, kıble duvarına paralel üç sahına ayrılmıştır.

Şekil 3.9 Ümeyye Camii avludan görünüş

Endülüs emevileri (756-1031): Endülüs mimarisi büyük ölçüde Suriye'ye dayanmaktadır. Bununla beraber Endülüs'te hâlihazırdaki Romalılar ve Vizigotların sanat gelenekleri de bulunmaktadır. Mimaride görülen pek çok özellikler Roma geleneğine bağlıdır. Üst üste binen kemerler Roma su köprülerini hatırlatır (Yetkin, 1965).

Şekil 3.10 En geniş sınırları ile Endülüs Emevileri (MS1000)

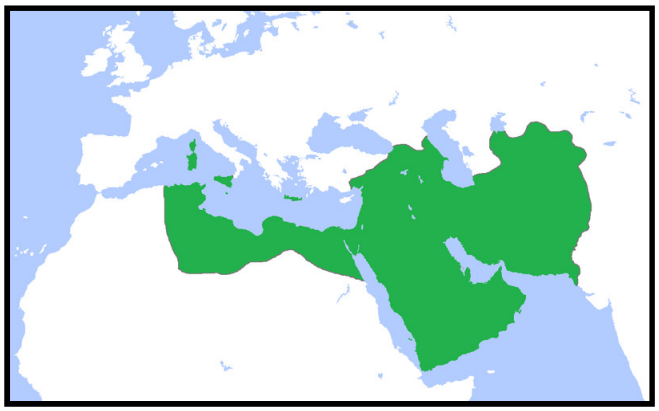
Kurtuba Camii 786 yılında 1. Abdurrahman tarafından yaptırılmaya başlanmış, son halini alması dört hükümdarın zamanını doldurarak 961 yılında sona ermiştir. Caminin ilk hali 9 sahınlı bir namaz salonundan ve avludan oluşmakta olup dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Çatılarla kapalı sahınlar kıbleye doğru yönelmiştir ve orta sahın diğerlerinden daha geniştir. Cami 47.5m uzatılarak 11 sahın daha eklenmiş ve bu haliyle son şeklini almıştır.

Şekil 3.11 Kurtuba Camii dış ve iç görünüş

Abbasiler Dönemi (750–1258): Abbasiler döneminde cami yapımında kerpiç ve tuğla malzemelerin kullanılmasından dolayı bu dönemden günümüze kadar gelebilen çok fazla cami bulunmamaktadır. Abbasi cami mimarisinde diğer kendi mimari eserlerinde olduğu gibi ön plana tuttukları unsur büyüklük olmuş, yapılan binalarda mimari ölçeği siyasi gücü simgelemek açısından büyük tutmuşlardır. Abbasi sanatındaki İran etkileşimleri mimariyi ve süslemeyi etkilemiştir. Kerpiç ve tuğladan yapılan binalar, bu durumu gizlemek için duvarlarda süslü stüko ile örülmüştür.

Abbasi camileri plan şeması olarak ilk dönem camilerinden gelişmiştir ancak boyutları daha büyüktür ve avluları vardır. Mezopotamya zigguratlarının etkisiyle yapılmış büyük boyutlu ve helezonik minareleri bulunmaktadır.

Şekil 3.12 En geniş sınırları ile Abbasiler (MS 850)

Bağdat'ın yaklaşık 130km kuzeyinde bulunan *Samara Ulu Camii* 846–852 yılları arasında yapılmıştır. Kapalı bir bölüm ve bir avludan oluşan bu cami dikdörtgen bir plana sahiptir ve önceki dönem camilerinden ayırıcı nitelikte olarak tuğladan inşa

edilmiştir. Caminin kapalı kısmı Kıble duvarına dik uzanan 25 sahından oluşur ve büyük olan avlusunda birkaç sıra revak bulunmaktadır. Caminin avlusunun dışında bulunan ve *Malviye* adıyla anılan sarmal koni biçimindeki minaresinin Mezopotamya Ziguratlarından esinlenilerek yapıldığı ileri sürülmektedir (Hillanbrand, 1994).

Şekil 3.13 Samara Ulu Camii genel görünüm

Samara Ula Camii'nin bir benzeri de daha kuzeyde 860–862 yılları arasında yapılmış olan *Ebu Dulef Camii* dir. Plan düzeni ve dış görünüş olarak Samara Ulu Camii ile benzerlik gösterir ve camide yapı malzemesi olarak yine tuğla kullanılmıştır. Caminin içinde kıbleye dik olarak 5 kemer gözlü 17 sahın bulunmaktadır ve orta sahın diğerlerinden daha geniştir. Kıble duvarına paralel olan çift sahın orta sahınla birlikte T biçimi oluşturmaktadır.

Fatımiler Dönemi (910–1171): Fatımiler döneminde inşaat tekniği olarak taş işçiliği kullanmıştır. Yapıların cepheleri Selçuklularda olduğu gibi portal (taç kapı) ile vurgulanmıştır.

Şekil 3.14 En geniş sınırları ile Fatımiler (MS 969)

916 tarihinde bugün bulunmayan Mehdiye şehrinde yaptırılan *Mehdiye Camii* denizin toprakla doldurulmasıyla oluşturulmuş alanda inşa edilmiştir. Cami dikdörtgen plan şemalı ve revaklarla çevrili avluya sahip olup bu avluya dışarıdan çıkıntı olarak görülen kapı revağından girilmektedir.

Kahire'de bulunan *El Ezher Camii* 970 ile 972 yılları arasında inşa edilmiştir. 989 yılında okul statüsü kazanıp Şii ilahiyatına göre eğitim vermeye başlamıştır. Caminin yanına, öğrencilerin kalacağı bir de bina yapılmıştır. Osmanlılar'ın hâkimiyetinden sonra Memlük medreselerinin düşüşe geçmesinin ardından, El-Ezher, Müslüman dünyasının en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. El-Ezher Camisi günümüze değin pek çok genişletme ve yenileme çalışması geçirmiştir. Orijinal cami şimdikinden çok daha küçüktür. 1130'larda dördüncü yöndekiler ile bir de kubbe eklenmiştir. İbadet alanı ile kıble duvarının iki köşesinde yer alan orijinal kubbeler ise bugün yoktur.

Osmanlı döneminde, cami yine pek çok yenileme geçirmiş ve genişletilmiştir. İkisi günümüze kalan üç minare ile güney cephesindeki giriş kapısı bu dönemde eklenmiştir. Kıbleye paralel 5 sahından oluşup orta sahın diğerlerinden daha büyüktür.

Şekil 3.15 El Ezher Camii dış ve iç görünüş

3.2 İlk Türk İslam Devletleri Dönemi Cami Mimarisi

İslam dinini kabul etmeden önceki dönemde Türkler, Şamanist kültürün etkisinde olup Gök-tanrı (Gök-tengri) dinini benimsemişlerdir. Türklerin Müslümanlarla ilk temasları, 7. yy.'ın ortalarında gerçekleşmiş olup İslam dininin Türkler arasında

yaygınlık kazanması 10. yy.'dan itibaren başlamıştır. İslamiyet'i kabul eden Türk toplulukları arasında yer alan Gazneliler, Karahanlılar ve Selçuklular başlıca devletlerden sayılabilir.

3.2.1 Gazneliler Dönemi Cami Mimarisi (963–1187)

Gazneliler döneminden günümüze ulaşabilmiş cami yapısı bulunmamaktadır. Devletin hükümdarları için inşa edilmiş 2 sarayda camilerin varlığı yapılan arkeolojik kazılardan bulunmuştur.

11.yy da yapıldığı tahmin edilen *Leşker'i Bazar Saray Camii* sütunlu, 4 eyvanlı ve mihrap önü kubbesinin ilk defa kullanıldığı cami olarak dikkat çekmektedir (Yetkin, 1965). Cami enine gelişen bir plan şemasına sahiptir. Kıble duvarına paralel iki sahından oluşan caminin mihrab önünde sahınları dikine kesen kare mekân kubbeyle örtülüdür. İklim koşulları nedeniyle caminin avluya ve yanlara açık olduğu anlaşılmıştır. Üst örtünün nasıl bir malzeme olduğu bilinmemektedir. Tuğlaların kalitesi ve örgü tekniği caminin 11.yy da yapılmış olabileceğini göstermektedir.

Şekil 3.16 En geniş sınırları ile Gazneliler (MS 1100)

3.2.2 Karahanlılar Dönemi Cami Mimarisi (840-1211)

Karahanlılar döneminde Orta Asya'dan Maveraünnehir'e kadar geniş bir alanda pek çok sayıda cami ve kervansaray yapılmıştır, fakat bu yapılar kerpiç ve tuğladan

inşa edildikleri için günümüze kadar pek az eser kalabilmiştir. Bu döneminde ilk camiler kerpiçten inşa edilmiştir. Tuğlaya geçiş ise zamanla gerçekleşmiştir.

Şekil 3.17 En geniş sınırları ile Karahanlılar (MS 1000)

10. yy da yapılan *Mezar-ı Şir Kebir Camii* dört duvar üzerine kerpiçten yapılmış tromplu bir kubbeden oluşmaktadır. Kerpiç ve tuğlanın birlikte kullanıldığı Hazara'daki *Kışlak Camii*, cami plan ve mimarisinde gelişmeyi göstermektedir. Sivri kemerlere oturan ana kubbe dört bir yandan tonozlarla çevrilmiş olup köşelerde birer küçük kubbe desteklenerek küçük ölçüde bir merkezi plan şeması ortaya konmuştur.

11.yy da Mary şehri yakınlarında yapılmış olan *Talhatan Baba Camii* yanlara doğru küçük tonozlarla genişlemiş tek kubbeli dikdörtgen planlı bir camidir. 16. yy Osmanlı Cami mimarisine Mimar Sinan'ın eserlerinde görülen merkezi planlı 4 yarım kubbeli cami tipinin ilk örneğini bu caminin oluşturarak sonraki Türk camilerine örnek oluşturduğu söylenebilir.

3.2.3 Büyük Selçuklular Dönemi Cami Mimarisi (1038-1157)

Büyük Selçuklular yönetimleri altındaki geniş topraklar üzerine cami, medrese ve türbe gibi pek çok dini yapı inşa etmişler ancak zamanla Moğol istilası ile büyük bir kısmı yok olmuştur. Merkeze uzak yerlerde inşaa edilmiş camiler genelde kerpiç ile inşaa edilmiş olduklarından günümüze kadar ulaşamamış ancak merkez ve merkeze yakın yapılar, devletin itibar yapıları oldukları için tuğla ile inşaa edilmiş ve bu yapıların büyük çoğunluğu günümüze kadar ulaşmıştır. Camilerde iki tip plan şeması kullanılmış olup bunlar kare planlı, tek kubbeli, yana ve öne açılabilen camiler ile

çok destekli ve çok bölümlü ulu camilerdir. Ulu camiler ile Büyük Selçuklular abidevi cami mimarisinin plan şemasını ortaya koymuşlardır.

Şekil 3.18 En geniş sınırları ile Büyük Selçuklular (MS 1092)

Mescid-i Cuma Camisi İsfahan'da 1121 yılında Abbasi Halifelerinden El Mansur'un yaptırmış olduğu avlulu ve çok sütunlu caminin yerine yapılmıştır. Dört köşeden kubbelere geçiş tromplarla sağlanmaktadır. Selçuklu mimarisinde yeni gelişmelerin habercisi gibidir. Yapının mihrap önündeki büyük kubbesinden başka, açık avlunun kuzey kesiminde ikinci bir kubbesi bulunmaktadır. Değişik zamanlarda, dört eyvanlı avlu ve iki büyük kubbeyle biçimlenen ilk plan aynı kalmak üzere çeşitli ekler yapılmıştır. Düşey silindirik payelerle desteklenen kubbe, güneydeki büyük eyvanla bir simetri ekseni oluşturur. Dışta sekizgen kesitli bir kasnak üzerinde yükselen kubbenin tepe noktasında hafifçe sivrilmesi tipik Selçuklu üslubudur. Sonraki gelişmelerde küçük değişikliklerle aynı örnekler tekrarlanırken, eyvanlı büyük açık avlu şeması İran'a özgü bir unsurdur (Yetkin, 1965).

Şekil 3.19 İsfahan Mescidi Cuma Camii dış ve avlu görünüş

Zevare Camii 1135-1136 yılları arasında Zevare'de yapılmıştır. Binada her unsurun dengeli bir plan içinde ele alındığı görülür. XII. yy'ın ikinci çeyreğinde açık avlu küçülür; yan mekânlar genişlediği halde dört eyvan ve mihrap önü kubbesi plandaki yerini sağlamlaştırır. Ayrıca alt bölümü sekizgen olan bir minarenin doğrudan bina duvarlarına eklenmiş olması, taç kapılarıyla birlikte bütün yapının gerçek bir ulu cami kavramına ulaştığını gösterir. Binanın ölçülerine göre oldukça büyük tutulan kubbesi kalın desteklerle taşınır. Selçuklular yaygın olarak kullandıkları yapı malzemesi olan tuğlayı aynı plan üzerinde dikey, yatay, eğik, nişli gibi çok çeşitli şekillerde uygulayarak çeşitli dekoratif etkiler elde etmişlerdir (Yetkin, 1965).

3.2.4 Anadolu Selçukluları Dönemi Cami Mimarisi (1077-1308)

Anadolu'da yapılmış olan Selçuklu camileri çok sütunlu cami tipindedir. Taşıyıcı sistem ve örtü olarak ahşap veya kâgir kullanılmıştır. Camiler kare veya dikdörtgen plan şemasına sahip olup tek kubbeli veya düz çatılıdırlar. Birçok Anadolu Selçuklu camisinin önünde son cemaat yerinin öncüsü niteliğinde tonozlu veya düz çatılı giriş yerleri bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu Camilerinde avlular iklim şartlarından dolayı soğuğa karşı korunmak amacıyla kapatılmıştır.

Şekil 3.20 En geniş sınırları ile Anadolu Selçukluları (MS 1190)

Malatya Ulu Camii 1247 yılında Malatya'da yaptırılmıştır. Plan şeması olarak dikdörtgendir. Kubbeli cami içinin önünde bulunan eyvan ile kareden kubbeye geçişi sağlayan tromplar iç içe geçmiş kavsaralardan meydana gelmektedir. Eyvanı ile

arkasındaki kubbeli kısmı, trompların özelliği ve sivri kemerleri ile Büyük Selçuklu üslubunun devamı niteliğindedir. Eyvanlı cami planlarının Anadolu'daki tek örneğidir. Mihrap önü kubbesi, buna bağlı eyvan ve ortası havuzlu iç avlu yapının özünü oluşturmaktadır. Caminin dışarıya açılan, biri batıda diğeri doğuda yer alan iki anıtsal portalı vardır. Tamamen tuğladan yapılan minarenin gövde kısmı ayakta bulunmaktadır.

Şekil 3.21 Malatya Ulu Camii dış ve iç görünüş(http://wowturkey.com)

Konya'daki *Alâeddin Camii* Alâeddin Keykubat tarafından 1219 ile 1220 yılları arasında yaptırılmıştır. Eski yapılardan alınmış sütunlarla yapılmış olan cami içi birçok sahına ayrılmıştır ve çatı ile örtülmüştür. Kesme taştan inşa edilmiş olan camiye bitişik olarak 2 tane türbe bulunmaktadır.

Şekil 3.22 Konya Alâeddin Camii dış ve iç görünüş (http://wowturkey.com)

Niğde'deki *Alâeddin Camii* Sultan İzeddin Kekavus ve 1. Alâeddin Keykubat tarafından 1224 yılında yaptırılmıştır. Kemerlerle birbirine bağlanmış dörder sütunlu iki sıra ile kıble duvarına dik 3 sahına ayrılmıştır ve orta sahın diğerlerinden biraz daha büyüktür. Kıble duvarı üzerinde yan yana sıralanmış 3 kubbe bulunmaktadır.

Şekil 3.23 Niğde Alâeddin Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

Divriği Ulu Camii 1. Alâeddin Keykubat zamanında Emir Ahmet Şah tarafından 1228 ve 1229 yılları arasında yaptırılmıştır. Caminin içi Kıble duvarına dik 5 sahına ayrılmıştır ve orta sahın daha geniş ve yüksektir. Caminin açık olan avlusu iklim şartlarından dolayı kubbe ile kapatılmıştır.

Şekil 3.24 Divriği Ulu Camii dış görünüş
(http://www.panoramio.com/)

3.2.5 Anadolu Beylikler Dönemi Cami Mimarisi (1310-1608)

Beylikler döneminde cami mimarisinde Selçuklu döneminde görülen düz çatılı cami ile beraber tek mekâna da yöneliş söz konusudur. Bu dönem Selçuklular ile Osmanlılar arasında geçiş dönemi özelliği taşır. Cami mimarisi ulu cami plan şeması

ve tek kubbeli plan şeması olmak üzere iki çeşide ayrılır. Ulu camiler Cuma namazlarının kılındığı merkezi camilerdir. Çok sütunlu ve düz çatılı strüktüre sahiptirler. Bu dönemde görülen başlıca yenilikler camilerin açık ve kapalı kısımlar aynı boyutlara getirilmeye çalışılması, avlunun revaklı olarak cami bünyesine katılmaya başlanması, camilerde son cemaat kısımlarının yapılmaya başlaması ve camilerin cephelerinin mermer levhalarla kaplanmasıdır. Bu yenilikler daha çok Anadolu'nun batısındaki Saruhanoğulları (1300-1410), Aydınoğulları (1300-1403), Menteşeoğulları (1300-1425), Germiyanoğulları (1300-1428) ve Osmanoğulları beyliklerinde görülmektedir.

Birinci tip olan ulu cami plan şemasındaki camilerden *Birgi Ulu Camii* Aydınoğulları beyliği tarafından beyliğin başkenti olan bugünkü Ödemiş ilçesine bağlı Birgi beldesinde 1312 tarihinde yapılmıştır. Kıble duvarına paralel olarak yapılan son cemaat yeri ilk olarak burada görülür. Son cemaat yerinin orta kemeri karşısında bulunan cümle kapısı süslü olmayıp sivri kemerli bir kapıdan ibarettir. Birgi Ulu Camii son cemaat yerinin sadeliği, ince ve sade sütunları ile Beylikler dönemi yeniliklerini gösteren örneklerdendir.

Şekil 3.25 Birgi Ulu Camii dış ve iç görünüş (http://www.panoramio.com)

Ulu cami plan şemasındaki bir diğer beylikler dönemi camisi 1366 yılında Manisa'da yaptırdığı *Manisa Ulu Camii*'dir. Cami orta kısımda kubbe ile örtülü olup kubbenin yanlarında sivri kemerli küçük kubbelerle örülüdür. Avlusu üç taraftan revaklarla çevrili olan caminin son cemaat kısmı yoktur.

Şekil 3.26 Manisa Ulu Camii dış ve iç görünüş (http://wowturkey.com)

Birinci tipteki ulu cami plan şemasındaki camilerden bir diğeri Aydınoğulları beyliğinden İsa Bey'in 1375 tarihinde günümüz İzmir ili Selçuk ilçesinde yaptırdığı *İsa Bey Camii*'dir. Caminin üç tarafı revaklarla çevrili olan avlusuna iki portalden girilir. Cami yapısı dikdörtgen plan şemasında olup orta kısmı iki kubbe ile yan kısımları da çatı ile örtülüdür. Kapalı ile açık kısımların dengelenmeye çalışıldığı, portalin sadeleştiği, avlunun üç taraftan revaklarla çevrildiği Beylikler dönemi mimarisi özellikleri görülmektedir. Üç taraftan revaklı avlusu, Osmanlı öncesi dönemde görülen ilk örneklerden olan İsa Bey Camii, iki minaresi ile de Beylikler döneminin önemli yapılarından biridir.

Şekil 3.27 İsa Bey Camii dış ve iç görünüş (http://www.panoramio.com)

Beylikler dönemi ikinci tip plan şeması olan tek kubbeli camilerden Candaroğulları beyliğinin 1353 yılında Kastamonu'da yaptırdığı *İbni Neccar* Cami'dir. Kare plan şemasında taştan yapılmış olan caminin üstü ana bir kubbe ile örtülüdür. Caminin girişinde sekiz kenarlı birer kasnağa oturan üç kubbeli son

cemaat yeri bulunmaktadır. Orta kubbe ve son cemaat yerinin kubbeleri yapıyı komple örten çatı sisteminin içindedir.

Şekil 3.28 İbni Neccar Camii dış görünüş
(http://www.archnet.org)

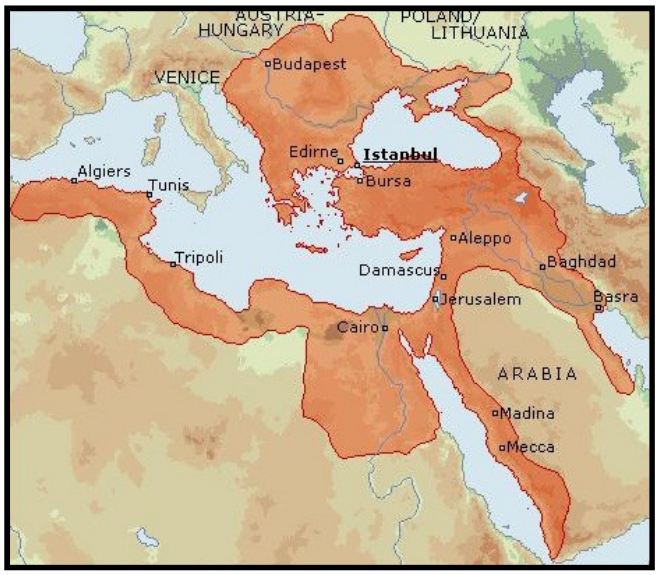
Tek kubbeli plan şemasından bir diğer örnek Menteşeoğulları beyliğinde 1404 yılında yaptırılan *İlyas Bey Camii*'dir. Cuma Camisi ismiyle tanınan bu caminin yapımında Milet antik kentinin mermer blok taşlarından yararlanılmıştır. Bu yüzden de caminin içerisi ve dışı düzgün mermer bloklarla kaplanmıştır. Caminin kubbesi sekizgen bir kasnak üzerinde 14 m. çapında olup, üzeri kiremitle örtülüdür. Merkezi mekânlı tek hacim sağlayan tek kubbeli camilerin en büyüğüdür. Kubbeyi taşıtabilmek için duvarlar 2m kalınlığında yapılmış olup sivri kemerli portal ile mihrap bu kalınlık içinde yer almıştır. Portal çıkıntı yapan kare çerçeve içinde yer alan sivri bir kemerden ibarettir. Camide son cemaat yeri bulunmamaktadır. Eyvan iki mermer sütunla Bursa kemerli üç bölüme ayrılmış; ortadaki geniş bölüm giriş açıklığı, yanlardaki iki bölüm ise şebekeli mermer levhalar içeren birer pencere olarak düzenlenmiştir. Yapının kubbe geçişleri, iri tromplarla sağlanmıştır. Trompların içi, istiridye kabuğu, üçgen ve mukarnaslarla süslenmiştir.

Şekil 3.29 İlyas Bey Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

3.3 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Cami Mimarisi

Osmanlı cami mimarisinde temel unsur kubbeli kare ya da dikdörtgen plan şeması olmuştur. Tek kubbe küçük ölçekli camilerde gelişimini sürdürmüş, daha büyük camilerde tek kubbe yetersiz kalarak yardımcı elemanlarla desteklenmiş ve camii iç mekânı büyütülmüştür.

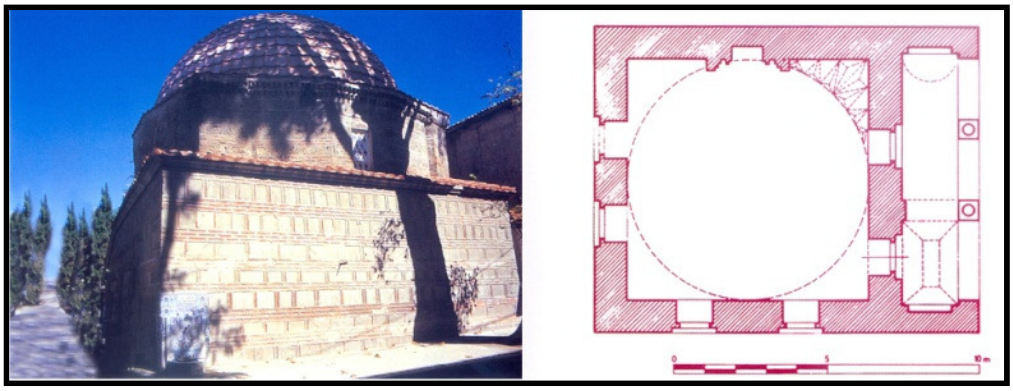

Şekil 3.30 En geniş sınırları ile Osmanlılar (MS 1566)

3.3.1 Erken Dönem Osmanlı Cami Mimarisi (1299-1481)

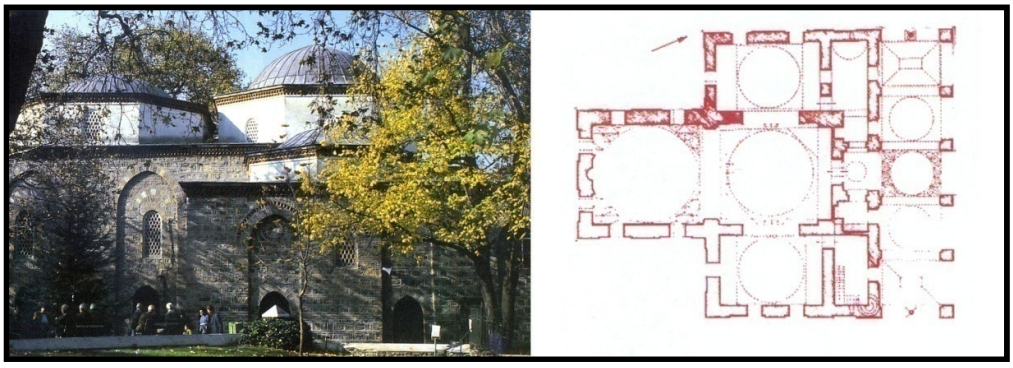
Erken dönem Osmanlı camileri Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi camilerinin devamı niteliğindedir. Bu dönemde camilerin çok gözlü olan plan şeması sadeleşmiş, camilerin üst örtüsü yan yana gelen kubbelerle oluşturulmuştur.

İznik'teki *Hacı Özbek Camii* 1334 yılında yapılmıştır. Yapının kubbesi eşkenar dörtgenlerle bölünmüş bir kasnak üzerinde oturmaktadır. Tuğladan yapılmış olan bu küçük kubbe kırmızı kiremitle örtülüdür.

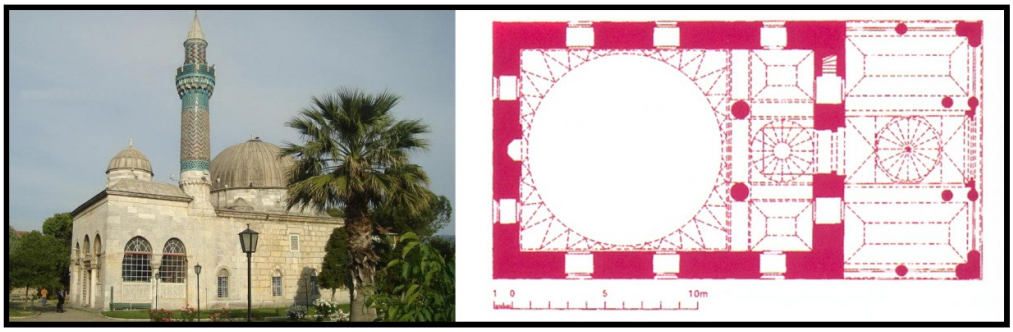
Şekil 3.31 Hacı Özbek Camii dış görünüş ve plan şeması (O. Aslanapa)

Bursa'daki *Orhan Bey Camii* 1339 yılında Sultan Orhan tarafından yaptırılmıştır. Dikdörtgen plan şemasına sahip olup kuzey tarafında 5 kemerli son cemaat mahalli bulunmaktadır. Bu mahalde kubbeleri taşıyan sütunlar kesme taşlardan, duvarlar ise tuğla hatıllara sahip taşlardan inşa edilmiştir. Plan olarak Selçuklu binalarından farklı olan bu cami Osmanlı Bursa üslubunun ilk örneklerindendir.

Şekil 3.32 Orhan Bey Camii dış görünüş ve plan şeması (O. Aslanapa)

İznik *Yeşil Camii* 1378 ile 1388 yılları arasında yaptırılmıştır. Plan olarak yaklaşık Ortasında kubbe bulunan üstü tonoz biçimli çatı ile kapatılmış 3 kemerli son cemaat yerine sahiptir. Yüksek olan son cemaat yeri büyük kubbeyi ön cepheden kapatmaktadır. 11m çapındaki asıl kubbe, badem denilen prizmatik üçgenler üzerinde tam bir yarım küre biçimindedir (O. Aslanapa, 2004) . İçte ve dışta mermer bloklarla kaplı olan duvarlar, yan cephelerde iki kat pencereler ile açılmış olup Bursa Camilerinin pencereli duvarlarının başlangıcını oluşturur. Selçuklu geleneğine uygun olan minaresi camiye ismini veren renkli çinilerle kaplıdır.

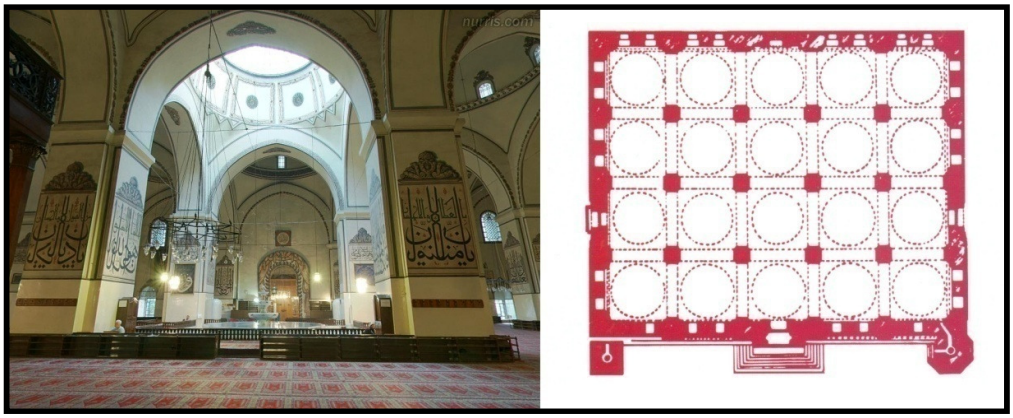

Şekil 3.33 İznik Yeşil Camii dış görünüş ve plan şeması (www.turkeyarena.com)

Yıldırım Beyazıt tarafından 1396 ile 1400 yılları arasında Bursa'da yaptırılan *Bursa Ulu Camii* kalın duvarlarla oniki ağır, dört köşeli dişli paye üzerine, pandatiflerle yirmi kubbeli olarak inşa edilmiştir. Kuzey cephesinde köşelerde iki adet minare bulunmaktadır. Camide son cemaat yeri yoktur.

Şekil 3.34 Bursa Ulu Camii dış görünüş

Şekil 3.35 Bursa Ulu Camii iç görünüş ve plan şeması (O. Aslanapa)

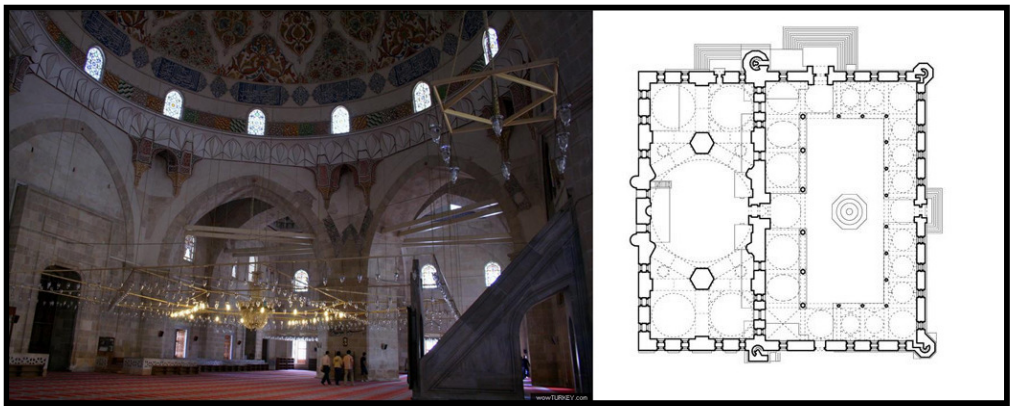
3.3.2. Klasik Dönem Osmanlı Cami Mimarisi (1481-1720)

Osmanlı camileri 15.yy ortalarından itibaren değişim göstermeye başlamıştır. İç mekânın kolonlarla bölünmeden tek ve büyük merkezi bir mekânla oluşturulduğu cami plan şemasının arayışları bu dönemde başlamaktadır. Klasik Dönem Osmanlı Cami mimarisi, cami yapısında kubbenin sadece bir üst örtü olmayıp merkezi mekânı oluşturan strüktürel bir eleman konumuna geldiği dönemdir. Bu nedenle bu dönemde camilerde kubbe en önemli öğe olmuştur. Küçük camilerde tek kubbe gelişimini sürdürürken, daha büyük satıhlı camilerde tek kubbe yetersiz kalmıştır. Bu aşamadan sonra temel birim olan kubbe, yardımcı elemanlarla (yarım kubbelerle) desteklenerek camii iç mekânı büyütülmüştür. Bu düşünceyle Osmanlı Camii merkezileşerek iç mekânın orta kubbe altında toplanması amaçlanmıştır.

1437 ile 1447 yılları arasında Edirne'de yaptırılan *Üç Şerefeli Cami* klasik dönemin başlangıcını oluşturan örnektir. Cami 100 yıl sonra Mimar Sinan'ın benimsediği camilerin ana fikrinin gerçekleştiği bir öncü niteliğindedir. Cami altı köşeli sütun üzerinde bir büyük kubbe ile bu kubbenin iki yanında dördü büyük dördü küçük 8 kubbeyle örtülüdür. 18 Sütun üzerine dayanan 21 kubbeli revakla çevrilidir. Biri 3, biri 2 ve diğer ikisi birer şerefeli olmak üzere 4 minaresi vardır. Camiyi önceki dönem Osmanlı camilerinden ayıran bir özelliği de iç avlusudur.

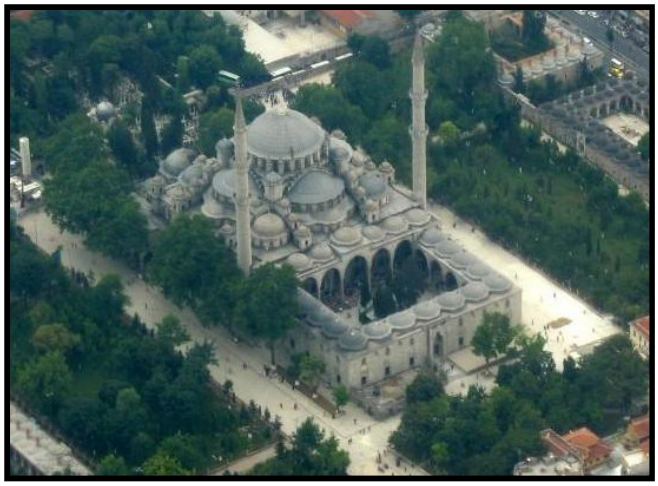
Şekil 3.36 Edirne Üç Şerefeli Cami dış görünüş
(http://wowturkey.com)

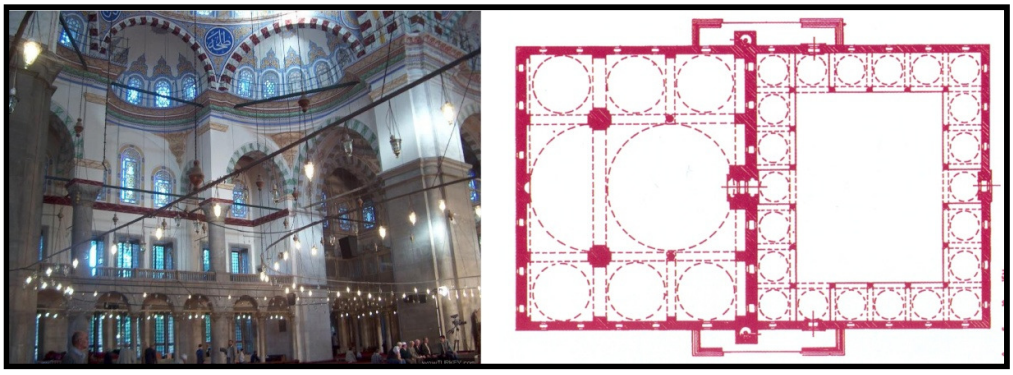
Şekil 3.37 Edirne Üç Şerefeli Cami iç görünüş ve plan şeması (O. Aslanapa)

İstanbul İslamiyet'te önem atfedilmiş bir şehirdir. 1471 tarihinde Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan *Fatih Camii Külliyesi* İstanbul'da İsminin verildiği Fatih semtindedir. Bulundurduğu sosyal binaları ile ilk Osmanlı külliyesi olma özelliği taşımaktadır. Külliye, cami ile birlikte 16 medrese, bir hastane, bir misafirhane, imaret, kervansaray, hamam, ilk mektep, kütüphane ve ölümünden sonra Fatih Sultan Mehmet ile hanımı Gülbahar Hatun'un türbelerinin bulunduğu yaklaşık 100.000 m^2 alan içerisindedir. Fatih camii 26m çapındaki büyük bir kubbenin kıble yönüne doğru bir yarım kubbe ve yanlardan üçer küçük kubbe ile genişletildiği bir biçime sahiptir. Döneminin en büyük kubbesi ile eski Fatih Camii

klasik ölçüleri, nispetleri ve mimarisi ile daha sonraki İstanbul ve Edirne camilerine örnek olmuştur (Aslanapa, 2004).

Şekil 3.38 Fatih Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

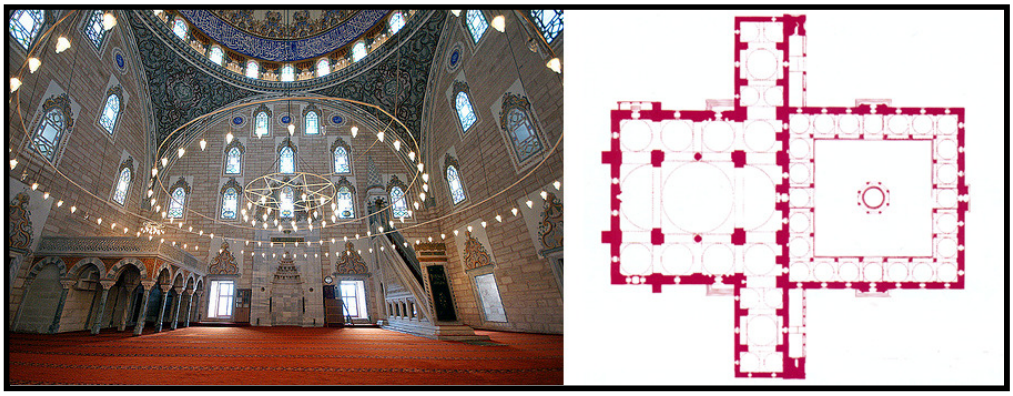

Şekil 3.39 Fatih Camii iç görünüş ve plan şeması (O. Aslanapa, 2004)

Sultan Yıldırım Beyazıt tarafından 1501 ile 1505 yılları arasında İstanbul'da Beyazıt semtinde yaptırılan *Beyazıt Camii,* içinde cami, medrese, imaret, kervansaray, mektep, hamam ve öldükten sonra Sultan Beyazıt ile kızının türbelerinin yapıldığı bir külliyeden oluşmaktadır. Camide, Eski Fatih Camii planı ele alınarak kuzey tarafına ikinci bir yarım kubbe, yanlara birer küçük kubbe ilavesi yapılmış ve bu plan bir adım daha geliştirilmiştir. Fatih camiinde kubbe yaklaşık 26m iken Beyazıt Camii kubbesi yaklaşık 17m çapında olup 44m yüksekliğindedir. Camide ana kubbenin çapının yerden yüksekliğine olan oranı, yandaki küçük kubbelerin çaplarının yerden yüksekliklerine oranına eşittir.

Şekil 3.40 Beyazıt Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

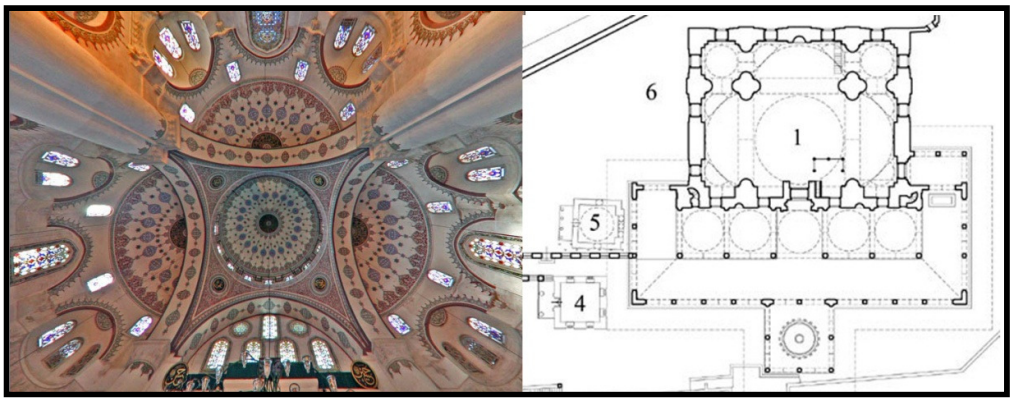
Şekil 3.41 Beyazıt Camii iç görünüş ve plan şeması (O. Aslanapa)

Osmanlı imparatorluğunun en parlak dönemi olan Kanuni Sultan Süleyman zamanındaki büyük mimar, Mimar Sinan dünya çapında ünlü eserler bırakmıştır. Mimar Sinan'ın camileri Osmanlı Cami sisteminin en üst seviyesini temsil etmektedir.

Kanuni Sultan Süleyman kızı Mirimah Sultan için İstanbul Üsküdar'da *Mihrimah Sultan Camii'*ni yaptırmıştır. İki türbe, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hamam, kervansaray ve çeşme ile külliye olarak yapılan cami 1547 yılında tamamlanmıştır. Beyazıt Camii'nden bir adım ileri gidilerek 10m çapındaki merkezi kubbenin iki yanında bulunan yarım kubbelere üçüncü bir yarım kubbe eklenmiş, böylece merkezi ve büyük bir mekân oluşturulmuştur.

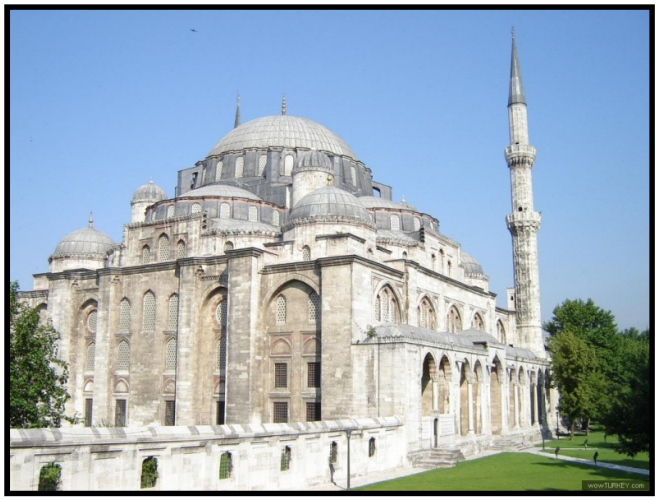

Şekil 3.42 Mihrimah Sultan Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

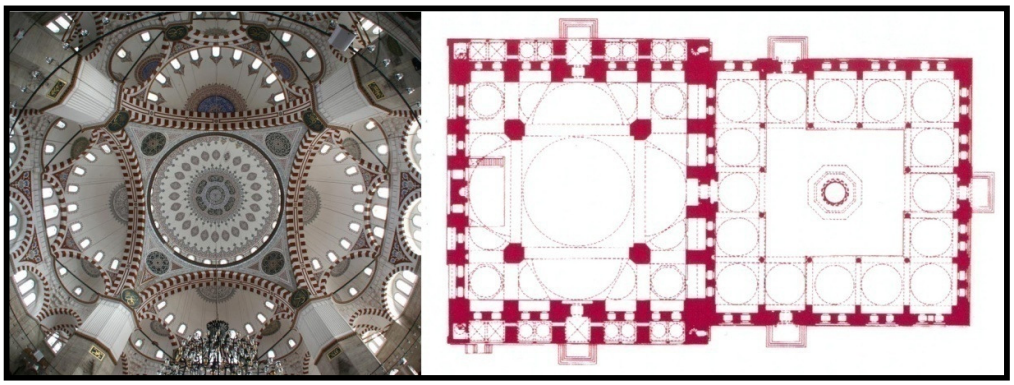

Şekil 3.43 Mihrimah Sultan Camii kubbe iç görünüşü ve plan şeması (http://wowturkey.com)

Kanuni Sultan Süleyman tarafından oğlu şehzade Mehmet'in anısına 1544 ile 1548 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırdığı İstanbul'daki *Şehzade Camii* türbe, medrese, imaret, tabhane, mektep, kervansaray ve muvakkithaneden oluşan bir külliye içindedir. Cami o zamanlar 54 yaşında olan Mimar Sinan tarafından çıraklık eseri olarak tabir edilmiştir. Mihrimah Sultan Camiinden bir adım ileri gidilerek ana kubbenin üç yanında bulunan yarım kubbelere dördüncü ilave edilmiş, böylece 19m çapındaki merkezi kubbe dört taraftan birer yarım kubbe ile sarılarak ve merkezi mekânlı bir yapı meydana getirilmiştir. Şehzade Camisi ile başlayan dış revak tasarımı Sinan sonrası büyük camilerde hep uygulanmıştır.

Şekil 3.44 Şehzade Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 3.45 Şehzade Camii kubbe iç görünüşü ve plan şeması (O. Aslanapa)

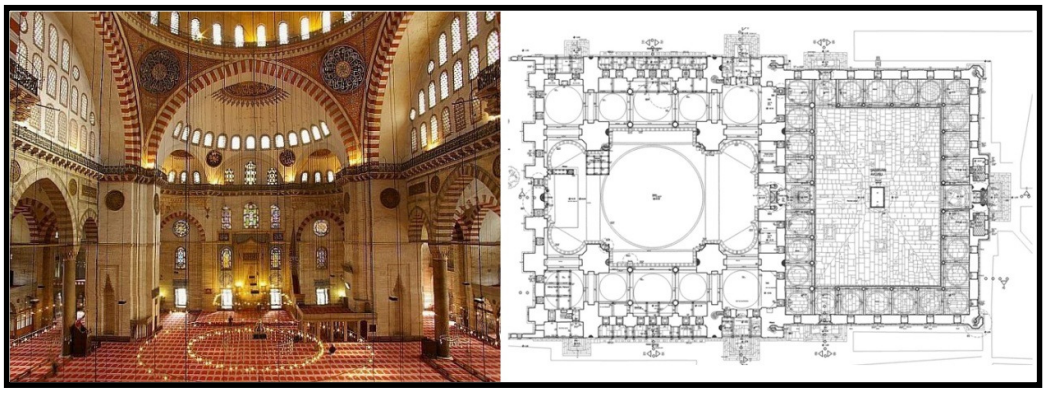
Osmanlı Klasik döneminin en önemli yapılarından olan *Süleymaniye Camii* 1550 ile 1557 yılları arasında İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Mimar Sinan tarafından kalfalık eseri olarak tanımlanan bu cami teknik, mimari ve şehircilik anlamında gelişmeleri temsil eder. Süleymaniye Külliye'sinin merkezinde yapılan cami külliye ile birlikte geniş bir alana yayılan arazi üzerinde yer almaktadır. Külliye Osmanlı döneminin en büyük külliyesidir ve mimarlık tarihinin en büyük şantiye organizasyonlarından biriyle gerçekleşmiştir.

Süleymaniye Camiinde Mimar Sinan, Mihrimah Sultan ve Şehzade camilerinden sonra tekrar iki yarım kubbenin desteklediği orta kubbeli plan şemasına dönmektedir. Şehzade camiinde dört adet yarım kubbe ile oluşturulan büyük merkezi mekândan tekrar iki adet yarım kubbeyle oluşturulan merkezi mekâna dönüş mekân gelişimi ve hacim etkisi olarak gerileme olarak görülse de estetik olarak ilerleme olarak

değerlendirilebilir. Dört adet yarım kubbe geniş bir mekân sağlamasına karşın bu sistem orta kubbenin yükseklik etkisini kesmektedir ve yükseklikten ziyade genişlik hissi uyandırmaktadır. Hem merkezi mekân elde etmek hem de yukarı doğru incelen etkiyi sağlamak için yarım kubbelere ilave olarak yanlarda değişik boylarda küçük kubbelerle desteklenmiş olan bu plan şeması minareler ile bütünleşerek camide piramitsel bir kütle etkisi sağlanmıştır. Şehzade Camiinde kullanılmaya başlanılan payanda sistemi burada biraz daha geliştirilmiş, bu sayede kalın ve hantal duvarlar yerine zarif ve ince duvarlar yapılabilmiştir. Avlusu ile birlikte dikdörtgen plana sahip olan caminin harim kısmı 69m x 63m ölçülerindedir. Kubbe 26.50m çapında olup zeminden 53m yüksekliğe ulaşmaktadır. Camide dört adet minare bulunmaktadır. Avluya girişi sağlayan taç kapı olukça gösterişli yapılmıştır.

Şekil 3.46 Süleymaniye Camii dış görünüş (http://wowturkey)

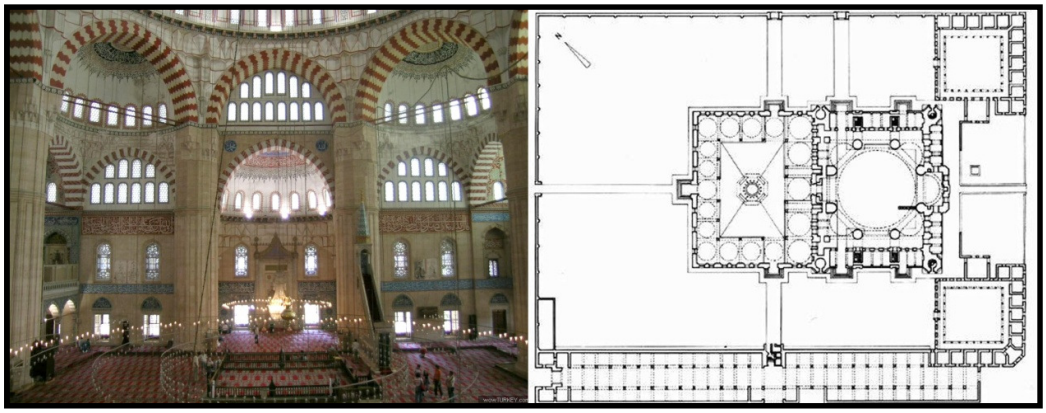

Şekil 3.47 Süleymaniye Camii iç görünüşü ve plan şeması (http://wowturkey.com)

Mimar Sinan'ın ustalık eseri olarak saydığı, Sultan II. Selim tarafından 1569 ile 1575 yılları arasında Edirne'de yaptırılan *Selimiye Camii* Klasik Dönem cami mimarisinin ulaştığı en üst seviyeyi göstermektedir. Cami ile birlikte medrese, darülhadis, sıbyan mektebi gibi birimlerle bir külliye oluşmaktadır. Selimiye camiinde yarım kubbeler ortadan kalkmış, bunların yerini köşelerde küçük kubbeler almıştır. Cami, medrese ve darülhadis 90x130 m boyutlarındaki avlunun içine, ortada cami, güney köşelerde eğitim yapıları olmak üzere simetrik bir düzende yerleştirilmiştir. Şadırvan avlusu ve cami birbirine eş 60x44 m boyutlarında iki dikdörtgen olarak tasarlanmıştır. Camide kubbe sekiz adet filayağı ile taşınmaktadır. Onikigen filayakları kenarlara çekilerek merkezi bir mekân elde edilmiştir. Kubbenin çapı 31.22 m, zeminden yüksekliği ise 42.25 m dir. 6 m dışarı taşkın mihrap bölümü yarım kubbe ile örtülüdür. Kubbenin ağırlığı payeler ve bunların arkasındaki payanda kemerleri ile karşılanarak sekizgen kaide üzerine oturan kubbe sistemi Selimiye Camisi'nde en son olanaklarına kadar geliştirilmiştir. Köşe geçişleri eksedralarla sağlanmış, payeler arasındaki kemerler pencere sıralarıyla doldurulmuştur. Müezzin mahfili tam merkeze yerleştirilmiştir. 12 mermer paye ile taşınmaktadır. Mimar Sinan, müezzin mahfilinin altına yerleştirdiği şadırvanla Bursa'daki erken dönem Osmanlı camileri geleneğini buraya da taşımıştır.

Şekil 3.48 Selimiye Camii dış görünüşü (http://wowturkey.com)

Şekil 3.49 Selimiye Camii iç görünüşü ve plan şeması (http://wowturkey.com)

3.3.3. Klasik Dönem Sonrası Osmanlı Cami Mimarisi (1720-1875)

Osmanlı toplumun 18.yy'da başta Fransa olmak üzere batı devletlerle ilişkilerinin artması sonucu bazı etkileşimler ve değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Bu değişimler arasında mimari anlamda da batılılarla etkileşim söz konusudur. Osmanlı mimari anlayışına yabancı olan ve ağırlıkla dekorasyon alanında kalan bu yeni üslubun etkilerinin İstanbul'daki camilerde görülmeye başladığı dönem Klasik Dönem sonrası Osmanlı cami mimarisi olarak incelenebilir. Yüzyıllar boyu plan gelişimi içinde olan Osmanlı cami sistemi bu dönemde plan şeması açısından büyük bir değişikliğe uğramamıştır. Gelen yenilikler daha çok dış yüzeyle ilgilidir, yüzeyler üzerindeki yabancı motifler ve hareketler ile oranlardaki değişim gibi sebeplerle camiler önceki dönemlerdeki camilere göre farklı görünmeye başlar. İç mekânda genişlik sağlamak amacıyla iki yanda galeriler bulunmaktadır. Mihrab dışarı taşkın başlı başına bir bölüm, bir niş şeklindedir. Son cemaat yeri, hünkâr mahfili ve minareler kaynaşarak bir bütünlük oluşturmuşlar ve cephede farklılaşmalara yol açmıştır.

Osmaniye Camii yeni üslubun kendini gösterdiği ilk eserdir. Caminin yaklaşık 26m çapındaki kubbesi dört büyük kemere dört köşe kulesi ile oturmaktadır. Mihrap bölümü dışarı doğru küçük bir kubbe örtüsü ile çıkma yapmaktadır. Tamamen mermer kaplı camide süslemeye çok fazla yer verilmiştir.

Şekil 3.50 Nuru Osmaniye Camii dış ve iç görünüş (http://wowturkey.com)

Laleli Camii ile türbe, imarethane, sebil, han, mumhane ve çarşıdan oluşan külliyesini yaptırmıştır. 12.50m çapındaki kubbe sekiz dayanaklı planda dördü gömme, dördü serbest payelerle desteklenmektedir. Birbirine eşit oniki kemerli yan mahfiller dışarı alınmış uzunlamasına dikdörtgen barok bir mekân elde edilmiştir.

Şekil 3.51 Laleli Camii dış görünüşü (http://wowturkey.com)

1823 ile 1826 yılları arasında yaptırılan *Nusretiye Camii* kışla için yapılmıştır. II. Mahmut'un ordudaki yenileşmeyle bütünleşen politik yaşamın ifadesi olarak görülebilecek bu camide kışla camisi ile sultan camisi örtüşürler (Kuban, 2007). Kubbe 7.5 m çapında olup 33m yüksekliğindedir ve barok görünüşlüdür. Camide, diğer dönem camilerine göre yükseklik boyutu daha fazla vurgulanmıştır. İki minaresi olup minareler çok ince ve yüzeyi olukludur. Cami döşemesi mermerdir. İç

kısımdaki hünkâr mahfili bütünüyle mermerdir ve kafesi pirinç dökme ve altın yaldızlıdır.

Şekil 3.52 Nusretiye Camii dış görünüşü (http://wowturkey.com)

Valide Sultan'ın ölümü üzerine oğlu sultan Abdulmecit tarafından 1853'te tamamlatılmıştır. Kare plan şemasına sahip caminin tek kubbesi bulunmakta olup cami önünde hünkâr dairesi vardır. Bina köşelerinde takviye kuleleri barok-rokoko karışımı bir üslupla, kompozit başlıklı ikişer sütuncukla süslemelidir (O. Aslanapa, 2004).

Şekil 3.53 Dolmabahçe Camii dış görünüşü
(http://wowturkey.com)

Ortaköy Camii, Sultan Abdülmecid tarafından Mimar Karabet Balyan Usta'ya 1853 yılında yaptırılmıştır. Barok üslubunda yapılmış bir camidir. Bütün selâtin camilerinde olduğu gibi harim ve hünkâr bölümü olmak üzere iki kısımdan oluşur. Geniş ve yüksek pencereler Boğaz'ın değişken ışıklarını caminin içine taşıyacak biçimde düzenlenmiştir. Merdivenle çıkılan yapının tek şerefeli iki minaresi vardır. Duvarları beyaz kesme taştan yapılmıştır. Tek kubbenin duvarları pembe mozaiktendir.

Şekil 3.54 Ortaköy Camii dış ve iç görünüş (http://wowturkey.com)

3.3.4 Son Dönemlerinde Osmanlı Cami Mimarisi (1875-1922)

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemleri olan 1900'lü yıllarda İmparatorluğun dağılma dönemindeki savaşlar ve isyanlar nedeniyle çok fazla mimari faaliyet gerçekleşmemiştir.

Meşrutiyet dönemi içinde gelişen milliyetçi hareketler ile dönemin Türk mimarları mimari alanında Rönesans yapmaya koyularak neo-klasik bir üslup meydana getirmişlerdir (Aslanapa, 2004). Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi adı verilen bu dönemdeki hareketlerin başında gelen isimlerden olan Mimar Kemalettin daha önce Mimar Sinan'ın yaptığı gibi dönemin Osmanlı devleti sınırları içinde pek çok eser yapılmasını gerçekleştirmiştir.

Birinci Ulusal Mimarlık Döneminde camilerle ilgili en önemli konu vakıflar ile gerçekleştirilen yenileştirme hareketidir. Camilerin bakım ve onarımı ile ilgili konular vakıflara devredilmiş, harap halde bulunan vakıf yapıları yıkılarak yerine yenileri yapılmıştır.

Tamamen kesme taştan yapılan *Bostancı, Bebek ve Bakırköy Camileri* ile Mimar Kemalettin tek kubbeli ve revaklı son cemaat cami planı ile Mimar Sinan'ın ilk eserlerindeki gibi gelişmeyi baştan ele almıştır. Tek kubbeli erken Osmanlı cami tipine benzeyen kitle düzenlemelerinin yanında kullanılan taşıyıcı ayaklar, kemerler gibi yapı elemanlarının oranlardaki farklılıklar nedeniyle cephelerde tarihteki örneklerinden farklılaşma görülür.

Mimar Kemalettin tarafından 1911 ile 1913 yılları arasında yapılan *Bostancı Kuloğlu Camii* tek kubbeli kare plan şemasına sahip olup revaklı son cemaat yeri üç adet kubbe ile örtülmüştür. Daha sonra yapılan bir tadilat ile son cemaat kısmı kapatılarak camiye eklenmiş ve ilaveler yapılmıştır.

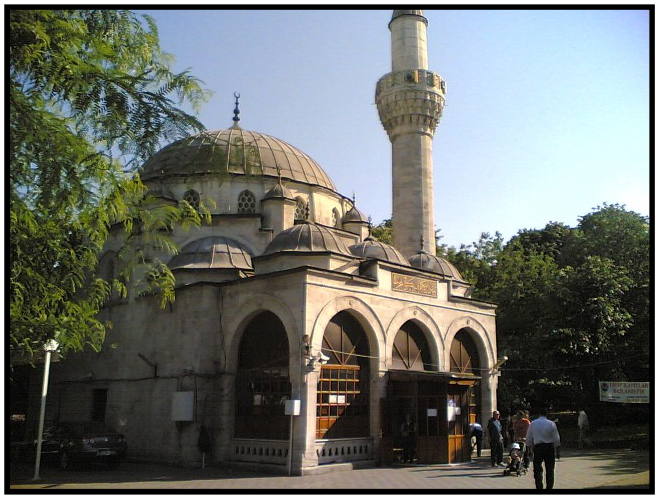
Şekil 3.55 Bostancı Kuloğlu Camii dış görünüşü
(http://wowturkey.com)

Cami zamanla eskidiği için 1913 yılında aynı yerde bugünkü *Bebek Camisi* inşa edilmiştir. Cami simetrik plan şemasına sahiptir. Dış avlu duvarlarının iç yüzeylerine bitişik yarım sekizgen payeler üzerindeki sekiz sivri kemer tarafından taşınan kubbe, köşelerde dört adet yarım kubbe ile desteklenmiştir. Kubbe, minare külahı ve kemer köşelerine yerleştirilmiş küçük ağırlık kulelerinin külahları kurşunla kaplanmıştır. Tuğla yapının son cemaat yeri, 4 kalın sütuna oturan 3 kubbeyle örtülüdür.

Şekil 3.56 Bebek Camii dış görünüşü (http://wowturkey.com)

1924 yılında yapılan *Bakırköy Amina Hatun Camii* kare plan şemasına sahip olup kubbeli bir avlu,3 açıklıklı kubbeli bir son cemaat yeri ve tek şerefeli bir minareden oluşmaktadır. Caminin kubbe düzeyine kadar çıkan bölümleriyle minarenin şerefeye kadar olan bölümü kesme küfeki taşıyla yapılmış, sonradan tamamlanan kubbe ve kasnak bölümü tuğla ile örülerek üzeri sıvanmış, minarenin üst bölümü ise yine kesme taşla ancak farklı bir örgü sistemiyle bitirilmiştir. Yapının plan ve yüzey düzenlemeleriyle bezemeleri Bebek Camisi ile neredeyse aynıdır.

Şekil 3.57 Bakırköy Amina Hatun Camii dış görünüşü

3.4. Cumhuriyet Dönemi Cami Mimarisi

Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra yerine 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. İdari anlamda köklü bir değişime giden ülkede yeni yönetim biçimi cumhuriyet olarak belirlenip saltanat tasfiye edilmiştir. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde ilk dini düzenlemeler 1924'te yapılarak halifelik kaldırılmış ve medrese eğitimi terk edilmiştir. 1925'te tekke zaviye ve türbeler kapatılarak tekbir, ezan, hutbe ve Kuran'ın Türkçeleştirilmesi için çalışmalar başlanmış ve bu çalışmalar 1931 yılında tamamlanmıştır. 1927'den sonra yabancı mimarlar Türkiye'de pek çok açıdan etkilerini göstermeye başlamış ve yeni gelişmeleri beraberlerinde getirmişlerdir. Bu dönemde Türk mimarları iki gruba ayrılmış; bir grup her alanda yenilik politikası olan yeni devletin anlayışına uygun olarak uluslar arası mimarlık anlayışını tercih ederken diğer grup ulusal mimarlık tarzına bağlı kalmıştır. Batı'dan esinlenen rasyonalist ve işlevci uluslararası akım ile Türk mimarları dini yapı tasarımından uzaklaşmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi mimarlarından Prof. Dr. Behçet Ünsal'ın *"Günümüz mimarlığının amacı dine hizmet etmek değil, halka hizmet etmektir…"* şeklindeki sözleri dönemin mimarlarının anlayışlarını gösteren bir örnektir. Geçmişi kabul etmeyen ve geçmişin sembollerini de istemeyen yeni yaklaşımın bu bağlamda Osmanlı Devletini hatırlatacak simgelerden olan camiden uzaklaşmasından söz edilebilir. Turgut Cansever ise cumhuriyet dönemi cami mimarisi için şöyle demektedir:

"*Cumhuriyet dönemi modernist Türk mimarlığının programı içinde cami yer almamıştır. Cami mimarlığı dışarıda bırakılmıştır. Bu, Cumhuriyetin modernist ideolojisinin dinle ilişkisi ile de bağlantılı bir durumdur. Bu durumun karşılığı da kısa süre içinde kendini göstermekte gecikmemiştir. Bu kez, toplum içinde kendiliğinden ortaya çıkan cami mimarlığı, koşut bir tavırla, tüm Cumhuriyet dönemi mimarlığına sırtını çevirmiştir. Bugün cami mimarlığı, düzeysiz örneklerden oluşan bir manzara sergilemektedir. Bu noktaya gelinmesinde, bir taraftan, redde karsı red tavrı var, diğer taraftan da endüstri toplumunda anonim bir üretim olarak süren, ama tarım toplumundaki anonim üretimin doğal dil normlarına sahip olmadığı için ister istemez "kitsch" üretimine dönüşen bütün genel anonim mimarlık ortamının da bir yansıması vardır.*" (Oral, 2006).

Cami mimarlığı konusunda iki bakış açısının olduğu erken cumhuriyet döneminde cami yapılmasına gerek duymayan görüş ve Osmanlı'dan gelen cami mimarlığına sahip çıkan görüşün dışında zaman içerisinde cami mimarlığı hakkında değişim görülmeye başlanan üçüncü bir yaklaşım görülmeye başlar. 1923 ile 1938 yılları arasındaki Atatürk dönemi ile 1938'den tek parti dönemi sonu 1950'lere kadar din ve cami konusunda devletin modernist tavrı söz konusudur. Ezanın Türkçeleştirilmesi, gibi din konusunda reform çabalarının da olduğu bu dönemde resmi ideolojinin cami mimarlığı konusunda durduğu nokta bellidir. 1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi sonucu iktidar el değiştirmiş ve çok partili yaşamın gereği yerine gelmiştir. Uzun yıllar boyu ülkeyi kendi otoritesi ile yöneten önceki iktidarın seçim ile yerini bir başka partiye bırakması söz konusu olmuştur. Demokrat Parti'nin yasal anlamda ilk çalışması Arapça ezan yasağını kaldırmak olmuştur. Radyoda dini yayınlar yapılması ve mevlit yayınlanması üzerindeki yasaklar da aynı şekilde kaldırılmış, dinin yaşanması konusunda olan serbestlik artmıştır. Bu dönemde resmi ideolojinin söyleminin hükümet vasıtası ile değişime uğradığını söylemek mümkündür.

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin tarafsız olması dış ticaret ilişkilerini geliştirmiştir. Kore Savaşı'na asker gönderilmesi ile ülkenin NATO teşkilatına girmesi gerçekleşmiş, batı ülkeleri ile etkileşim artmıştır. Tarım ürünlerinin dış pazarda uygun fiyatlardan müşteri bulması ve Marshall Planı adındaki Amerikan Yardımı çerçevesinde dışarıdan gelen para ile bu dönemde ciddi bir iktisadi

rahatlama aynı zamanda da dışa bağımlılığın başlangıcı gerçekleşmiştir. Batı ile ilişkilerin arttığı bu dönemde ülkedeki mimarlar da yurtdışı ile olan ilişkiyi arttırma imkânı yakalamış, yabancı dergilerin ve mimari yayınların takibini daha sık ve rahat gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu sayede mimarlık alanında güncel gelişmeler daha rahat takip edilebilmiş ve bu durum da mimarlık alanında kendini göstermeye başlamıştır. Cami mimarisi konusunda da bu dönemden itibaren batının mimari gelişmelerinden esinlenen biçimlenme arayışları ve serbestliğin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

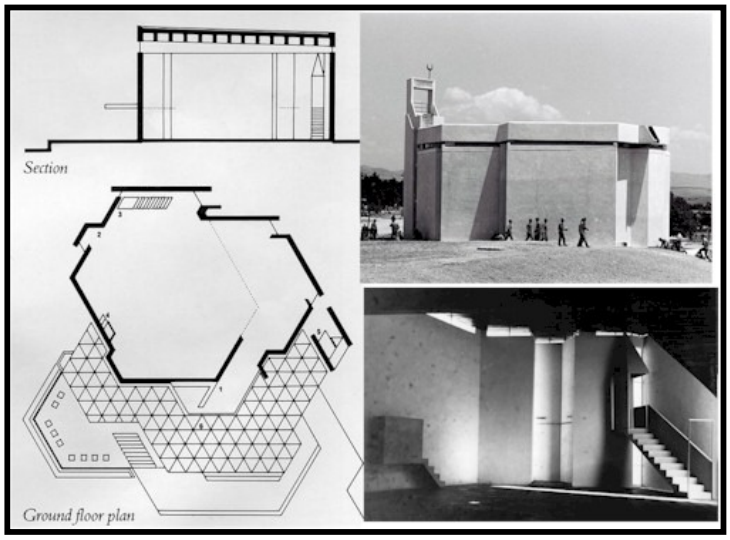
Tüm bu sosyal, ekonomik, politik değişim süreci ile 1950'lerden sonra cami mimarisinin erken cumhuriyet dönemindeki cami mimarisi ile ilgili iki görüşten farklılaşan ve devam etmekte olan iki yaklaşıma ilave olarak gelen üçüncü bir yaklaşıma yöneldiği söylenebilir.

Ankara, Etimesgut Zırhlı Birlikler Camii, 1964 yılında, Etimesgut Zırhlı Birlikler Okulu sahasında, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Cengiz Bektaş'a projesi yaptırılan bu cami, gerek plan, gerekse biçim bakımından bu alanda yenilik getiren bir uygulamadır. Planı tek bir mekân teşkil eden cami tamamen yeni bir anlayışa göre düzenlenmiş, iç hacmin aydınlatılması, planı çevreleyen duvarlarda bırakılan dikey pencereler ve binanın örtüsünü teşkil eden kasetli plenşe ile duvarlar arasındaki düzey, o doğrultudaki dar pencereler ile sağlanmıştır. Betonarme olarak yapılan binanın plan şeması kırık altıgen şeklinde olup minare bulunmamaktadır.

Bektaş, Etimesgut caminin ele alındığı dönem ve yapı hakkında şu bilgileri vermektedir:

"*1964'de Yedek subaydım. Bulunduğum yerde (Etimesgut Gösteri Tatbikat Alayı) komutan, 1000 kişilik bir cami istiyordu. Oysa erlerin değil yıkanmak için, WC'lerde kullanmak için bile suları yetersizdi. İller Bankasındaki arkadaşlarımı önceden bilgilendirerek, Birlik'ten oraya sordurduğum soruya istediğim karşılığı verdirdim. 300 kişilik bir cami yeterliydi. Böylece saydığım sevdiğim istihkâm Yüzbaşı Tufan Kutlu önce su işlerini yoluna koydu. Erlere duvar örmeyi, kazma sallamayı öğreterek de camiyi yaptık. Yapılması zorunluysa, nasılsa yapılacaksa ordu eliyle çağdaş bir din evi yapılmasının iyi bir örnek olabileceğini de düşündüm. Sanıyorum öyle de oldu. Sonradan pek çok mimar arkadaşım bana yedek subaylıkları sırasında, bu çağdaş örnekten çok yararlandıklarını söylediler.*

Cami, yırtıklardan, sabah, öğle, ikindi ışıklarını alır. Kıble duvarın dışındaki beş duvar ile Muhammed ve dört imam simgelenmiştir. Yeniden yorumlanan, caminin minaresi aynı zamanda, üst kattaki kadınlar bölümüne ulaşımı sağlayan merdiven işlevini de üstlenmiştir. Çatı ve duvarlar arasındaki ince yırtık, geleneksel camilerdeki kubbeye getirilen sıra dışı bir yorumdur. İçeriye sızan ışık ile sonsuzluk kavramına katkı sağlanmıştır".

Şekil 3.58 Etimesgut Camii plan şeması, kesit ve görünüşler (www.arkitera.com)

İstanbul, Kınalıada Camii, Kınalıada Cami Yaptırma Derneği tarafından mimar Turhan Uyaroğlu ve Başar Acarlı'ya projesi hazırlatılıp 1963 – 1964 yılları arasından yapılmıştır.

450 m2 arsa üzerine yapılan caminin alt kısmında bayanlar kısmı bulunmaktadır. Camii avlusu içerisinde morg, gasilhane, dernek odası, tuvalet ve şadırvan mevcuttur. Betonarme olan bina, kenarları birbirine eşit olmayan bir altıgen plan şeması üzerine kırık piramit şeklinde oluşturulan dış kabuk ve simgesel bir minareden oluşmaktadır.

Şekil 3.59 Kınalıada Camii dış görünüş

Nevşehir, Derinkuyu Park Camii 1971 ile 1989 yılları arasında Nevşehir ili Derinkuyu ilçesi parkında yapılmıştır. Binanın tasarımcısı dönemin belediye başkanı ve aynı zamanda da heykeltıraş olan Hakkı Atamutlu'dur. Cami Derinkuyu Belediye Başkanlığı tarafından Hakkı Atamutlu nezaretinde yaptırılmıştır. Betonarme olan yapı eğik çatılı olup simgesel bir minare bulunmaktadır.

Şekil 3.60 Derinkuyu Park Camii dış görünüş

Günümüz olarak tabir edilebilecek yaklaşık son 20-25 yıllık döneme gelindiğinde mimarlık anlamında tam bir serbestlik söz konusudur. Bu dönemden önce mimari

alanda belli zaman dilimlerinde belli bir anlayış ve akım geçerli iken şu anda hâkim bir anlayıştan söz etmek mümkün değildir. Bunun sonucunda cami mimarlığı konusunda da mimarların arayışlarının ve denemelerinin sürdüğü söylenebilir.

3.5 Bölüm Değerlendirmesi

İslam sanatının ve mimarlığının en önemli etkeni din olmuştur. İslamiyet'e geçen tüm devletler, Arap, Türk, İran vb milli kimliklerinden önce kendilerini Müslüman olarak görmüşlerdir. Bunda İslamiyet inancına göre tüm insanların eşit olması ve üstün ırk ya da kavim olmamasının ve İslamiyet'in birleştiriciliğe teşvik etmesinin etkisinden bahsedilebilir. Bütün İslam devletlerinde kendi dillerinin yanı sıra Kuran dili olan Arapça da kullanılmıştır. Camiler sadece ibadet yeri değil kamusal toplanma alanları olarak görülmüş, kimi durumlarda eğitim, yoksullara yardım gibi hizmetlerin de verildiği külliye şeklini almıştır. Türklerde uzun zaman boyunca külliye içerisinde yer alan cami yapıları cumhuriyetin ilanı ile bağımsız bir elaman olarak var olmaya başlamış ve bu durumdan sadece yeni yapılan camiler değil, mevcut külliyeli camiler de etkilenmiştir.

Selçuklu döneminde yapılan camilerde plan şeması olarak çok sütunlu plan şeması uygulanmıştır. İç mekân bütünlüğünü arttırabilmek için sütunların boyunu arttırmaya gidilmemiştir. Selçuklu cami ve medreseleri düz duvarlarla çevrili olduğundan dönemin mimarları bu duvarlara hareket kazandırabilmek için oyma süsler ve taş işçiliği ile cepheyi canlandırma arayışına gitmiştirler. Ancak yapılar yalnızca giriş cephesinden dikkate değer özelliktedir. Giriş kısmında yapının dışına hâkim ve en çok önemin verildiği süslü bir portal bulunur. Yan ve arka cephelerde kubbe ile gövde arasındaki oransızlığını giderecek portal bulunmadığından söz konusu oransızlık daha belirgin hale gelmektedir (Yetkin, 1965).

Anadolu Selçuklularında caminin yanı sıra eğitime verilen önemden dolayı pek çok medrese de yapılmıştır. Bu medreseler arasında Konya'daki *Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi* ve *İnce Minareli Medrese*, Erzurum'daki *Çifte Minareli Medrese,* Sivas'taki *Çifte Minareli Medrese* ve *Gök Medrese,* sayılabilir.

Beylikler dönemi cami mimarisinde merkezi tek mekânlı camilerin arayışı başlamaktadır. Selçuklu camilerindeki düz sağır duvarların yerini üst üste diziler

halinde pencerelerin aldığı, böylece açıklık ve kapalılık uyumuna ve kitlede toplu bir oransal uyuma gidilmeye başlandığı görülür. Yine beylikler döneminin bir özelliği olarak avlunun revaklarla çevrili olarak cami bünyesinde ele alındığı, son cemaat yerlerinin yapılmaya başlandığı, camilerin mermer bloklarla kaplandığı görülür. Cami portali Selçuklu dönemindeki gibi gösterişli ve süslü değil daha sade şekilde yapılmaya başlamıştır. Bu sadeleşmeyi beyliklerin maddi kaynaklarındaki darlığa değil, yeni bir sanat anlayışının doğmuş olmasına vermek daha doğru olur (Yetkin, 1965).

İlk dönem Osmanlı cami mimarisi Beylikler döneminin etkisindedir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi cami mimarisi anlayışı gelişerek devam etmiştir. Çok gözlü plan tipi sadeleştirilmiş ve düz çatılar terk edilerek tek mekâna geçişin yolları aranmaya başlanmıştır. Çok sütunlu ulu cami plan şeması bu dönemden itibaren önemini kaybetmeye başlayarak kubbeli örtü sistemi ile mekân bütünlüğüne ulaşmak amaçlanmıştır. Manisa Ulu Camii (1374) ile Edirne 3 Şerefeli Camiye (1438-1447), XII. Yüzyıl başlarında Merv'de yapılan Talhatan Baba Camisi kaynaklık eder. Büyük Selçuklu camilerinde mihrap önü kubbeleri, Anadolu'da ulu camiler ve Selçuklu mescitlerinde kubbe yaygın olarak kullanılmıştır. Selçuklu Camilerinde tonoz örtünün yerine kubbenin kullanılışı (Bursa Ulu Camisi) giderek kubbe sayısının azalışı ile (Edirne Eski Camii) merkezi mekâna doğru bir gelişme izlenmektedir.

Osmanlı geleneklerine göre, özellikle padişahların inşa ettirdikleri ve genellikle kendi adlarını taşıyan, büyük, görkemli, prestijli imparatorluk camilerinin, meşru sayılabilmesi için, yapım giderlerinin "dış hazineden", yani devletin halktan topladığı vergilerden değil, "iç hazineden", yani padişahın kişisel gelirlerinden, daha da iyisi, fetihlerden elde edilen ganimetlerden karşılanması gerekir (Tümer, 2006). Bu nedenle Osmanlı cami mimarisinin Osmanlının yükselme ve fetihler döneminde gelişme göstermesini beklemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Klasik döneminde camiler külliye içerisinde görülmeye başlar. Camiler külliyenin ana yapısını oluşturarak merkezinde yer alır. Cami sisteminde dış mekânda süslemeden çok çizgilerin ve şekillerin uygunluğu, sadeliği ve uyumu aranmıştır. Kubbe caminin en önemli öğesidir ve ana kubbe ile birlikte diğer yardımcı kubbelerle birlikte cami yapısı aynı zamanda taşıyıcı strüktürü de oluşturan üst örtünün altında yer alır. Kubbe aynı zamanda İslamiyet'teki Allah'ın varlığını,

birliğini, tüm yetkin niteliklerin kendisinde toplandığını, eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmak olan tevhit inancını ve Osmanlı devletinin merkezi yapısını simgelemektedir.

Klasik dönem sonrasında Osmanlı cami mimarisinde yabancı unsurlar görülmeye başlamaktadır. Daha önce görülmeyen süslemeler yabancı kültürün etkisi ile artmaktadır.

Mimar Sinan Diyarbakır Fatih Paşa'daki plânı Şehzade'de uygulamıştır. Şehzade Camisinden sonra yeni arayışlarla Süleymaniye'de merkezi kubbeyi iki yarım kubbe ile desteklemiştir. Mimar Sinan sadece merkezi mekân elde etmek için çalışmamış camileri bir bütün olarak ele almıştır. Sinan'ın cami mimarisine getirdiği yenilikler söyle özetlenebilir:

Yan sahınlar orta sahna katılarak bir bütünlük sağlanmıştır. Yapının iç ve dışı uyum halindedir. Yapının dışı aşağıdan yukarıya doğru kademeli olarak yükselir, dış siluet Mısır piramitleri gibi üçgen şeması içine girer. Minareler cami ile bütünlük kazanmıştır. Yapının her unsuru toplayıcı mekân öğesi olan merkezi kubbeye doğru yükselir, iç yapının hafifliği ile dış yapının gerginliği kontrast oluşturur. Duvarlar taşıyıcı olmaktan çıkarılmıştır. Kubbe dört, altı ve sekiz ayağa oturur. Duvarların dörtgen yüzeyleri pencere dizileri ile doldurulmuştur. Mimar Sinan'ın yaptığı camilerinin günümüze ulaşan örnekleri üzerinde değişik tipoloji çalışmaları yapılmıştır. Prof. Dr. Abdullah Kuran bu konuda şöyle bir gruplamaya gitmiştir.

1. Sakıflı Camiler: Ahşap direkli bir son cemaat mahalli ve kırma çatılı harime sahip olan camiler.

2. Tek Kubbeli Camiler: Bunlar kubbeli, tonozlu son cemaat mahalleri ve tek kubbenin örttüğü harimden meydana gelen camilerdir. Bunlar son cemaat mahalleri üç göz/kubbeli revaklı olanlar ve beş göz revaklı olanlar olmak üzere iki alt gruba ayrılmaktadırlar.

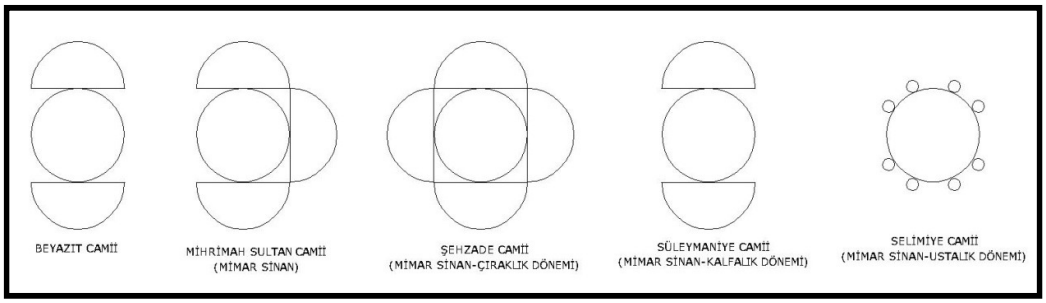
3. Çok Kubbeli - Merkezi Kubbeli Camiler: İstanbul Piyale Paşa Camisinin dışında (Bu cami es büyüklükte altı kubbe ile örtülüdür) merkezi kubbenin hâkim olduğu camilerdir. Bu camilerinde muhtelif alt grupları bulunmaktadır.

a. Kare Kitleli Olanlar: Erzurum Lala Paşa, İstanbul Şehzade, İstanbul Süleymaniye camileri gibi.

b. Uzunlamasına Dikdörtgen Kitleli Camiler: İstanbul Kılıç Ali Pasa Camisi

c. Enlemesine Dikdörtgen Kitleli Olanlar: Bunların da dört ana alt grubu bulunmaktadır; Tek Mekânlı, Kanatlı, Üç Kollu ve Haçvari Plânlı Camiler olmak üzere. Bu camilerde kubbe dörtgen, altıgen, sekizgen, tabanlara oturmaktadır.

Tarih boyunca genel olarak hükümdarların veya devletlerin gücünü yansıttığı yapı tipi olarak toplumda herkesin görebildiği ve kullanabildiği yapı tipi olan kamusal yapılar ön plana çıkmaktadır. Çağdaşlaşma öncesi dönemlerde İslam toplumunda başlıca kamusal yapı tipi olarak han, hamam ve cami görülmektedir. Bu nedenle devletin yaptırdığı bu yapı gurubundaki binalar için en üst seviye önem ve ilginin verilmesi dönemlerinin bir getirisidir. Halifeliğin Osmanlılara geçmesi ile dini boyutta hükümdara gelen görev ve sorumluluk ile cami yapımı bu dönemde büyük önem kazanmıştır. Kamusal yapı olarak camiler ideolojinin desteklediği Osmanlılar döneminde en iyi dönemini geçirmiştir.

Şekil 3.61 Osmanlılarda kubbenin gelişim aşamaları

Cumhuriyet döneminde modernleşmenin getirisi olarak eski reddedilmiş ve her alanda yenileşme üzerine bir anlayış söz konusu olmuştur. Bu yenileşme çalışmaları içinde devletin ideolojisinin de değişmesi ile mimarlık alanında kamusal yapı anlamında yeni yapı tiplerine ihtiyaç doğmuştur. Cami yapıları gerek devletin din konusundaki yeni ideolojisinden, gerekse yeni ideolojinin getirdiği yeni kamusal yapı ihtiyacından etkilenmiştir. Bu dönemde yeni cami yapılmasına gerek olmadığını savunan görüş ile eski'ye olan bağlılığını sürdürerek eski'yi devam ettirme isteğinde olan görüş olmak üzere iki yaklaşım söz konusudur. Cumhuriyet tarihinde 1950'ler sosyal, ekonomik ve politik anlamda dönemin şartlarının bir getirisi olarak bir kırılma noktasını gösterir. Batı devletleri ile ilişkilerin arttığı bu dönemde pek çok alandaki etkileşim kendini mimarlık alanında da göstermektedir. Yabancı devletlerle olan etkileşimin artması ve devletin hükümet vasıtası ile din konusundaki söyleminin

değişmesi; dini serbestliğin artması sonucunda cami mimarisinde de serbestlikler ve yeni arayışlar kendini göstermeye başlamıştır. Yeni biçim arayışlarının olduğu cami örnekleri 1960'lardan itibaren ülkede görülmeye başlamaktadır.

BÖLÜM DÖRT
GÜNÜMÜZ CAMİ MİMARİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslam dini günlük yaşamdan dini kurallara kadar pek çok konuda kıstas getirmiş olmasına rağmen ibadet yapısı hakkında herhangi bir tanımlamaya girmemiştir. Pis yerler ve mezarlıklar hariç nerede namaz kılınırsa kılınsın tüm yeryüzünün inananlar için bir mescit olduğu Hz. Muhammed tarafından belirtilen hadislerinden anlaşılmaktadır (Tırmızi, Sünen-i Tırmızi). İslam dininde sosyalleşme teşvik edilmiş olup cemaat ile toplu kılınan namazın bireysel kılınan namaza göre 25 -27 kat daha sevaplı olduğu yine Hz. Muhammed'in hadislerinde geçmektedir (Buhârî, Ezân 30; Müslim, Mesâcid 249). Gerek bireysel olarak kılınabilen namazların dışında mutlaka cemaat ile kılınması gereken Cuma namazı, Bayram namazı, Teravih namazı gibi namazların varlığı; gerekse cemaat ile kılınan namazın daha faziletli olması gibi sebeplerden zaman içinde insanlar toplu olarak namaz kılabilecekleri mekân arayışına gitmişler ve önce üstü açık namazgâhlar sonra da kapalı bina olan cami yapıları ortaya çıkmıştır.

Cami yapısının ortaya çıkışının tamamen işlev ve ihtiyaç sonucu olduğu görülmektedir. Bu açıdan baktığımıza başlangıçta camilerde biçimin işlevi takip ettiğini tespit etmek mümkündür. İnsanlık tarihinde bir kırılma noktası olan sanayi devrimine değin teknoloji, yapım teknikleri ve kullanılan yapı malzemeleri yüzyıllar boyunca fazla değişim göstermemiştir. Bu süreç içersinde cami yapılarında işlevin yerine getirilebilmesi ve ihtiyacın görülmesi için kullanılabilecek seçenekler kısıtlı olduğundan var olan teknoloji ve malzeme ile gelinebilecek limitler zorlanmıştır. Bu zorlama bilhassa Osmanlılarda dini devlet kimliği ve halifelik makamının devlet ideolojisini yönlendirmesi ve devletin gücünü yansıtan yapı yapma ihtiyacının olması gibi nedenlerle etkili olmuştur. Sonuç olarak devrinin en büyük, görkemli ve ses getiren yapı tipi ve kentsel öğesi olarak abidevi cami yapıları ortaya çıkmıştır. Bu durum bilhassa cami mimarisinde en üst seviye olarak görülen Osmanlı Klasik Dönemi cami mimarisi ile kendini gösterir.

Sanayi devrimi sonrası sadece teknoloji, malzeme, inşaat tekniği gibi yapı ile ilgili kavramlarda değil toplumsal yapılarda da değişim görülür. Avrupa'da Rönesans ve Reform ile başlayan din merkezli toplumun modernleşmesi süreci sanayi devrimi ile

geri dönüşü olmayan bir doğrultuda hız kazanmıştır. İnsanın akıl yolu ile icatlar yaparak hayatını kolaylaştırabileceğine dair kendine olan güveni ve inancı artmış; din, bilim ve ilerlemeye karşı bir engel olarak görülerek dini toplumdan modern topluma geçiş gerçekleşmiştir. Bu süreçten Osmanlı İmparatorluğu da etkilenmiş, ilave olarak 1789 Fransız Devrimi ile dünya çapında yükselişe geçen ulusçuluk kavramları neticesinde de bilhassa Arap yarımadası ve Balkanlarda çıkan bağımsızlık isyanları ile devlet dağılmaya başlamıştır. 19.yy'ın başında Osmanlı devletinin yıkılması ile yeni bir Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuş ve bu devlet yeni ideolojisini din merkezli sanayi devrimi öncesi toplumların devlet ideolojisinden değil, modernleşme sürecinin etkilerinin hissedildiği insan aklı ve bilim gibi kavramlara dayalı modern ideolojiden almaktadır.

Modern ideoloji eskiye dair olanı yok sayarak gelecek için yeni bir sayfa açmak isteğinde olmuştur. Buna bağlı olarak cumhuriyet dönemi geçmişi hatırlatan simge, sembol ve alışkanlıkları tavsiye etme veya uzak durma eğilimindedir. Din merkezli ideolojinin değiştirilmesi ve modernleşme sürecinde Türkiye Cumhuriyeti devletinde 1924'te halifelik kaldırılmış, 1925'te de tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Bu süreçte geçmişi hatırlatıcı sembollerden biri olarak camiler gerek ideolojinin değişmesi gerekse modern toplumun yeni yapı tiplerine de ihtiyaç duyması ile önceki önemini kaybetmiştir. Teknolojik imkânların artması ile ortaya çıkan demiryolu gibi ulaşım araçları ile tren garlarına, eğitim şeklinin değişmesi ile okullara, modern tıbbın gelişmesi ile hastane binalarına, ülkenin yönetim şeklinin değişmesi ile yeni yapılanmaya uygun idari binalara, ekonomik düzenin değişmesi ile banka yapılarına ve buna benzer yeni yapı tiplerine ihtiyaç duyulmuştur. Modernleşme öncesi cami ve külliyesi en önemli kamusal yapı niteliğinde iken artık bu özelliğini kaybetmiş durumdadır.

Yeni kurulan cumhuriyet, din işleri ile ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunu yetkili kılarken ibadet yapıları ile ilgili bir düzenlemeye gitmemiştir. Devlet ideolojisinden desteğini kaybeden cami yapıları, inşaat ile ilgili kanuni yetkilendirme ve düzenlemeden de uzak kalmıştır. Modernleşme sürecinde ideoloji geçmiş değerlerden uzak kalmaya çalışsa da halk geçmişe olan bağlılık ve inanç gereksinimlerden ötürü yeni cami yapılarına ihtiyaç duymuş, bunun neticesinde cami yaptırma dernekleri kurulmuş ve yapım ağırlıklı olarak bu yol ile gerçekleştirilmiştir.

Geçmişe olan bağlılık sadece cami yaptırma boyutunda olmayıp modernleşme öncesi cami biçimlenme özelliklerini de günümüze taşıma eğilimindedir. Yapıldıkları döneminin en abidevi camilerinin biçimlenme özellikleri aynı zamanda kutsal özellikler olarak da görülerek günümüz şartlarında gelişen teknoloji, inşaat teknikleri ve malzemeleri dikkate alınmadan tekrar edilmektedir. Bu açıdan baktığımızda günümüzde yapılan bilhassa Osmanlı Klasik Dönemi camilerini taklit eden camiler için işlev biçimi takip etmektedir, biçime uydurulmaktadır demek mümkündür.

4.1 Günümüz Türkiye'sinde Cami İhtiyacının Karşılanma Biçimleri

Osmanlı Devleti'nde din işleri Şeyhülislamlık Makamlığı'nca Şeyhülislam eliyle yürütülmüştür. 1920 yılında Ankara'da kurulan Meclis Hükümetinde Şeyhülislamlık, "*Şer'iye ve Evkaf Vekâleti*" adıyla "*Bakanlık*" olarak yer almış, 1924'e kadar da bu statü aynen devam etmiştir.

Cumhuriyetin kurulması ile değişen resmi ideoloji doğrultusunda din hizmetlerinin politikanın dışında tutulması gerçeğinden hareketle din işleriyle ilgili olarak 3 Mart 1924 tarihinde Şer'iye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine, 429 sayılı Kanunla, Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak Diyanet İşleri Reisliği, bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Din işleri ile ilgili kurulan bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığının cami yapma ve yaptırma konusunda herhangi bir hukuksal gücü ve sorumluluğu bulunmamaktadır, bu nedenle kurum olarak talep üzerine doğrudan yaptırdığı cami de mevcut değildir. Diyanet İşleri Başkanlığında hâlihazırda yapı işleri ile ilgili bir inşaat dairesi mevcut olmakla birlikte bu dairenin görev ve sorumlulukları Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki, il müftülük binaları, lojmanlar vb gibi kurum hizmet binalarının inşaatı ve denetimi ile ilgili olup cami inşaatlarını kapsamamaktadır. Cami yapımıyla ilgili olarak kurum yalnızca yeni yapılan camilere başkanlıkça uygun görülmesi durumunda personel ataması ile ilgilenmektedir. Başkanlığa başvuran birkaç cami yaptırma derneğine yardım amaçlı olarak gönderilmiş olan sayılı miktarda cami mimari projesi söz konusu olup bu projelerin hayata geçirilmesi ise çok az seviyededir.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış olan yıllara ve illere göre cami yapımını gösteren tabloya göre (tablo 4.2) 2008 yılı itibariyle din personeli ataması

yapılmış toplam cami sayısı 80.053 adettir. Yıllara göre tablodaki cami sayıları kıyaslandığında her yıl yaklaşık 1000 adet yeni cami yapıldığı görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre yıllara göre yapı kullanma izin belgesine dayalı yapılan yapılar ile ilgili tablo incelendiğinde (tablo 4.1) yıllık inşaatı yapılan kamusal yapı sayısının yıllık inşaatı yapılan yaklaşık 1000 adet camiden düşük kaldığı görülmektedir. Bu durumda topluma hizmet amacı taşıyan camiler yıllara dayalı olarak inşaatı en çok yapılan kamusal yapı durumunda olmaktadır. Herhangi bir kamusal yapının inşaat süreci ilgili kurumun denetim ve kontrolünde sürmekteyken, diğer kamusal yapılardan sayı olarak daha fazla yapılmasına rağmen camilerin inşaat sürecinde ilgili bir teşkilatın olmamasından dolayı denetim ve kontrol anlamında sorun oluşmaktadır. Cami inşaatın yapıldığı yerin bağlı bulunduğu belediyeler dini ve hassas bir konu olduğu düşüncesi ile oy kaygısı taşıyarak cami inşaat sürecine mümkün olduğunca karışmamaktadır.

Tablo 4.1 Türkiye İstatistik Kurumu yapı tipine göre yıllık inşaat sayısı tablosu (www.tuik.gov.tr)

YAPI KULLANMA İZİN BELGESİNE GÖRE YAPI TİPİ VE SAYILARI			
	2007	**2006**	**2005**
TOPLAM (YIL İÇİNDE YAPI KULLANMA İZİN BELGESİ VERİLEN TÜM BİNALAR)	**67 913**	**73 383**	**64 126**
Halka açık ikamet yerleri	***191***	***150***	***99***
Otel vb. binalar	***732***	***524***	***575***
Ofis (işyeri) binaları	***2 109***	***1 879***	***525***
Toptan ve perakende ticaret binaları	***4 024***	***5 671***	***5 263***
Trafik ve iletişim binaları	***99***	***74***	***23***
Sanayi binaları ve depolar	***2 753***	***2 046***	***4 555***
Kamusal binalar (eğlence, eğitim, hastane veya bakım)	***679***	***492***	***376***
İkamet amaçlı binalar dışındaki diğer binalar	***916***	***687***	***338***

Tablo 4.2 Diyanet İşleri Başkanlığı yıllara göre inşa edilen cami sayılarını gösterir tablo

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
TÜRKİYE	76 647	77 499	78 193	79 277	80 401	81 764	82 350	83 002	83 373	83 949	84 457	85 167	85 797	86 632	87 124	88 085
Adana	1 445	1 480	1 498	1 529	1 112	1 125	1 148	1 161	1 176	1 189	1 195	1 198	1 250	1 253	1 228	1 235
Adıyaman	549	578	582	602	619	628	628	631	628	626	627	628	643	647	661	669
Afyon	937	955	958	992	1 000	1 022	1 022	1 030	1 033	1 044	1 045	1 050	1 105	1 112	1 063	1 073
Ağrı	615	674	674	686	718	725	725	740	762	764	784	783	788	790	798	813
Amasya	572	573	587	591	608	613	619	622	621	621	626	627	628	636	643	652
Ankara	2 394	2 383	2 398	2 402	2 433	2 428	2 508	2 515	2 529	2 578	2 601	2 611	2 620	2 661	2 694	2 727
Antalya	1 561	1 604	1 608	1 669	1 705	1 813	1 802	1 833	1 875	1 875	1 892	1 902	1 909	1 935	1 981	1 984
Artvin	619	620	620	620	619	602	627	622	628	637	645	646	646	648	662	669
Aydın	984	990	1 002	1 012	1 015	1 034	1 039	1 043	1 029	1 037	1 055	1 063	1 065	1 065	1 099	1 106
Balıkesir	1 485	1 495	1 513	1 513	1 524	1 533	1 534	1 554	1 561	1 580	1 578	1 583	1 587	1 595	1 595	1 605
Bilecik	371	374	379	387	390	387	387	389	389	389	389	390	395	397	404	405
Bingöl	428	439	441	429	436	438	428	437	439	459	460	483	488	508	518	533
Bitlis	594	602	608	608	600	614	615	630	627	621	626	625	627	644	640	650
Bolu	1 688	1 695	1 704	1 711	1 717	1 739	1 741	1 118	1 110	1 115	1 119	1 138	1 138	1 140	1 186	1 190

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Burdur	447	460	466	467	469	475	485	485	487	481	486	486	488	489	496	506
Bursa	1 378	1 377	1 408	1 428	1 443	1 486	1 502	1 517	1 525	1 534	1 555	1 559	1 558	1 563	1 567	1 578
Çanakkale	750	759	768	762	764	764	771	773	777	779	779	782	784	786	786	797
Çankırı	806	816	595	596	597	606	609	620	670	670	629	631	631	638	638	646
Çorum	1 162	1 173	1 160	1 173	1 176	1 206	1 212	1 225	1 226	1 231	1 233	1 239	1 242	1 243	1 267	1 276
Denizli	1 044	1 035	1 064	1 087	1 094	1 102	1 117	1 130	1 132	1 141	1 147	1 178	1 180	1 182	1 165	1 174
Diyarbakır	1 392	1 354	1 348	1 361	1 385	1 307	1 307	1 320	1 371	1 394	1 456	1 515	1 521	1 600	1 601	1 612
Edirne	358	356	359	361	361	364	368	363	363	365	366	369	373	379	380	382
Elazığ	805	808	813	825	868	859	861	977	876	872	882	889	901	932	907	908
Erzincan	491	494	499	519	511	525	516	522	532	535	535	539	542	543	541	543
Erzurum	1 362	1 364	1 378	1 388	1 410	1 441	1 447	1 447	1 467	1 477	1 475	1 475	1 484	1 497	1 481	1 488
Eskişehir	676	691	692	703	706	709	711	715	717	736	735	738	742	744	742	742
Gaziantep	847	874	744	745	768	798	806	812	825	825	831	833	846	848	853	866
Giresun	1 119	1 130	1 151	1 162	1 176	1 204	1 204	1 231	1 230	1 240	1 238	1 253	1 258	1 280	1 318	1 341
Gümüşhane	466	474	475	480	464	470	471	475	479	493	517	517	517	517	507	509
Hakkari	345	350	355	352	360	383	380	382	364	359	366	366	372	378	393	395

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hatay	780	786	801	810	835	825	855	851	870	866	878	885	888	904	906	933
Isparta	587	600	609	620	629	644	651	656	656	662	664	669	675	678	681	681
Mersin	1 183	1 199	1 202	1 223	1 249	1 253	1 272	1 281	1 286	1 285	1 294	1 305	1 322	1 341	1 391	1 411
İstanbul	2 180	2 203	2 264	2 354	2 596	2 689	2 692	2 691	2 712	2 775	2 787	2 828	2 855	2 889	2 944	3 006
İzmir	1 488	1 509	1 509	1 523	1 548	1 586	1 608	1 636	1 642	1 642	1 650	1 656	1 676	1 684	1 702	1 739
Kars	420	427	427	429	432	458	457	463	470	477	474	479	480	482	482	484
Kastamonu	2 199	2 158	2 195	2 251	2 289	2 319	2 344	2 340	2 344	2 428	2 438	2 446	2 460	2 472	2 489	2 511
Kayseri	998	1 004	1 006	1 022	1 057	1 116	1 116	1 124	1 124	1 111	1 117	1 127	1 138	1 170	1 204	1 221
Kırklareli	268	268	270	271	272	273	273	281	281	277	277	277	278	278	277	278
Kırşehir	429	436	439	439	443	448	449	449	453	455	460	462	462	462	473	477
Kocaeli	888	895	913	928	943	983	979	996	1 002	1 001	1 003	1 004	1 015	1 029	1 056	1 067
Konya	2 498	2 519	2 553	2 616	2 679	2 748	2 785	2 788	2 799	2 817	2 827	2 840	2 871	2 884	2 893	2 954
Kütahya	1 092	1 094	1 082	1 091	1 097	1 108	1 107	1 117	1 131	1 145	1 145	1 146	1 148	1 156	1 161	1 169
Malatya	741	742	744	767	780	805	827	828	840	862	873	875	881	883	894	906
Manisa	1 459	1 479	1 484	1 522	1 531	1 537	1 543	1 545	1 565	1 576	1 575	1 591	1 593	1 601	1 612	1 615
K.Maraş	993	1 040	1 060	1 085	1 104	1 124	1 134	1 132	1 141	1 144	1 151	1 153	1 173	1 206	1 212	1 222

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Mardin	827	827	818	823	842	858	860	866	865	870	880	896	905	946	953	956
Muğla	870	878	897	913	936	938	951	963	962	1 003	1 004	1 005	1 007	1 011	1 020	1 041
Muş	443	354	354	425	438	473	486	480	478	469	485	498	518	524	526	544
Nevşehir	456	440	455	464	467	475	476	470	473	473	474	474	478	478	482	482
Niğde	340	337	333	343	343	350	353	355	357	360	359	361	388	389	392	393
Ordu	1 569	1 574	1 605	1 654	1 691	1 727	1 737	1 750	1 764	1 809	1 845	1 853	1 853	1 865	1 907	1 940
Rize	939	942	951	988	981	993	968	968	976	978	981	986	984	994	1 028	1 023
Sakarya	1 041	1 064	1 067	1 082	1 090	1 105	1 115	1 140	1 133	1 137	1 146	1 156	1 155	1 161	1 168	1 213
Samsun	2 255	2 293	2 303	2 327	2 361	2 417	2 446	2 486	2 545	2 557	2 569	2 578	2 595	2 614	2 577	2 585
Siirt	426	425	437	435	430	437	436	442	442	481	479	480	481	494	524	521
Sinop	952	957	965	969	983	993	996	996	981	989	988	1 000	1 017	1 027	1 040	1 046
Sivas	1 224	1 226	1 240	1 250	1 264	1 265	1 277	1 285	1 283	1 282	1 286	1 290	1 298	1 299	1 273	1 297
Tekirdağ	398	408	408	408	412	437	442	443	444	440	442	448	448	448	460	466
Tokat	978	998	1 007	1 027	1 034	1 051	1 062	1 062	1 079	1 094	1 097	1 098	1 104	1 108	1 113	1 119
Trabzon	1 649	1 687	1 678	1 701	1 698	1 703	1 745	1 741	1 751	1 769	1 770	1 777	1 800	1 813	1 835	1 857
Tunceli	116	117	118	119	116	116	116	115	104	104	98	98	100	104	96	116

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Şanlıurfa	952	990	963	967	968	1 194	1 220	1 249	1 252	1 268	1 296	1 307	1 320	1 370	1 396	1 417
Uşak	463	471	488	488	488	498	497	506	507	514	510	511	517	519	526	527
Van	901	1 041	1 025	1 034	1 089	1 112	1 114	1 122	1 109	1 111	1 174	1 178	1 185	1 214	1 190	1 210
Yozgat	843	859	868	896	889	904	912	918	920	918	918	930	936	942	925	936
Zonguldak	1 782	1 797	1 250	1 275	1 302	1 308	1 308	1 350	1 366	1 373	1 381	1 395	1 403	1 412	1 404	1 416
Aksaray	460	495	490	500	512	512	523	529	533	531	539	547	548	550	552	556
Bayburt	212	211	211	213	227	227	240	240	240	216	216	216	216	228	228	235
Karaman	426	574	574	574	450	447	447	415	415	418	417	475	476	479	475	484
Kırıkkale	304	309	316	325	325	324	324	325	325	334	331	332	337	338	333	342
Batman	486	494	502	499	522	522	520	525	518	522	520	525	528	544	537	537
Şırnak	424	421	424	413	404	381	386	390	398	401	405	407	412	414	415	435
Bartın	620	567	571	566	636	682	661	679	678	666	671	671	679	683	745	755
Ardahan	264	265	266	266	268	253	269	262	262	263	263	263	264	264	262	264
Iğdır	162	166	166	170	174	181	182	189	192	169	171	207	207	207	200	220
Yalova	–	–	107	110	110	125	117	127	129	126	127	127	130	133	133	142
Karabük	–	–	799	804	812	813	824	821	826	816	821	833	853	863	865	887

YILLAR	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Kilis	–	–	152	154	162	162	179	180	181	176	178	264	264	265	181	190
Osmaniye	–	–	–	–	457	473	483	484	485	478	481	481	482	487	489	493
Düzce	–	–	–	–	–	–	–	632	632	636	638	645	646	652	655	660

Günümüz Türkiye'sinde cami ihtiyacının karşılanma yöntemleri cami yaptırma dernekleri tarafından yaptırılan camiler ile hayırseverler ve kurum veya kuruluşlar tarafından yaptırılan camiler olmak üzere başlıca 2 gurupta incelenebilir.

4.1.1 Cami Yaptırma Dernekleri

Diyanet İşleri Başkanlığı Yapı İşleri ve Teknik Dairesinden mimar ile yapılan görüşmelerle elden edilen bilgilere göre ülkemizde cami ihtiyacının karşılanmasının en fazla söz konusu olduğu yöntem, inşaatın cami yaptırma derneklerinin vasıtası ile gerçekleştirilmesidir. Cami yapımı ile ilgili tüm söz hakkı ve yetki, cami yaptırma derneği başkanı ve dernek yönetimindedir. Bu nedenle caminin mimarisi, büyüklüğü gibi yapımı ile ilgili tüm konular bu yönetimin takdirine kalmaktadır. Cami yaptırma derneklerin yaptırdığı camiler bağışlardan toplanan paralardan inşa edildiği için mimari proje hazırlatmak bir masraf olarak görülmekte ve kaçınılmakta ya da mevcutta bulunan hazır bir projenin kopyası veya benzeri camiler inşa edilmektedir. Bu durumda caminin mimarisini etkileyen temel faktörler yapım bütçesi ve yönetimin kişisel bakışı olarak değerlendirilebilir. Dernek yönetimini oluşturan kişiler genellikle belli bir yaşın üzerinde olduğundan cami denildiğinde akıllarına ilk gelen mimariyi yani Osmanlı Klasik döneminin günümüz kopyası olan cami mimarisini değişmez cami mimarisi olarak görmekte ve bunun neticesinde de birbirine benzer taklit camiler ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4.1 Cami yaptırma derneklerinin camilerinden örnekler

4.1.2 Hayırseverler ve Kurum veya Kuruluşlar

Türkiye'de cami ihtiyacının karşılanması ile ilgili diğer bir yöntem ise hayırseverlerin ya da kamu veya özel kurum ve kuruluşların yaptırdığı camilerle gerçekleşmektedir. Çok kısıtlı sayıda örnekleri görülen bu yöntemde cami yaptırma derneklerinden farklı olarak daha profesyonel hareket edilmekte, yaptırılacak caminin projesi ya doğrudan mimara yaptırılmakta ya da proje yarışması yöntemi ile proje belirlenmektedir. Yaptıran kişilerin ya da kurum veya kuruluşun saygınlığı da söz konusu olduğu için yaptırılacak camide belli bir mimari kaliteyi yakalamak amaçlanmaktadır.

4.2 Günümüz Türkiye'sinde Cami Mimarisini Etkileyen Faktörler

4.2.1 Din

Cami yapımı ile ilgili olarak İslam dini tarafından konulmuş herhangi bir kural ve tanım bulunmamaktadır. Hz. Muhammed tarafından yeryüzünün bütün Müslümanlar için bir mescit olduğu ve Allah nazarında her yerin bir olduğu belirtilmiştir (Buhârî, Salât/56). İslam dini sosyalleşmeyi teşvik ettiği için toplu kılınan namazların daha

çok sevap olacağı Hz Muhammed'in "Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir." hadisinde belirtilmiştir (Buhârî, Ezân 30; Müslim, Mesâcid 249). Gerek cemaat ile toplu kılınan vakit namazlarının teşvik edilmesi, gerekse Cuma namazı, Bayram namazı gibi mutlaka cemaat ile kılınması gereken namazların olması Müslümanları topluca namaz kılabilecekleri mekân arayışına yönlendirmiştir. Bunun sonucunda toplu olarak namaz kılınabilen açık mekân olan namazgâhlar oluşmuş, iklim şartlarından ötürü zamanla açık olan namazgâhlardan kapalı mekâna geçiş gerçekleşmiştir.

İslam dininin cami yapımı konusunda bir kural belirtmemesi ve cami mimarisine bir etkisi olmamasına rağmen günümüz Türkiye'sinde yapılmakta olan camilerde mimari adeta standartlaşmıştır. Klasik Dönem Osmanlı cami mimarisinin taklit edilmesi şeklinde olan bu mimari standartlaşmanın gerekçesi dini değil sosyal olarak görülebilir.

4.2.2 İdeoloji

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte idari sistemden günlük hayata pek çok alanı kapsayan geniş bir reform ve değişiklik hareketine gidilmiştir. Bu değişimlerden başlıcası yıllardır mevcut bulunan halifelik ile yönetilen din devleti ideolojisinin bırakılarak dinin devlet işlerinden ayrılmasıdır. Din, devlet işlerinden ayrılarak gerek devletin din üzerinde, gerekse dinin de devlet üzerinde bir etkinliği kalmamıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyetinde İslamiyet'in başlangıcından itibaren İslamiyet'i benimsemiş ülkelerde devlet yönetiminin bir parçası olan dinin devlet ile olan bağı ve aynı zamanda hâlihazırda ülkenin elinde bulunan dini liderlik makamı olan halifelik tasfiye edilerek yeni bir yön tayin edilmiştir. Yeni yönle birlikte artık devletin dini yapı yapma ya da dini yapı yapımı ile ilgili herhangi bir yasal düzenlemeye gitmesi söz konusu olmamaktadır. Daha önceleri idari otoritenin belirlediği cami yapımı ile ilgili karar, maddi destek, teşvik vb gibi unsurların değişimle birlikte ortadan kalkması söz konusudur. Yeni ideolojiden önce yönetimin gücünü simgelettiği yapılardan olan camiler artık bu mimari görevlerini diğer kamusal yapılara bırakmaktadır. Din işleri için kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun ise cami yapma ve yaptırma ile ilgili herhangi bir yasal sorumluğu ve

görevi tanımlanmamıştır. Cumhuriyet öncesi devletin kontörlünde olan cami yapımı konusu Cumhuriyetten sonra yasal olarak başıboş kalmıştır. Bu yasal boşluktan ötürü camiler adeta gecekondu yapılır gibi inşa edilmektedir.

4.2.3 Sosyoekonomik nedenler

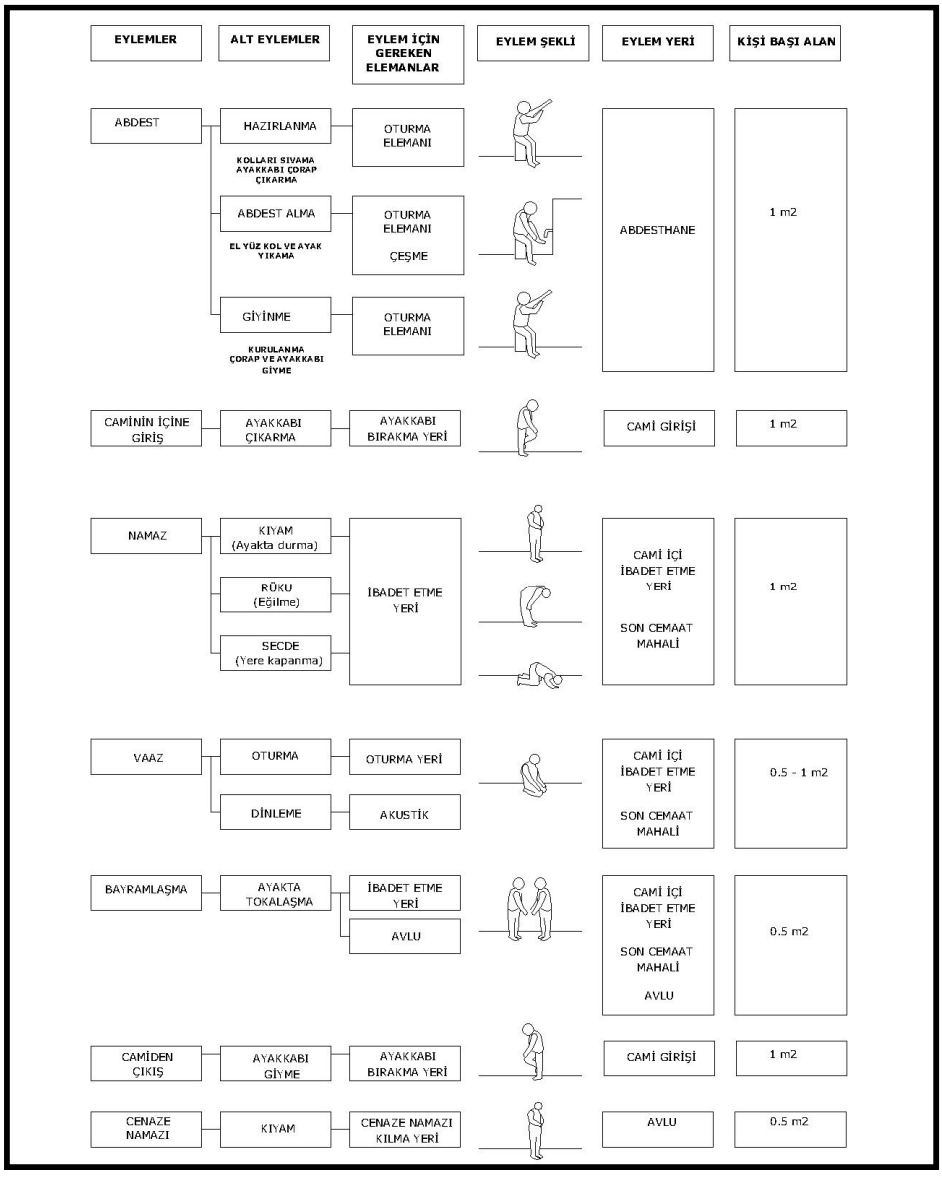
Cami mimarisinde, kendi döneminin şartları göz önüne alındığında en üst seviyeye Osmanlı Klasik döneminde Mimar Sinan ile ulaşıldığı söylenebilir. Sanayi devrimi ile birlikte 19. Yy'da inşaat yöntemleri ve malzemeleri; yüzyıllardır kullanılan malzeme ve yöntemleri değiştiren gelişmelere sahne olmuştur. Sanayi devrimine kadar bina yapımında kullanılan teknoloji, inşaat yöntemi ve malzemeler binlerce yıl yaklaşık aynı kalmıştır. Sinan'ın yaptığı camilerin sanayi devrine değin uzun bir süre döneminin en üst yapım metodunu barındıran, en gelişmiş teknolojiyi kullanan camiler olduğunu söyleyebiliriz. Dönemin inşaat metotlarında tek mekân oluşturmak ve öncelikli olarak geniş açıklıkları geçmek kaygısı ile kullanılan kubbeler yüzyıllar boyunca insanların cami görsel algısına iyice yerleşerek imgeleşmiştir. Gerek yüzyıllar sonunda yerleşmiş olan bu imge, gerekse geçmişte döneminin en iyisini yapmış olan bir mirasa sahip olmak ister istemez bu mirası toplum bilinçaltında günümüz koşullarında da en iyi olarak kabul etmeye itmektedir. Bunun neticesinde geçmişin biçimlerinin günümüz şartlarında hala taklit edilerek uygulanmaya devam etmektedir.

Cami inşaatları büyük çoğunlukla cami yaptırma dernekleri vasıtasıyla gerçekleştirilmekte ve bağış paralardan yapılmaktadır. Bu nedenle maliyetler en az oranda tutulmaya çalışılmakta, mimari proje hazırlatılması ekstra masraf olarak görüldüğü için kaçınılmaktadır. İnşaat için hazır projelerin kullanılması ya da hiç kullanılmaması durumu söz konusu olmaktadır. Bu nedenle birbirinin kopyası, mimari kalite açısından düşük nitelikte camiler ortaya çıkmaktadır.

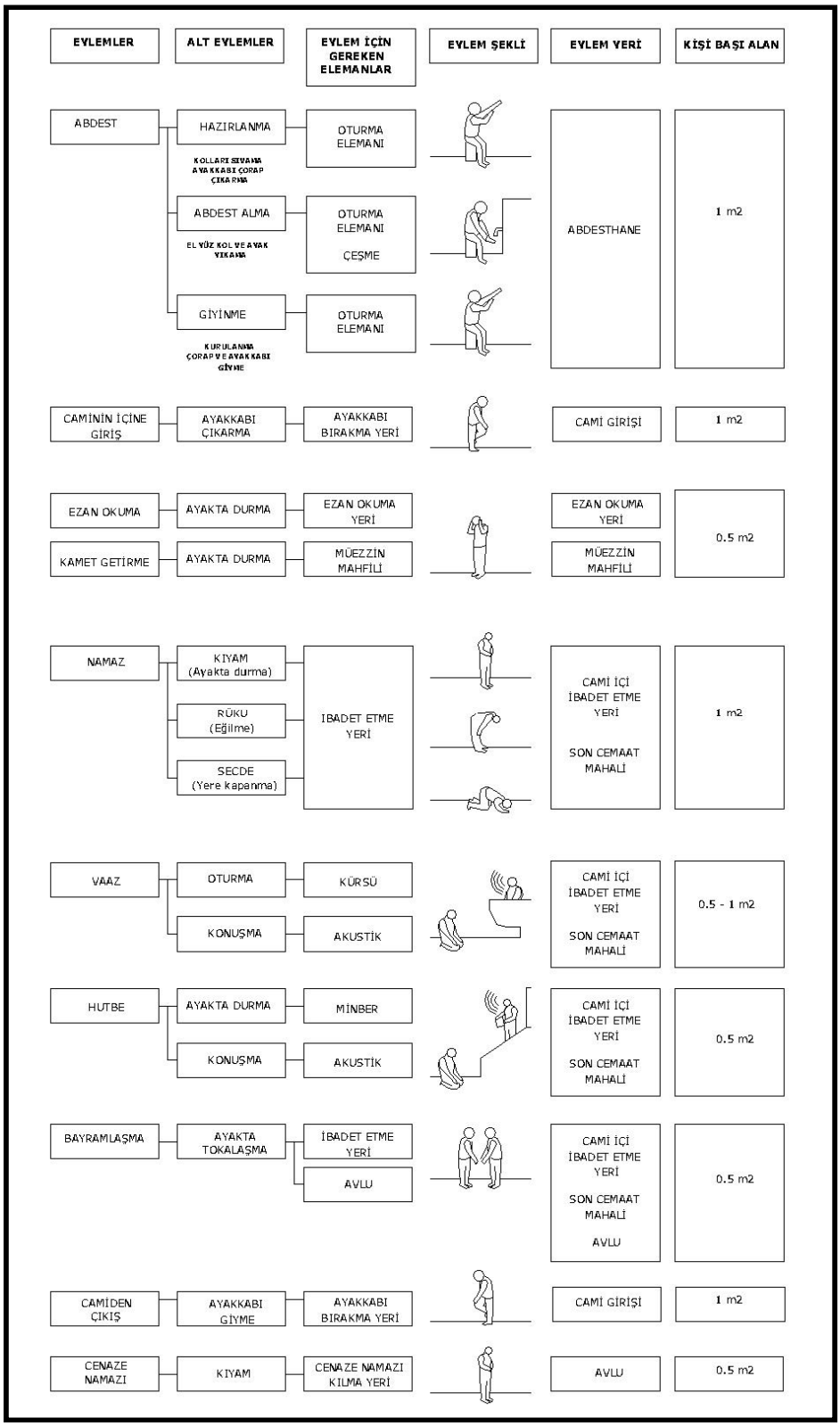
4.3 Günümüz Cami Mimari Örneklerinin İşlev Biçim ve Teknoloji Açısından İncelenmesi

Cami yapıları işlev ve eylemler açısından detaylı olarak incelendiğinde genel kullanıcıların yaptığı eylemler ile cami personelinin yaptığı eylemler olarak iki tabloda incelenebilir. Halkın kullandığı durumlarda gerçekleştirilen eylemler ile ilgili tablo (tablo 4.3) ve personelin kullandığı durumlarda gerçekleştirilen eylemler ile ilgili tablo (tablo 4.4) aşağıda verilmektedir.

Tablo 4.3 Cami kullanıcıları eylem şeması (Halk için)

Tablo 4.4 Cami kullanıcıları eylem şeması (Personel için)

Günümüzde Türkiye'de cami mimarisinde klasik ve çağdaş olmak üzere başlıca iki tip yaklaşım görülmektedir. Klasik yaklaşımda alışageldik Klasik Dönem Osmanlı cami mimarisi biçimleri tekrar edilirken çağdaş yaklaşımda klasik biçimlerinin dışında arayışların olduğu cami tipleri görülmektedir. Bazı durumlarda çağdaş yaklaşım gösterme kaygısı ile yapılan camiler oldukça başarısız denemeler olarak göze çarpmaktadır. Klasik yaklaşım ve çağdaş yaklaşım kaygısı ile yapılan ve başarısız olan camiler yapılan camilerin çok büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Şekil 4.2 Günümüzden cami denemeleri örnekleri

Şekil 4.3 Günümüzden cami denemeleri örnekleri

4.3.1 Klasik Yaklaşım

Klasik yaklaşım olarak Klasik Dönem Osmanlı Cami Mimarisi biçimlerinin kullanıldığı cami tipleri ele alınmıştır. Tek kubbeli veya merkezi bir kubbenin yanında birden çok kubbeli biçimlerde betonarme strüktür ile yapılan bu camilere hemen hemen her yerde yaygın olarak rastlamak mümkündür. İnşası yapılan camilerin büyük bir kısmını bu yaklaşımdaki camiler oluşturmaktadır. Klasik yaklaşım olarak sınıflandıran camilerin tamamına yakın bir kısmı cami yaptırma dernekleri tarafından yaptırılmaktadır.

Klasik yaklaşım ile yapılan camilerin dış mekân ve iç mekân plan elemanlarında herhangi bir değişiklik ya da mimari yorum söz konusu değildir.

4.3.1.1 Ankara, Kocatepe Camii

İşveren :	Türkiye Diyanet Vakfı
Mimarı :	Hüsrev Tayla
Yapım yılı :	1967 - 1987
Yapı kullanım alanı:	4500 m^2
Yapı biçimi:	Bir merkezi kubbe ile dört yarım kubbeden oluşan üst örtü, 4 adet minare
Strüktür :	Betonarme

Kocatepe Camisi için yarışma düzenlenmiş, ilk önce kazanan mimar Vedat Dalokay'ın hazırladığı proje kabul edilmiş ve bu projeye göre caminin temeli atılmış fakat daha sonra bu projeden vazgeçilmiştir. Kocatepe Camiinin uygulanmış olan projesini hazırlayan mimar Hüsrev Tayla'ya göre bu durum şöyle açıklanmaktadır:

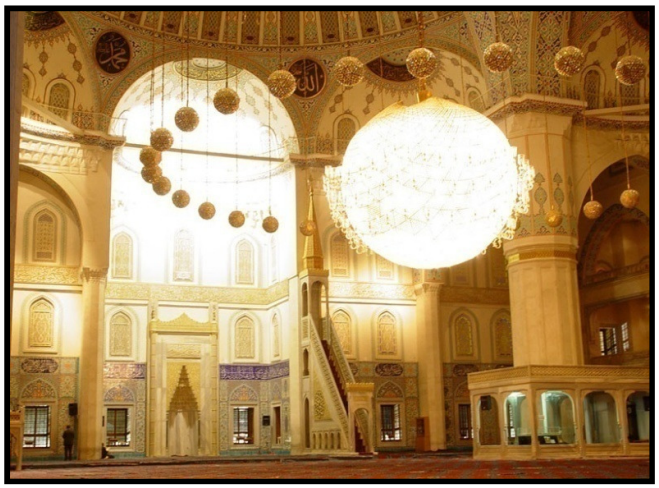
"*Vedat Bey bir kabuk sistemi ile kazanmış bu yarışmayı. Ancak bu kabuk siteminin bir özelliği var, bir maket denemesi geçirmesi lazım. ODTÜ'de yapılabiliyormuş bu deneme. Mukaveleyi imzalamışlar. "Maket denemesinin müellife teslimiden itibaren 3 ay zarfında projeyi vermekle mükelleftir, olmazsa proje feshedilir" şeklinde bir şart varmış. 3 ay değil 9 sene geçiyor aradan, proje yok. O sırada bu kadar kapsamlı işi yapabilecek mühendis firma çok az. Bir tanesi*

Almanya'dan Ankara'ya davet ediliyor. Soruyorlar "bu proje nasıl?" diye, diyor ki "proje güzel bir proje de bu kabuk," değil. "Aksi olursa sen yapar mısın?" diyorlar "yaparım" diyor. Kabuğun denemesi olumsuz sonuçlanıyor ve mukavele 3 ay sonra feshediliyor. İhtilal zamanında yeni bir müsabaka açtılar ve klasik cami istiyoruz dediler. Biz yine iki proje verdik, birinci ve ikinci olduk." (www.arkitera.com)

4500 m² 'lik bir alan üzerinde inşa edilen caminin alt kısmında konferans salonu, kütüphane, otopark, ticarethane ve idari birimler bulunmaktadır.

Şekil 4.4 Kocatepe Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 4.5 Kocatepe Camii iç görünüş (http://wowturkey.com)

Kocatepe Camii Osmanlı Klasik dönemi cami biçimlenme özellikleri kullanılarak yapılmıştır. Günün yapı teknolojisindeki imkânların kullanımı biçim strüktür kurgusunda görülmez. Teknolojik imkânlar iç mekânda yardımcı eleman (ses sistemi) olarak kullanılmıştır.

Dış mekân plan elemanları ele alındığında cami; her biri 3 şerefeli 4 adet minaresi ile klasik yaklaşımın çok minareli örneğini göstermektedir. Caminin avlusu sokak kotundan yüksek tutularak Osmanlı dönemi camilerinde görülen avlu ile caminin sokaktan kopartılması burada bu kot farkı ile gerçekleştirilmiştir. Avluyu çevreleyen duvarlar bulunmadığı için duvarları çevreleyen revaklar da bulunmamaktadır. Caminin girişinde Osmanlı klasik dönem sonrası camilerinde görülen tipte bir son cemaat mahali bulunmaktadır. Hoparlör ve ses sistemlerinin getirisi ile camide mükebbire elemanı ihtiyaç duyulmamaktadır. Kocatepe Camii abdesthanesi cami avlusunda yer alan yarı kapalı bir alanda yer almaktadır.

Kocatepe Camii iç mekân plan elemanları ele alındığında Osmanlı camilerinden farklı olmayan kubbeli harim kısmı görülür. Bir adet ana kubbenin dört yandan yardımcı yarım kubbe ile sarıldığı Şehzade Camii kubbe sisteminin bir benzeri burada görülmektedir. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini muhafaza etmektedir. Müezzin mahfili klasik dönem camilerindeki gibi yerden yükseltilmiştir. Hünkâr mahfili Cumhuriyet sonrası dönemde görülmeyecek bir cami elemanı olduğundan bulunmamaktadır.

4.3.1.2 Adana, Merkez Sabancı Camii

İşveren :	Türkiye Diyanet Vakfı - Sabancı Ailesi
Mimarı :	Necip Dinç
Yapım yılı :	1988 - 1998
Yapı kullanım alanı:	Avlusuyla beraber 6600 m^2
Yapı biçimi:	Bir merkezi kubbe ile destekleyici yarım kubbelerden oluşan üst örtü, 6 adet minare
Strüktür :	Betonarme

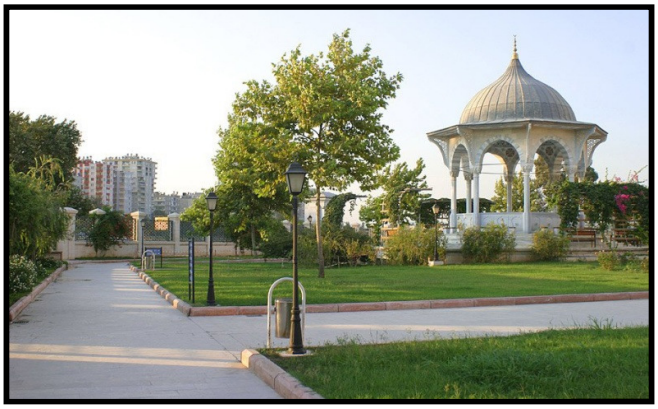
Sabancı Merkez Camii, Adana şehrinin merkezinde, Seyhan nehri kıyısında yer alan Türkiye'nin en büyük camisidir. 1998 yılında hizmete açılmıştır. 32 metre çaplı ana kubbesi ile Türkiye'nin en büyük kubbeye sahip camisidir. 9 fil ayağı üzerine oturur. Klasik Osmanlı mimarisi tarzında yapılmıştır. Genel görünüm olarak Sultanahmet Camii'ne, plan ve iç mekân olarak Selimiye Camii'ne benzer. Bu nedenle Sabancı Merkez Camii için "*Selimiye'nin eşi, Sultanahmet'in kardeşi*" denmektedir.

Caminin temeli 13 Aralık 1988'de atılmıştır. 65bin metrekarelik arsası Adana Büyükşehir Belediyesi tarafından Türkiye Diyanet Vakfı'na devredilmiş; halkın bağışları ile caminin %50'si tamamlanmıştır. Geri kalan %50, Hacı Sabancı ve onun ölümünden sonra Sabancı ailesi tarafından karşılanmış; bu nedenle başlangıçta Merkez Camii olması düşünülen adı Sabancı Merkez Camii halini almıştır. Cami ile ilgili olarak dönemin Adana müftüsü Mehmet Barış şu bilgileri vermektedir:

"*Caminin ana mekânında bulunan 5 kubbe, İslam'ın 5 şartına, caminin 6 minaresi imanın 6 şartına, ana kubbeyi taşıyan 8 fil ayağı Allah'ın subuti sıfatlarına, caminin 8 ana giriş kapısı 8 cennet kapısına, 6 minaredeki 16 şerefe tarih boyunca kurulmuş 16 Türk Devletine, 32 metre çaplı ana kubbe 32 farza, avludaki 28 kubbe Kuran-ı Kerim'de adı geçen 28 peygambere, ana kubbedeki 40 pencere Hz. Muhammed'in (sav) peygamber olduğu yaşa ve 40 rekât namaza, 99 metrelik 4 minare Allah'ın 99 güzel ismine karşılık gelir.*"

Şekil 4.6 Adana Merkez Sabancı Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

Şekil 4.7 Adana Merkez Sabancı Camii bahçesi
(http://wowturkey.com)

Şekil 4.8 Adana Merkez Sabancı Camii iç görünüş
(http://wowturkey.com)

Adana Merkez Sabancı Camii çağdaş yaklaşımda cami inşaatı yapılıp yapılmaması konusunda ekonomik şartların tek başına bir gerekçe oluşturmadığı konusunda bir örnek teşkil edebilir. Türkiye'nin en büyük camisinin klasik yaklaşımda olması cami mimarisinin yerleşmiş formatını göstermektedir.

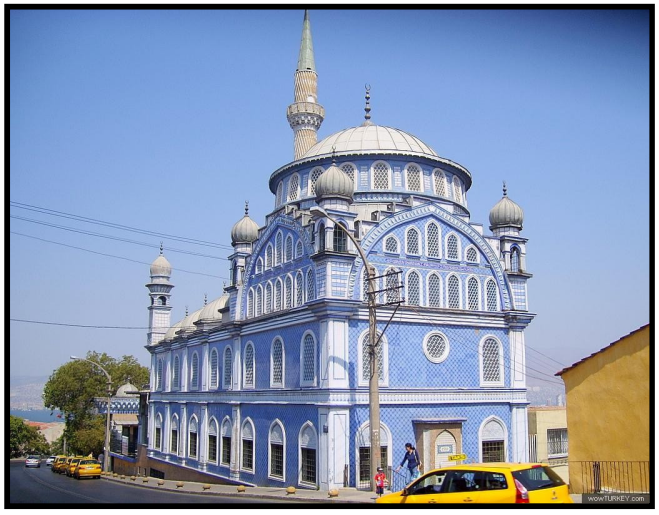
Caminin dış mekân plan elemanları ele alındığında caminin 6 adet minaresi ile yine klasik yaklaşımın çok minareli bir diğer örneği görülmektedir. Osmanlı dönemi camilerinde görülen içinde şadırvanın bulunduğu avluları andıran büyük bir bahçesi bulunmaktadır. Bu büyük bahçeden ayrı bir iç avlusu da mevcuttur. Bahçeyi çevreleyen duvarlar yüksek olmayıp bu duvarları çevreleyen revaklar bulunmamaktadır ancak iç avlu üç taraftan revaklarla çevrilidir. Caminin girişinde

Osmanlı klasik dönem sonrası camilerinde görülen tipte bir son cemaat mahali bulunmaktadır. Bu mahalde Endülüs kemerlerini anımsatan kemerler ile geçilmiş bir strüktür görülür. Hoparlör ve ses sistemlerinin getirisi ile mükebbire yapılmasına gerek kalmamıştır bu nedenle camide böyle bir elemana ihtiyaç duyulmamaktadır.

Adana Merkez Sabancı Camii iç mekân plan elemanları ele alındığında yine Osmanlı camilerinden farklı olmayan kubbeli harim kısmı görülür. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini muhafaza etmektedir. Müezzin mahfili klasik dönem camilerindeki gibi yerden yükseltilmiştir.

4.3.1.3 İzmir Fatih Camiii

İşveren :	Bilinmiyor.
Mimarı :	Yok
Yapım yılı :	1988 - 1996
Yapı kullanım alanı:	yaklaşık 300 m^2
Yapı biçimi:	Bir merkezi kubbe den oluşan üst örtü, 6 adet küçük minare, 1 adet asıl minare
Strüktür :	Betonarme

Şekil 4.9 İzmir Fatih Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

Fatih Camii İzmir Bayramyeri semtinde inşa edilmiştir. Klasik yaklaşım cami mimarisinin Arap mimarisi ile karışımı bir mimariye sahiptir. Dış yüzeyi tamamen mavi tonlarında çini ile kaplıdır. Mimarı olmayan cami, klasik yaklaşımın başarısız bir örneği olarak göze çarpmaktadır.

4.3.1.4 Ankara Başyazıcıoğlu Camii

İşveren :	Ahmet Gökhan Başyazıcıoğlu
Mimarı :	Bilinmiyor
Yapım yılı :	2007
Yapı kullanım alanı:	
Yapı biçimi:	Bir merkezi kubbeden oluşan üst örtü, 1 adet minare
Strüktür :	Betonarme

Şekil 4.10 Ankara Başyazıcıoğlu Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

Ankara Söğütözü semtindeki cami Arap mimarisinden taklitler barındırmaktadır. Mescid-i Nebevi'nin minyatürü olarak yapıldığı iddia edilen cami, Arap ve Osmanlı mimarisinin izlerini taşımaya çalışmaktadır. 2 bin 500 kişilik kapasiteye sahip caminin revakları ise 13 ayar altından oluşturulmuştur. Mescid-i Haram'ın 'cennet bahçesi' olarak nitelendirilen bölümünde yeşil halılar, 'Ashab-ı Suffa' olarak bilinen

bölümünde ise kırmızı halıların yer alması planlanmıştır. Başyazıcıoğlu Camii'nin dernek başkanı Ahmet Gökhan Başyazıcıoğlu, camilerinin Mescid-i Nebevi'ye benzetme gerekçelerini hem İslam hem de Osmanlı izlerini taşıma amaçlarına bağlamaktadır. Başyazıcıoğlu Camii'nin hemen yanındaki yere de cami sahipleri tarafından Çankaya Belediyesi'nin sağlık birimi kuracağı alan tahsis edilmiştir Ahmet Gökhan Başyazıcıoğlu, caminin tavanlarında bulunan işlemelerin Selçuklu dönemini yansıttığını belirtmiş ve şunları söylemiştir:

"Bu işlemeler 10 Türk devletini simgeleyen yıldızlardan oluşuyor. Ahşap oymalar, Türk-İslâm senteziyle yapıldı. Türkiye'de bu şekilde yapılan ilk üç cami arasında yer aldığını söyleyebilirim. Camideki çiniler de Kütahya'dan özel olarak getirildi."

Cami gerek mimari üslup ve bağlamı gerekse bahçesine yerleştirilmiş olan plastik palmiye ağaçları ile başarısız bir örnek oluşturmaktadır.

4.3.1.5 Mersin Muğdat Camii

İşveren :	Bilinmiyor
Mimarı :	Bilinmiyor
Yapım yılı :	1987 - 1990
Yapı kullanım alanı:	Avlusuyla beraber 6500 m^2
Yapı biçimi:	Bir merkezi kubbeden oluşan üst örtü, 4+2 adet minare
Strüktür :	Betonarme

Klasik Osmanlı mimarisi tarzındaki yapı, toplam 5.500 kişiliktir. Üç'er şerefeli, 81 m yüksekliğinde 6 adet minaresi bulunmaktadır. Başta 4 adet olan minare sayısı 2 ekleme yapılarak 6'ya çıkarılmıştır. Konferans salonu, kütüphane, aşevi, sağlık ocağı ve diğer birimleriyle cami külliye özelliği taşımaktadır. Cami, minare kütle oranı açısından oldukça başarısız bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 4.11 Mersin Muğdat Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

Şekil 4.12 Mersin Muğdat Camii iç görünüş
(http://wowturkey.com)

4.3.2 Çağdaş Yaklaşım

Çağdaş yaklaşım olarak klasik biçimlerin dışında biçim arayışlarının olduğu cami tipleri ele alınmıştır. 60'li yılların sonlarından itibaren görülmeye başlayan cami

biçimindeki değişim ve arayış, kullanılan strüktürde görülmekle beraber malzeme olarak yaygın olan betonarme kullanımı devam etmektedir. Çağdaş yaklaşım olarak sınıflandıran camiler; cami yaptırma derneklerinden çok şahıs, kurum veya kuruluşların yaptırdığı camilerdir. Çağdaş yaklaşımdaki camilerin sayısı yapılan cami sayısına oranla çok düşük seviyededir. Bu bölümde incelenen örneklerin bir kısmı başarılı olarak nitelendirilebileceği gibi, bir kısmı da çağdaş olma ile kaygısı ile biçim, işlev ve teknolojinin yorumlamaları denenmiş fakat başarısız olmuş örneklerdir.

Çağdaş yaklaşım ile ele alınan camilerde dış mekân ve iç mekân plan elemanlarında mimari yorum bulunmaktadır. Bu mimari yorum namaz kılma eylemi ile ilgili plan elemanlarında biçim düzeyinde görülmektedir. Namaz kılma eylemi dışındaki eylem alanlarında (abdest alma yeri, ıslak mekânlar, minare, avlu vb) gerek işlev gerekse biçimle ilgili yorumlar (abdest alma yerinin ıslak mekânlar ile beraber çözülmesi, abdesthanenin bina içinde yer alması, minare işlevinin simgesel boyutta kalması ve buna göre biçimlenmesi) görülebilmektedir.

4.3.2.1 Antalya, Gebizli Camii

İşveren :	Hacı Mehmet Gebizli
Mimarı :	İlyas Engiz
Yapım yılı :	1976 - 1977
Yapı biçimi:	Kare kırık plak çatı, 1 adet minaresi var
Strüktür :	Betonarme

1987 yılında TMOBB Antalya şubesi tarafından en başarılı mimari eser ödülünü almıştır. Yaklaşık 7000 m^2 açık alan üzerinde inşa edilmiştir.

Şekil 4.13 Gebizli Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 4.14 Gebizli Camii iç görünüş (http://wowturkey.com)

Antalya Gebizli Camiinde klasik yaklaşımda görülen kubbenin betonarme sistem ile zorlanarak oluşturulması söz konusu değildir. Bunun yerine strüktür-biçim kurgusunda yeni bir arayış görülmektedir. Harimin üst örtüsünün oluşturulmasında katlanmış plak uygulanmıştır. İnşaat teknolojisi ve biçimsel kurgu açısından başarılı olarak değerlendirilebilir.

Dış mekân plan elemanları ele alındığında caminin biçim olarak yorumlanmış 1 adet minaresi görülmektedir. Camide avlu, revak ve son cemaat kısmı bulunmamaktadır. Antalya Gebizli Camii iç mekân plan elemanları ele alındığında harimde tek hacim prensibi gözetilerek bütün bir mekân elde etme amacı devam

etmektedir. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini ve yaklaşık benzeri biçimlerini muhafaza etmektedir.

4.3.2.2 Ankara, TBMM Camii Kompleksi

İşveren:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Mimarı:	Behruz Çinici
Yapım yılı:	1986 - 1989
Yapı kullanım alanı:	750 m^2
Yapı biçimi:	Kare tabanlı kırık piramit, minare mevcut değil
Strüktür:	Betonarme

İçinde bulunduğu TBMM arazisi içinde bilinçli olarak arazinin eğimi içinde gizlenmiştir. Minare selvi ağacı ile temsil edilmiştir. Kubbe yerine teraslanmış olarak yükselen piramit kullanılmıştır. Mihrap kısmından pencerelerle iç bahçeye bakılmaktadır. Kompleks 1995 yılında Ağa Han Mimarlık Ödülü almıştır.

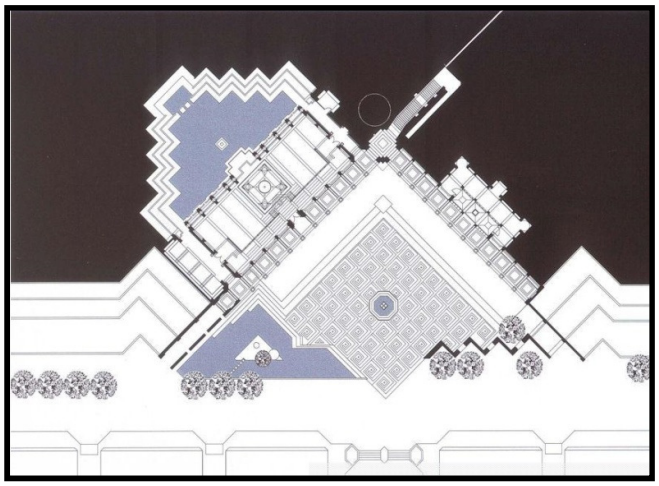
Şekil 4.15 TBBM Camii genel görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 4.16 TBBM Camii avludan görünüş

Şekil 4.17 TBBM Camii avludan görünüş selvi ağacı

Şekil 4.18 TBBM Camii plan şeması (www.arkitera.com)

Ankara TBBM Camii Kompleksi dış mekân plan elemanları ele alındığında diğer camilerden farklı olarak bu camide minare bulunmamaktadır. Minarenin yerine simgesel olarak bir selvi ağacı kullanılmıştır. Caminin bir kurum bahçesinde bulunması ve kullanıcılarının kısıtlı olması nedeniyle caminin yerini tanımlayacak ve işlevini yerine getirecek bir minareye gerek duyulmamıştır. Caminin giriş tarafında avlu mahiyetinde bahçe mevcuttur ve iki tarafından revaklarla çevrilmiştir. Klasik yaklaşımdan farklı olarak son cemaat kısmı da bulunmamaktadır. Abdesthane tamamen kapalı bir mekân içinde çözülmüştür.

Ankara TBBM Camii Kompleksi iç mekân plan elemanları ele alındığında harim kısmının kırık piramit bir çatı sistemi ile kapatıldığı görülmektedir. Harimde tek hacim prensibi gözetilerek bütün bir mekân elde etme amacı devam etmektedir. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini ve yaklaşık benzeri biçimlerini muhafaza etmektedir. Yapı kompleksi minarenin simgesel olarak yorumlanması, üst örtünün farklı bir şekilde biçimlenmesi gibi özellikleri ile çağdaş yaklaşımın başarılı bir örneği olarak göze çarpmaktadır.

4.3.2.3 Düzce, Akçakoca Camii

İşveren :	Akçakoca Merkez Camii Yaşatma Derneği
Mimarı :	Ergün Subaşı
Yapım yılı :	1989 - 2004
Yapı kullanım alanı:	6000 m^2
Yapı biçimi :	Altıgen plan şemasında çift minareli
Strüktür :	Betonarme

Akçakoca Camii 1989 ile 2004 yılları arasında Düzce'nin Akçakoca ilçesinde yapılmıştır. Yaklaşık 5500 kişi kapasitesine sahiptir. Yüzde 85'i Akçakocalıların bağışı, yüzde 10'u yurtdışındaki kişi ve kuruluşların, yüzde 5'i Türkiye Diyanet Vakfı ve Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün katkısıyla yapılan camiye maliyeti yaklaşık 1,6 milyon dolardır. 160 adet beton kazığın üzerinde inşaat edilen caminin ana mekân genişliği zemin itibarı ile 36x36m, kubbe yüksekliği 31m, minare

yüksekliği ise 58m dir. Üstten sekiz kurşunlu vitray camla aydınlatılan kubbe, 32 ton bakır levhayla kaplıdır. Mimarı Ergün Subaşı cami için şunu söylemektedir:

"Akçakoca çok eskiden beri Türk kökenli bir yerleşim birimidir. Caminin kubbesinde klasik tek çatı sistemi yerine, Türk ve modern mimari sentezini uyguladım. Selçuklularda kullanılan sekizgen köşelerin üstüne oturtulmuş Türk otağ çadırı ile çağdaş mimariyi sentezleyen bir kubbe ve cami amaçladım. Akçakoca Camii'nde sekizgen bir kubbenin altında, kolonu olmayan bir yapı var. Kubbe kendi kendini taşıyor."

Şekil 4.19 Akçakoca Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 4.20 Akçakoca Camii abdesthanesi (http://wowturkey.com)

Şekil 4.21 Akçakoca Camii iç görünüş (http://wowturkey.com)

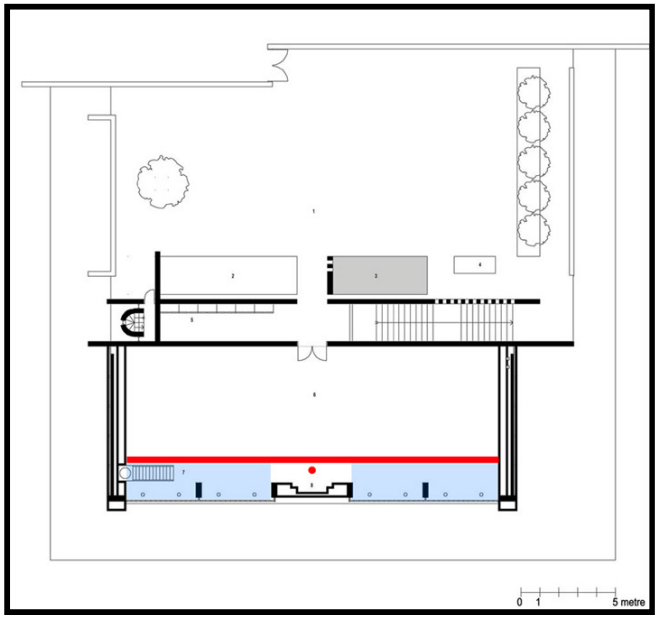
Düzce Akçakoca Camii dış mekân plan elemanları ele alındığında caminin 2 adet biçimsel olarak yorumlanmış minaresi görülmektedir. Camide avlu ve revak bulunmamaktadır. Abdesthane cami bahçesindeki şadırvanda yer almaktadır. Camide kapalı bir son cemaat kısmı bulunmaktadır.

Düzce Akçakoca Camii iç mekân plan elemanları ele alındığında harim kısmının klasik yaklaşımdan farklı olarak kubbe yerine katlanmış plak sistemi ile kapatıldığı görülmektedir. Harimde tek hacim prensibi gözetilerek bütün bir mekân elde etme amacı devam etmektedir. Müezzin mahfili önceki dönem camilerdeki gibi yerden

yükseltilmiş biçimdedir. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini ve yaklaşık benzeri biçimlerini muhafaza etmektedir. Cami içinde camiyi dört tarafından kuşatan bir asma kat mevcuttur.

4.3.2.4 Ankara, Mogan Camii

İşveren :	Ankara Büyükşehir Belediyesi
Mimarı :	Hilmi Güner
Yapım yılı :	2006
Yapı kullanım alanı:	300 m^2
Yapı biçimi :	Dikdörtgen tabanlı dikdörtgen prizma, simgesel bir minare mevcut
Strüktür :	Betonarme

Şekil 4.22 Mogan Camii plan şeması

Şekil 4.23 Mogan Camii dış görünüş (www.arkitera.com)

Şekil 4.24 Mogan Camii minaresi görünüşü (www.arkitera.com)

Ankara Mogan Camii cami mimarisinde biçimsel açıdan yeni ve başarılı bir yaklaşım göstermektedir. Caminin boyutu küçük olduğu için geniş açıklık geçme ihtiyacı bulunmamaktadır, bu sayede kubbe yapılarak inşaat sistemi ve strüktür ilişkisi zorlanmadan, cami teras çatı ile kapatılmıştır. Kubbenin yapılmasındaki bir diğer işlevsel gereksinme olan akustik ihtiyaçlar ise teknolojinin kullanımı sayesinde (ses sistemleri) ortadan kalkmıştır. Dış mekân plan elemanları ele alındığında, caminin bir adet tamamen simgesel minaresi görülmektedir. Camide avlu yerine bahçe bulunmaktadır bu nedenle revaklar mevcut değildir. Abdesthane cami bahçesindeki yer almaktadır. Klasik yaklaşımdan farklı olarak son cemaat kısmı da bulunmamaktadır.

Harimde tek hacim prensibi gözetilerek bütün bir mekân elde etme amacı devam etmektedir. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini ve yaklaşık benzeri biçimlerini muhafaza etmektedir.

4.3.2.5 İstanbul, Şakirin Camii

İşveren :	Ghassan Şakir, Gazi Şakir ve Gade Şakir
Mimarı :	Hüsrev Tayla
Yapım yılı :	2009
Yapı kullanım alanı:	3000 m^2
Yapı biçimi:	Kare tabanlı, yarım küre şeklinde çift minareli
Strüktür :	Betonarme

Şekil 4.25 Şakirin Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 4.26 Şakirin Camii kürsü mihrap ve minberi
(http://wowturkey.com)

Şekil 4.27 Şakirin Camii abdesthanesi (http://wowturkey.com)

Şekil 4.28 Şakirin Camii avlusu (http://wowturkey.com)

İstanbul Şakirin Camii dış mekân plan elemanları ele alındığında caminin iki adet minaresi görülmektedir. Camide üç tarafı revaklarla çevrili avlu bulunmaktadır. Abdesthane cami bahçesinde kapalı bir mekânda yer almaktadır. Klasik yaklaşımdan farklı olarak son cemaat kısmı da bulunmamaktadır.

İstanbul Şakirin Camii iç mekân plan elemanları ele alındığında harim kısmının tamamen zemine oturan yarım bir kubbe ile kapatıldığı görülmektedir. Harimde tek hacim prensibi gözetilerek bütün bir mekân elde etme amacı devam etmektedir. Mihrap oldukça büyük boyutta turkuaz renklidir, minber de alışagelmiş biçimlerden farklıdır. Kürsü önceki dönem camilere göre daha alçak ve basittir. Harim üst örtüsünün ve iç mekân elemanlarının yorumlanması açısından başarılı bir çağdaş yaklaşım örneği olarak değerlendirilebilir.

4.3.2.6 Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Camii

İşveren :	Dini ve Sosyal Hizmet Vakfı
Mimarı :	TÜMAŞ
Yapım yılı :	2008 – 2013 (planlanan)
Yapı kullanım alanı:	3000 m^2
Yapı biçimi:	Kare tabanlı, yarım küre şeklinde dört minareli
Strüktür :	Betonarme

Diyanet İşleri Başkanlığı merkez binasının hemen yanında inşaatı devam etmekte olan bu camide minarelerde engelli kişiler için asansör olup alt kısımda kafeterya, kütüphane ve ebru, hat gibi eserlerin sergilendiği bir salon planlanmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Camii yalnızca ibadethane değil, ibadetin yanında farklı ve yeni işlevleri barındıran kültür merkezi niteliğinde bir camidir. Bu açıdan Osmanlı dönemi külliyelerini andıran işlev kurgusundan bahsedilebilir.

Şekil 4.29 Diyanet İşleri Başkanlığı Camii dış görünüş 3 boyutlu sunum

4.3.2.7 İstanbul Esenler Otogar Cumhuriyet Camii

İşveren :	Uluslararası Anadolu ve Trakya Otobüsçüler Derneği
Mimarı :	Prof. Dr. Mehmet Çubuk
Yapım yılı :	2002
Yapı kullanım alanı:	3590 m^2
Yapı biçimi:	Dikdörtgen plan şemasında tek kubbe ve tek minareli
Strüktür :	Betonarme

Esenler'deki Büyük İstanbul Otogarı içinde yaptırılan Cumhuriyet Camii tasarımını Prof. Dr. Mehmet Çubuk'un yaptığı sadece bir ibadet mekânı olarak değil, külliye şeklinde tasarlanmıştır. Camide aşevi, kütüphane, çayevi, dini kitap ve obje satış mekânları, sosyal amaçlar için salon, imamevi, kurban kesim yeri, gasilhane, spor ve taziye evi bulunmaktadır.

Cumhuriyet Camii dış mekân plan elemanları ele alındığında caminin 1 adet biçimsel olarak yorumlanmış minaresi görülmektedir. Camide avlu ve revak bulunmamaktadır. Abdesthane cami bahçesinde yer almaktadır. Camide kapalı bir son cemaat kısmı bulunmaktadır.

Cumhuriyet Camii iç mekân plan elemanları ele alındığında harim kısmının klasik yaklaşımdaki gibi kubbe sistemi ile kapatıldığı görülmektedir. Harimde tek hacim prensibi gözetilerek bütün bir mekân elde etme amacı devam etmektedir. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini ve yaklaşık benzeri biçimlerini muhafaza etmektedir. Caminin içinde giriş kısmında küçük bir süs havuzu bulunmaktadır.

Şekil 4.30 Otogar Cumhuriyet Camii dış görünüş
(www.arkitera.com)

Şekil 4.31 Otogar Cumhuriyet Camii iç görünüş
(http://wowturkey.com)

Şekil 4.32 Otogar Cumhuriyet Camii dış görünüş
(http://wowturkey.com)

4.3.2.8 İstanbul Kozyatağı Modern Mehmet Çavuş Camii

İşveren :	Mehmet Çavuş adına oğlu
Mimarı :	Prof. Dr. Şevket Sunar
Yapım yılı :	1992 - 1997
Yapı kullanım alanı:	Yaklaşık 1000 m^2
Yapı biçimi:	Dikdörtgen plan şemasında tek kubbe ve tek minareli
Strüktür :	Betonarme

Kozyatağı Modern Mehmet Çavuş Camii dış mekân plan elemanları ele alındığında caminin 1 adet klasik biçimde minaresi görülmektedir. Camide avlu ve revak bulunmamaktadır. Abdesthane cami bahçesinde yer almaktadır. Camide kapalı bir son cemaat kısmı bulunmaktadır.

Kozyatağı Modern Mehmet Çavuş Camii iç mekân plan elemanları ele alındığında harim kısmının klasik yaklaşımdaki gibi kubbe sistemi ile kapatıldığı görülmektedir. Harimde tek hacim prensibi gözetilerek bütün bir mekân elde etme amacı devam etmektedir. Mihrap, minber, kürsü gibi elemanlar önceki dönem camilerindeki yerlerini ve yaklaşık benzeri biçimlerini muhafaza etmektedir. Cami biçimlenme özellikleri olarak bir yorum arayışı göstermekle birlikte bu konuda başarılı olamamaktadır.

Şekil 4.33 Kozyatağı Modern Mehmet Çavuş Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 4.34 Kozyatağı Modern Mehmet Çavuş Camii dış görünüş (http://wowturkey.com)

Şekil 4.35 Kozyatağı Modern Mehmet Çavuş Camii iç görünüş (http://wowturkey.com)

4.4 Bölüm Değerlendirmesi

Başlangıcından Osmanlının sonuna kadar çoğunlukla devlet otoritesinin himayesi altında yapılan, yaptırılan camiler; cumhuriyetin kurulması ile birlikte yaptırma şekli açısından değişime uğramıştır. Cumhuriyetle birlikte gelen dinin devlet işlerinden ayrılması ile devletin dini yapı yapma ya da dini yapı yapımı ile ilgili herhangi bir yasal düzenlemeye gitmesi söz konusu olmamıştır. Din işleri ile ilgili kurulan ve Başbakanlığa bağlı bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun ise dini yapı yaptırma ile ilgili bir yetkisi ve zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu bağlamda cami yapım konusunda herhangi bir kanuni düzenleme olmadığından, cumhuriyet sonrası inşa edilen camilerin yapım şeklinde bir başıboşluk olduğundan bahsedilebilir. Cami ihtiyacının karşılanmasında büyük bir çoğunlukla hayırseverler cami yaptırma derneklerinin yaptırdığı camiler söz konusudur.

Günümüze gelindiğinde klasik ve çağdaş yaklaşım olarak başlıca iki tip cami mimari yaklaşımı görülmektedir. Çalışma kapsamında klasik yaklaşımda incelenen iki örnek, klasik yaklaşımdaki camiler için hep benzer özellikler söz konusu olduğu için bu yaklaşım ile ilgili tüm örneklerin bilgisini vermektedir. Bu nedenle dikkat çekici iki örnek ile bu yaklaşım açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımdaki camilerin büyük çoğunluğu cami yaptırma derneklerinin yaptırdığı camilerdir.

Çağdaş yaklaşımda incelenen örnek sayısının daha fazla olması, bu camilerin kendi aralarındaki özelliklerinde farklılık bulundurması nedeniyledir. Çağdaş yaklaşımdaki camiler için tek bir cami formatından bahsetmek mümkün değildir. Yakın zamanda yapılmış örnekler incelenerek çalışma kapsamında 6 tanesi değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımdaki camilerin çoğunluğu şahıs ya da kurum ve kuruluşların yaptırdığı camilerdir.

Klasik ve çağdaş yaklaşımdan farklı olarak tasarım kaygısı ile biçimlenme arayışında olan ancak mimari açıdan belli bir niteliğe ulaşamamış bu nedenle çağdaş yaklaşımda değerlendirilmeyen cami örnekleri de görülebilmektedir.

Çağdaş yaklaşımdaki camilerin ilk örneklerinde iç mekân elemanları klasik yaklaşıma göre değişiklik göstermezken son dönem çağdaş yaklaşım cami örneklerinde iç mekân elemanlarında da biçimsel arayışlar görülmeye başlanmıştır. Bunun yanında dış mekânda biçim arayışlarının çeşitliliğinin de artmasından bahsedilebilir. Yine son zamanlarda ibadet işlevinin yanı sıra yeni alt işlevlerin cami yapılarına eklenmesi söz konusudur.

BÖLÜM BEŞ
SONUÇ

Mimarlık tarihine bakıldığında M.Ö. 7000'li yıllardan M.S. 2000 'li yıllara kadar yaklaşık 9000 yıllık süre söz konusudur. Bu süre içinde 19. yy da gerçekleşen sanayi devrimine kadar olan yaklaşık 8900 yıllık süre boyunca sadece taş, harç, kerpiç ahşap gibi yapı malzemelerinin birbiri üzerine yerleştirilmesi ile oluşturulan dikme ve lentolardan, kemer, tonoz ve kubbe gibi kısıtlı strüktürlerden bina inşa edilmiştir. İnsanlık çok uzun süre boyunca kısıtlı malzeme çeşitleri ile çok fazla seçeneğin olmadığı inşaat metotlarını kullanarak bina yapmıştır.

Ancak sanayi devriminden sonraki yaklaşık 150 yıllık süre içinde demir, çelik, betonarme, tekstil, cam gibi malzemeler kullanılarak çok çeşitli metotlarla inşaat yapılması mümkün hale gelmiştir. Pek çok yapı tipine yansıyan bu değişiklik ve yenilikler cami mimarisine yansımış değildir. Bunun nedenleri arasında dini yapıların toplumsal kimlik ve hafıza barındırması ve geçmişe olan bağlılığın zaman içinde dini bir gereklilik olarak algılanması görülebilir. Bu duruma ek olarak cumhuriyetin kurulması sonrasında kanunsal olarak cami inşaatı hususunda düzenleme getirilmiş olmaması cami yapımı konusunu başıboş hale getirmiştir.

Tarih boyunca cami yapılarının mekân elemanlarının işleve yönelik ihtiyaç sonucu ortaya çıkmış elemanlar olduğu görülmektedir. Bu elemanların biçimlenme özellikleri de temel olarak işlev tarafından belirlenmiştir. Zaman içerisinde bu mekân elemanlarından bazıları ana işlevlerinin yanı sıra yardımcı işlevler almışlardır. Dönemin şartlarından işlev neticesinde ortaya çıkan minare, kubbe gibi yapı elemanları simgesel anlam da kazanarak cami mimarisi söz konusu olduğunda vazgeçilmez mimari elemanlar olarak görülmeye başlanmıştır.

Cami mimarisi işlev biçim ve teknoloji açısından günümüz şartları ile değerlendirildiğinde şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

Minarenin ortaya çıkışı ezan okunması ve ezanın uzak mesafelere duyurulması amacındandır. Daha önceleri camilerin çatılarından veya damlarından okunan ezanın bir süre sonra yüksek bir kuleden okunması gündeme gelmiş ve zaman içerisinde minareler cami mimarisinin değişmez elemanlarından olmuştur. Zamanla ezan işlevi

yanında minareler, yerleşim alanlarında cami olan yerleri tanımlayan birer röper vazifesi de görmeye başlamıştır.

Ezan işlevi açıdan baktığımızda günümüzde minarelerin yapılmasını gerektirecek bir durum yoktur çünkü teknolojinin gelişmesi ve ses sistemlerinin icadı ile ezan sesi istenilen mesafelere duyurulabilecek durumdadır. Ancak yüzyıllar içerisinde cami yapısının beraberinde gelen kütlesel bir eleman olduğu için minarenin simgeselleşmesi söz konusudur. Bu açıdan baktığımızda minareye çıkılıp ezan okunmasa da cami yapılarında minare görülmemesi yadırganacaktır. Ayrıca kentsel alan içinde camilerin yerlerini tanımlayıcı birer röper konumunda olmalarından dolayı simgesel olarak minareyi tanımlayacak bir kulenin yapılmasının gerekliliği düşünülebilir.

Camilerde avlular pek çok işlevi barındırmıştır. Bu işlevler arasında cami yapılarını sokaktan ayıran, kentsel meydan işlevi gören, cami yapısına girmeden önce günlük hayatın koşturmasından dingin ve uhrevi bir ortama geçmeyi sağlayan, dışarıdan bakıldığında camilerin kütlesel bir bütün olarak algılanmalarına olanak veren işlev ve faydaları sayılabilir.

Günümüze gelindiğinde avlu yapımı eskisi gibi görülmemekte ve camiler parselde kalan bahçe içinde tek bir yapı olarak inşa edilmektedir. Oysaki avlular işlevlerinden bir şey kaybetmiş sayılmaz. Avluların yapılmaması ve cami yapılarının bahçe içinde tek bir kütle olarak bulunması sayılan faydalardan uzaklaşılacağı anlamına gelmektedir. Avlusu olmayan günümüz camilerinde cemaatin kalabalık olduğu Cuma namazlarında cami bahçelerinde yere örtü sererek saf oluşturulmaktadır. Bu durumda namaz kılanlar ile sokak ortamı görsel ve işitsel olarak ayrılmamaktadır.

Camilerde avlu sisteminin terk edilmesiyle birlikte revak yapımı da kalkmıştır. Avlu etrafında dönen revaklar cami içine sığmayan cemaat için üstü kapalı koruyucu bir işlev görürken günümüz avlusuz camilerinde dışarıda namaz kılmak durumunda kalan cemaat hava şartlarından etkilenmektedir.

Namaza yetişemeyen ve cami içinde yer bulamayan cemaat için düşünülmüş olan son cemaat mahallerinin birçoğu, günümüze gelindiğinde zamanla cami kapasitesinin yetmemesinden ötürü kapatılarak cami içine dâhil edilmiştir. Yeni yapılan camilerde ise son cemaat mahali cami hariminden ayrı kapalı bir kısım olarak yapılmakta olup

biçimsel olarak değişmiş ancak işlevsel olarak varlığını sürdüren birer eleman niteliğindedir.

Ses sistemlerinin gelişmesi ile birlikte cami harimi dışındaki cemaate sesin duyurulması amacıyla yapılan mükebbire elemanına artık ihtiyaç duyulmamaktadır.

Namaz kılmak için gerekli şartlardan birisi abdestli olmaktır. Namazın şartları değişmediği ve değişmeyeceği için cami mimarisinde abdest alma yerleri işlev olarak mutlak surette varlığını sürdürecek elemanlardır. Geçmiş dönemlerde suyun taşınması ile ilgili imkânların günümüzdeki kadar iyi olmaması ve ıslak mekân problemi barındırması nedeniyle abdest alma yerleri çoğunlukla cami avlusunda düşünülmüştür. Ancak bu durum soğuk iklim olan yerler için bir dezavantaj barındırmaktadır. Teknolojik imkânın artması ile birlikte abdest alma yerlerinin alışagelmiş şekilde bahçede şadırvan şekli değil, caminin bulunduğu yerin iklim şartları göz önüne alınarak cami girişinde de düşünülmesi söz konusu olabilecek bir durumdur.

Musalla taşları işlev, biçim ve teknoloji açısından değişim gerektirmeyen bir cami elemanıdır ve varlığını çok fazla değiştirmeden sürdürmeye devam edecektir.

Helâlar abdest bozma - abdest alma ihtiyacı konusunu bulunduran işlevler barındırdığı için tıpkı abdesthaneler gibi değişmez dış mekân elemanlarındandır. Biçim açısından dikkat edilmesi gereken helâların kıble yönüne denk gelmeyecek şekilde yönlendirilmesidir çünkü helâda ve kırda abdest bozarken kıbleye önünü ve arkasını dönmek mekruh sayılmaktadır (Merginani, el Hidaye).

Camilerde namazın kılındığı yer olan harim kısmı namazda ön safların daha faziletli sayılması nedeniyle enlemesine olarak gelişim göstermiştir. Sanayi devrimi öncesine kadar yapı malzemesi ve strüktürü olarak kullanılan seçenekler taş, kerpiç, tuğla gibi malzemelerden olup oldukça kısıtlıdır. Kullanılan malzemeler ve strüktürler geniş açıklıkları aşmaya imkân vermediği için çok ayaklı plan şeması kullanılmıştır. Çok ayaklı plan şemasının mekânı bölmesi tek mekân arayışının ortaya çıkmasına yol açmış ve kubbenin kullanılması plan şemasını kare biçimine yöneltmiştir. Kubbe kullanılarak hem mevcut inşaat malzemeler ile geniş açıklıklar geçilebilmiş, hem de akustik olarak mekân içinde sesin düzgün dağılımı sağlanmıştır.

Günümüzde tek mekânı sağlamak yapım teknikleri ve teknolojileri açısından geçmiş dönemlere göre çok seçenekli ve daha basittir. Strüktür olarak betonarmenin

zorlanarak kubbe şeklinde üst örtücülerle harimin oluşturulması geçmişin biçimlerinin günümüz inşaat teknolojisi ile zorlama olarak adapte edilmesi niteliğinde olmaktadır. Ses sistemlerinin varlığı ise kubbenin çözüm getirdiği akustik ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır.

Cami içinde kıble yönünü tariflendiren ve imamın içinde namaz kıldırdığı kıble duvarındaki bir niş olan mihrabın iç kısmı, imamın sesinin akustik olarak arkaya yansıtılması açısından yuvarlak veya yuvarlağa yakın yapılmıştır. Kıble yönünü tariflendirmesi ve imamın namaz kıldığı yer olma açısından mihrap işlevini sürdürmeye devam etmektedir. Akustik gereksinimler ses sistemleri ile çözüldüğü için mihrap biçim açısından serbestlik kazanmıştır.

Cuma namazı, Bayram namazı gibi toplu kılınan namazlarda imam tarafından minbere çıkılarak hutbe ve vaaz verilmekte ayrıca özel dualar yapılmaktadır. Bu nedenle minberlerin cami içinde işlevini ve varlığını sürdürmesi kaçınılmazdır. Yüzyıllar boyunca farklı malzemelerden yapılmış olan minberlerin biçiminin, basamaklı yapısını koruduğu sürece belli sınırlar dâhilinde değişiklik göstermesi beklenebilir.

Tarih boyunca tüm dinlerde eğitim ve ibadetin iç içe olması nedeniyle cami yapılarında da, ibadet ve eğitim iç içe olmuştur. Camide gerek dini, gerekse gündelik hayata yönelik sosyal içerikli ders veren kişinin dinleyiciler tarafından rahatça görülmesi ve duyulabilmesi için cami içinde kürsü adı verilen yükseltilmiş platform alanı oluşturulmuştur. Vaaz ya da ders verecek kişi bu alanı kullanarak konuşmasını yapmıştır. Günümüzde ses sitemlerinin varlığı işitsel açıdan bu alanın yükseltilmiş olmasını veya kullanılmasını gerekli bırakmamaktadır ancak vaaz veren kişinin cami içindeki cemaat tarafından rahat görülebilmesi açısından kürsüler işlevini sürdürmektedir. Son yıllarda camilerde merkezi vaaz sistemi kullanılarak ildeki merkezi camiden yapılan vaaz tüm camilere ses sistemi ile ulaştırılmaktadır. Bu durumda merkezi cami haricinde diğer camilerde kürsünün işlevini yitirmeye başladığı söylenebilir.

Geçmiş dönemlerde yapılan büyük camilerde imamın sesinin arkaya duyurulabilmesi için müezzinlerin durduğu ve imamın komutlarını tekrar ettiği müezzin mahfili adı verilen yükseltilmiş platformlar bulunmaktadır. Ses sistemlerinin kullanılmaya başlaması ile işlevsel açıdan müezzin mahfillerine gerek

kalmamaktadır. Ancak müezzinin durduğu yeri tanımlayan eleman olması açısından biçim olarak müezzin mahfilleri varlığını sürdürmektedir.

Cami mimarisinde Osmanlı döneminde yaygınlaşan hünkâr mahfili, Cumhuriyete kadar hem devletin yöneticisi hem de dini liderlik vasfı olan halifeliği taşıyan hünkârın cami içinde güvenlik gerekçesi ile ayrılmış olan namaz kılma mekânıdır. İdeolojinin değişmesi ile birlikte devletin ve devlet yönetiminin cami ile doğrudan ilişkisi kalmamıştır. Bu nedenle hünkâr mahfili işlevini yitirmiş ve artık yapılmayan bir cami plan elemanıdır.

İmam ve müezzin odaları tüm camilerde bulunan yapı elemanları değildir. İşlev açısından olmaları şart olan mahaller değildir, çoğu durumda imam ve müezzinin özel eşyalarını koymakta kullandıkları dolaplar yeterlidir.

Bütün bu verilerin ışığında günümüz cami mimarisinin işlev biçim teknoloji açısından değerlendirilmesi sonucunda:

1. Cami mimarisinin günümüz şartları ile değerlendirilmesi ve camilerin kanuni bir düzenleme çerçevesinde inşa edilmeleri gerekliliği doğmaktadır.
2. Cami ihtiyacının karşılanma yöntemi ne olursa olsun yapılacak doğru düzenlemeler ile mevcuttaki mimari kargaşanın önüne geçilebilir. Dini yapı olmaları sebebiyle dokunulmaz (dolayısı ile kargaşa içinde) değil diğer bina tiplerinde olduğu gibi belirli kurallar ve düzenlemeler çerçevesinde inşa edilmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır.
3. Camilerin dinin kendisi değil dini bir yapı tipi olduğu ve dinin değişmez kuralları gibi dokunulmaz olmadıkları, ihtiyaç ve şartlara göre değişiklik görülebileceği hususunun insanlara uygun bir dille aktarılması gerekliliği doğmaktadır.
4. Cami yapılarının kentsel konumlanmaları, nüfus yoğunluğuna göre alan içindeki sayısı ve büyüklüğü gibi konular öncelikli olarak kentsel planlama bütünü içinde ele alınarak ana kararların oluşturulması gerekmektedir (Bu sayede birbirine çok yakın mesafede ihtiyaç fazlası cami yapılması yerine aynı maddi kaynak ile mevcut camilerin iyileştirilmesi, kapasitenin üstünde büyüklükte cami yapılması ile kaynak israfının önüne geçilmesi gibi faydalar sağlanabilir).
5. Tüm bunların hangi yetki ve sorumluluk dâhilinde kimler tarafından nasıl yapılacağı hususu ise ayrı bir tartışma konusudur.

KAYNAKLAR

Akın, G. (1990). *Asya Merkezi Mekân Geleneği* (1.Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi

Archnet, (b.t.) *The Architecture of the Middle Eastern City: The Case of the Mosque* http://archnet.org/library/documents/one-document.jsp?document_id=10182

Arkitera, (2008), *Mogan Camii* http://arkiv.arkitera.com/p7076-mogan-camisi.html

Arkitera forum, (b.t.) 10.05.2010, *Mimar Sinan bugün yapsa kubbe yapar mı?* http://forum.arkitera.com/showthread.php?14265-Mimar-Sinan-bug%FCn-ya%FEasa-kubbe-yapar-m%FDyd%FD&highlight=cami

Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi* (2. Baskı) İstanbul: İnkılap Kitapevi

Cansever, T. (1997). *İslam'da Şehir ve Mimari*. (1.Baskı) İstanbul: İz Yayıncılık

Cezar, M. (1977). *Anadolu öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

Clevenot, D. (2000). *Splendors of Islam* (1st ed.). New York: The Vendome Press

Creswell, K.A.C. (1989). *A Short Account of Early Muslim Architecture*. (1st ed.). Oxford: Scolar Press

Çam, N. (1994). *İslam'da Sanat Resim ve Mimari* (1. Baskı). Ankara

Çoruhlu, Y. (2000). *Türk İslam Sanatının ABC'si* (1. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Demiriz, Y. (2000). *İslam Sanatında Geometrik Süsleme*. İstanbul: İzlenim Sanat Yayınevi

Diyanet İşleri Başkanlığı, (b.t.). *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Tarihçesi* http://www.diyanet.gov.tr/turkish/dy/Diyanet-Isleri-Baskanligi-AnaMenu-kurulus-ve-tarihi-gelisim-53.aspx

Diyanet İşleri Başkanlığı Yapı İşleri ve Teknik Dairesi ve Bilgi İşlem Dairesi ile kurumda yapılan görüşmeler

Ettinghausen R. & Grabar O. (2001). *Islamic Art and Architecture 650-1250* (2nd ed.). New York: The Yale University Press

Eyüpgiller, K. (2006). *Türkiye'de 20. Yüzyıl Cami Mimarisi*. Mimarlık, 331. http://www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=48&RecID=1178

Eyüpgiller, K.K. (2006). *Türkiye'de 20.yy Cami Mimarisi*. Mimarlık Dergisi, 331, 20-21

Gibb, H.A.R. (1954). *The Encyclopedia of Islam* (2nd ed.). Brill Publishers

Gönençen, K. (1999). Cami Mimarisinde Çağdaşlık. Yapı Dergisi, 214, 83-90

Grabar, O. (1998). *İslam Sanatının Oluşumu*, (N. Yavuz, Çev.) (1. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Grube E. J. (1967). *The World of Islam.*(2nd ed.). New York: Paul Hamlyn Limited

Haseki, S. (2006). *20.yüzyıl çağdaş cami mimarisine Ankara örnekleri üzerinden bir yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hillenbrand, R. (1994). *Islamic Architecture*. (1st ed.). New York: Columbia University Press

Kuban, D. (1995). *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler* (2. Basım). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi* (1. Baskı). İstanbul: YEM Yayın

Meinecke M. (1996). *Patterns of Stylistic Changes in Islamic Architecture*. (1st ed.). New York & London: New York University Press

Michael B. (1995). *Colour and Symbolism in Islamic Architecture* (1st ed.). London: Thames & Hudson

Michell, G. (2002). *Architecture of the Islamic World - It's History and Social Meaning*. (2. ed.). London: Thames & Hudson

Mimarizm, (2008). *TBMM Cami (Meydan-İbadet-Kitaplık)* - Behruz Çinici http://www.mimarizm.com/KentinTozu/Makale.aspx?id=375&sid=387

Mimarlık müzesi, (b.t.). *Osmanlı Mimarisinden Bir Kesit* http://www.mimarlikmuzesi.org/Gallery/Photo_22_2_osmanli-mimarisinden-bir-kesit.html#

Nefes, E. (1996). *Minarenin Cami Mimarisine Katılımı ve İlk Minare Örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Oral, M. (2006). *Günümüz Cami Mimarisin Kimlik ve Nitelik Sorunu -Konya Örneği*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya

Oral, M. (1993). *Gelişim Süreci İçerisinde Cumhuriyet Dönemi Cami Mimarisi*. Y. Lisans Tezi, SÜ. Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya

Osmanlıca Türkçe Sözlük, (b.t.). S*ahın*
http://www.osmanlicaturkce.com/?k=Sahn&t=@

Stierlin H. (1996). *Islam Volume 1*. Köln: Taschen

Şamil İslam Ansiklopedisi, (b.t.). http://www.sevde.de/islam_Ans/islam_ans.htm

Tümer, G. (1992). Yeni Camiler. Yapı,122, 54-58

Tümer, G. (2006). *Ucube Camilerden Öteki Camilere - Mea Architectura Mea Culpa* Mimarlık,331.http://www.mimarlarodasi.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=48&RecID=1180

Türk Dil Kurumu Sözlük, (b.t.). *Avlu*
http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=avlu&ayn=tam

Türkiye İstatistik Kurumu, (b.t.). *Yapı Kullanma İzin Belgeleri*
www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/adnks/dosya/elkitabi/yapi_uavt.pdf

Wikipedia, (b.t.). *Kayravan Camii* http://en.wikipedia.org/wiki/Kairouan_Mosque

Wow Türkiye, (b.t.). *Sultanahmet Camii*
http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=91&start=50

Yağcı, Y. (2001). Diyanet Nihayet. Aksiyon Dergisi, Mart, 24-30

Yavuz, Y. (b.t.). *Son Dönem Osmanlı Ve Çağdaş Türk Mimarlığında "Orientalist" Yaklaşımlar.* http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/34.php

Yetkin, S.K. (1965). *İslam Mimarisi* (1. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

EKLER

1.Genel Tanımlar

Beylik: Merkezi bir yöneyime bağlı olmayıp bir beyin yönetimi altındaki ülke, bölge, emîrliğe verilen isim.

Buhari: İslam hadis alimlerinden İmam'ı Buhari

Cümle Kapısı: Camideki ana kapı.

Darülhadis: Hadis ilimlerinin ihtisas seviyesinde öğretildiği özel eğitim kurumu.

Eyvan: Bir tarafı dışarıya açık olan oda, ayvan.

Fil ayağı: Çok büyük kesitli, çapı kimi durumlarda 6-7 metreyi bulan taştan örülmüş düşey strüktür elemanları.

Hadis: Hz. Muhammed'in sözleri, fiilleri, takrirleri ile ahlâkî ve beşerî vasıflarından oluşan sünnetinin söz veya yazı ile ifade edilmiş şekli.

Halifelik: Hilafet veya Halifelik, İslami siyâsî ve hukukî yönetim makamına ve yönetime verilen isimdir. Halife ise Hilafet makamındaki kişiye denilmektedir.

Hutbe: İslam dininde Cuma ve Bayram namazlarında minberde imam tarafından okunan dua ve verilen öğüt.

İmam: Kelime olarak önder, devlet başkanı gibi anlamları vardır. Hz. Muhammed zamanında bir yere öğretici olarak gönderilen kişi, aynı zamanda onların imamlığını da yapmıştır.

Kasnak: Kubbenin üzerine oturduğu dairesel veya çok kenarlı duvar.

Kitsch: Var olanın aşağı bir kopyası olan yüzeysel, kendini olduğundan daha değerli göstermeye çabalayan ürünü tanımlayan Almanca kökenli bir kelime.

Külliye: Yüksekokul (Medrese), türbe, aşevi (imaret), hastane (darüşşifa), mutfak (tabhane), kütüphane, arasta (çarşı), kervansaray, hamam, çeşme (sebil) gibi çeşitli yapıların cami ile birlikte oluşturduğu yapı topluluğu.

Mahfil: Galeri, toplanacak yer. Mahfel olarak da kullanılır. Camide, iç mekânın yüksekliğine göre daha fazla cemaatin topluca ibadetlerini sağlamak amacıyla ikinci bir mekân temin etmek için ve duvar boşluklarına hareket vermek üzere muhtelif cephelerine sütunlar üzerinde oluşturulmuş mahaller.

Mekruh: İstenmeyen, hoşa gitmeyen, çirkin iş anlamındadır. Bir fıkıh terimi olarak mekruh; Allah ve peygamberin, yapılmamasını bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir.

Mukarnas: Mimaride içteki bir kısımdan üstte bulunan çıkıntılı bir satha geçerken bir destek veya aynı zamanda süs teşkil etmek üzere kullanılan küçük bindirmeliklere verilen isim.

Müezzin: Vakti geldiğinde ezan okuyan ve cami içinde diğer müezzinlik görevlerini yerine getiren imam yardımcısı.

Pandantif: Bir kubbeyi taşıyan kemerler ile kubbe kaidesi arasını örten, kare plandan dairesel kubbeye geçmeyi sağlayan küresel üçgen.

Payanda: Bir duvarı tutmak ya da takviye etmek için kullanılan destek, dayanak.

Paye: Taşıyıcı ayak.

Portal: Taç kapı

Sahabe: Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar, ashap.

Sahın: Camilerde ve bazilika biçimli kiliselerde mihraba ya da apsis'e doğru uzanan ve genellikle birbirlerinden kemerli sütun ve ayaklarla ayrılmış bölümlerden her biri.

Selâtin Camii: Sultan tarafından yaptırılan camilere verilen isim.

Sevap: Allah tarafından hayırlı bir davranış karşısında insanlara verileceğine inanılan ödül.

Suffe: Bir çeşit yatılı üniversite.

Tromp: Kare planlı kubbeli bir yapının duvarları arasındaki köşelerin üst bölümüne yapılan ve binanın üstünü sekiz kenarlı olarak kubbenin oturmasına elverişli bir kaide meydana getirmek üzere ayarlayan köşeleme tonoz. Bina köşesine bindirmeli olarak yerleştirilir.

Ulucami: Bir kentteki ana ibadet yapısı.

Vaiz: Namaz vakitlerinden önce bilhassa cuma, bayram ve teravih önceleri halkı çeşitli konularda aydınlatan, nasihat eden kişilere verilen isim.

Zira: Arşın olarak da geçen yaklaşık 75 cm uzunluğundaki Osmanlı ölçü birimi.